

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**Zehebî'nin Kitabü'l-Kebâir Adlı Eserinin Hadis
İlimleri Açısından Değerlendirilmesi**

Tuba ÖZTÜRK
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Muhittin UYSAL

KONYA-2013

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tuba Öztürk		
	Numarası	07810603105		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	Zehabi'nin Kitâbü'l-Kebâir Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Tuba ÖZTÜRK

(T. Öztürk)

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tuba ÖZTÜRK
	Numarası	07810603105
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Muhittin Uysal
	Tezin Adı	Zehabînin Kitâbü'l-Kebâir Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan başlıklı bu çalışma 24/10/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Muhittin Uysal	
2	Prof. Dr.	Adil Yavuz	
3	Doç. Dr.	Kamil Güneş	

ÖNSÖZ

İnsanoğlu Allah tarafından yaratılmış ve imtihana tabi tutulmak için de dünyaya gönderilmiş bir varlıktır. Bu imtihan esnasında da ne gibi bir yol izleyeceği, neleri yapıp nelerden kaçınması gerektiği, kısacası helaller ve haramlar bildirilip kendine verilen özgür irade ile seçme hakkı tanınmıştır. Böylece insan, kendi hür iradesi ile yaptığı işlerden sorumlu tutulmuştur. Dileme ve tercih etme insana aittir. Allah hem mükâfat verici hem de cezalandırıcıdır. İşlemiş olduğu günahlardan dolayı Allah insanı dilerse affeder dilerse ona azabeder. Allah günahları belirlemiş ve bunlardan sakınma yollarını Kur'an ve hadislerde göstermiştir.

İşte Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde ifade edilen bu günahları insanoğlu daima bilmeli ve fiillerini ona göre seçmelidir. Sorumlu olduğu fiillerini bu çizgilere göre belirlemelidir. İnsanoğlunda Efendimiz (s.a.v.)'den bu yana daima büyük günahların neler olduğunu öğrenme gayreti vardır. Bu merak ve gayret sonucunda, konu ile ilgili çok sayıda ilmi çalışma yapılmıştır. Sahabe döneminde başlayan bu çalışmalar günümüze kadar devam etmektedir.

Bu süreç içerisinde pek çok sayıda büyük günah içerikli eser hazırlanmıştır. Bu eserlerin muhteviyatı müelliflerinin dini duyarlılığına ve tasavvufî yaklaşımlarına göre farklılıklar arz etmiştir.

İlmi kişiliği, tarihçiliği ve hadisçiliği, cerh ve ta'dil konusundaki hassasiyeti ile meşhur olan Zehebî'nin te'lif ettiği *Kitabü'l-Kebâir* adlı kitabı büyük bir kabul görmüştür. Son derece büyük bir ilgi ile takip edilen bu kaynak birkaç farklı içerikle karşımıza çıkmaktadır. Farklı baskılara ve içeriklere sahip olan bu eser hakkındaki ikilemi ortadan kaldıracı ve zihinlerdeki kargaşayı bertaraf edebilmek gayreti ile başlamış olduğumuz çalışmamızda "*Zehebî'nin Kitâbü'l-Kebâir Adlı Eserinin Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi*" konusunu bütün yönleriyle incelemeye çalıştık.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Zehebî, hayatı, ilmî kişiliği, hadisçiliği ve tenkid anlayışı konuları hakkında genel bir bilgi sunmaya gayret ettik. İkinci bölümde ise büyük günah kelimesinin lügat ve ıstılah manaları, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde büyük günah'ın ele alınış şekilleri hakkında bilgi

verdikten sonra üçüncü bölümde Kitâbü'l Kebâir kitaplarının tarih içerisindeki te'lif şekilleri hakkında bilgi verdik. Yine üçüncü bölümde araştırmamızın asıl hedefi olan Kebâir adlı eserin değerlendirmesini yaparak bir sonuca varmaya çalıştık.

Gerek ders döneminde ve gerekse tez konusu seçiminde yardımlarını ve ilmî birikimini benden esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Zekeriya Güler'e, her konuda destek olan ve tez danışmanlığımı yapan kıymetli hocam Prof. Dr. Muhittin Uysal'a, ayrıca kaynak bulma noktasında büyük yardımlarını gördüğüm hocalarım Prof. Dr. Talat Sakallı ve Mehmet Yılmaz'a teşekkürü bir borç bilirim. Muvaffakiyet yalnızca Allah'tandır.

Karaman-2013

Tuba ÖZTÜRK

ÖZET

Yüce Allah tarafından yaratılmış olan bu kainatta bütün dengeler daima iyi-kötü, doğru-yanlış, hayır-şer üzerine bina edilmiştir. İslamî literatürde doğruluğun karşılığı sevap, kötü, yanlış, şer olanların karşılığı ise günah olarak yerini almıştır. Fert hür iradesi ile bu ikisinden birini seçmek durumundadır. Eğer iyi işlerde bulunursa sevap sahibi olur, kötü eylemlerin sahibi olursa da günah işlemiş olur. Netice olarak da hiç şüphe yok ki, iyiliğin de kötülüğün de karşılığını mutlaka görecektir.

Mesele bu kadar mühim olunca, müslümanların “sırâtı müstakîm” üzerinde şaşmadan yürümelerine yardımcı olmak maksadı ile büyük günahlar hakkında mâlumat veren pek çok müstakil kitap hazırlanmıştır. Bu kitaplar genellikle konuyu kelâmî ve ahlâkî çerçevede ele alan, günahkârın iman-küfür açısından durumunu inceleyen, günahattan sakınmanın çarelerini araştıran eserler niteliğindedir.

Muhtevâ ve hacim bakımından birbirinden farklı olan bu kitaplar arasında Zehebî'nin “*Kitâbü'l-Kebâir*” adlı eseri oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak güvenilir yazma nüshalara dayanmaksızın gerçekleştirilen baskılarda bazı zayıf ve mevzû hadisler göze çarpmaktadır. Böyle rivayetlere yer verilmiş olması, Zehebî gibi titiz bir alimin üslûbuna uygun olmadığı için zihinlerde bu eserin, İmam Zehebî'ye ait olduğuna dair bir takım şüpheler oluşmuştur. Zehebî'den söz eden kaynaklar “*Kitâbü'l-Kebâir*”in ona ait olduğunu kaydetmiş ve el yazmasına mutabık olarak hazırlanan sıhhatli baskılarda bu tür hadislerin tahkikleri verilmek sûretiyle bu şüphe bertaraf edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Günah, Kebâir, İmam Zehebî, Kebîre, Günah, Hadis.

ABSTRACT

In this Cosmos System, that was created by Allah, is everything balanced in good-bad, right-false, good-evil. The equivalent of right is in the islamic literature good deed, and the equivalent of bad is sin. The individual must select one of these choises with his freewilling. If he does good works he gets rewards, if he does bad works he earns sins. Consequently there is no doubt that he will get his provision for his good and bad works.

For that this topic is so important, the muslims wrote many books to stay on the “right way” and the gave many informations about the big sins. These books are written under the title of theologicle and morality treatises. And they research the case of the sinner and his faith and they research also the resort of avoiding the sins.

These books includes different titles and there volumes are different too. The book of Dhahabi “*Kitâbü'l-Kebâir*” has a very important position between these books. Bu some printed books, that aren't relying on the original hand written books, are including apocryphic traditions. These traditions are arousing suspicions that these apocryphic traditions are used by Dhahabi in his book. Some sources are informing us that the book “*Kitab al-Kabair*” belongs to Dhahabi. And they are informing us also which traditions are apocryphical. Thus, they avoid our suspicions.

Key words: Big sins, Kabair, Imam Dhahabi, Kabira, sin, tradition

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII

GİRİŞ

I-ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	1
II- METOD VE KAYNAKLAR	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEHEBİ'NİN YAŞADIĞI ORTAM, HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

I- YAŞADIĞI DÖNEME BAKIŞ	5
A) İctimâî, Siyasi ve Fikri Durum	5
II-HAYATI.....	6
A-Doğumu ve Nesebi	6
B-Ailesi.....	7
C-Vefatı	8
III- İLMÎ TEKÂMÜLÜ	9
IV- İLMÎ KARIYERİ.....	10
V- HADİS TALEBİ İÇİN YAPTIĞI YOLCULUKLAR.....	11
VI- HADİSÇİLİĞİ VE TENKİD ANLAYIŞI.....	13
VII- TARİHÇİLİĞİ VE TENKİD ANLAYIŞI.....	14
VIII- HOCALARI	15
IX- TALEBELERİ.....	16
X- HOCALIK YAPTIĞI HADİS ÖĞRETİM MERKEZLERİ.....	17
XI- ZEHEBÎ HAKINDA ALİMLERİN GÖRÜŞLERİ	18
XII. ESERLERİ	20

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK GÜNAH (KEBÎRE) KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

I- BÜYÜK GÜNAH (KEBÎRE) KAVRAMININ SEMANTİK TAHLİLİ.....	28
A-Günah Kavramının Lügat Manası	28
B- Günah Kavramının İstilah Manası	29
II- GÜNAH ÇEŞİTLERİ	30
A- Küçük Günahlar-(Sağâir صغائر).....	32
B- Büyük Günahlar (Kebâir كبائر).....	34
III. KUR'AN'DA VE SÜNNETTE BÜYÜK KAVRAMI.....	36
A- Kur'an-ı Kerim'de Kebîre (Büyük Günah)	36
B- Hadislerde Kebâir (Büyük Günah)	38
C- Kur'an-ı Kerim'de ve Hadislerde Büyük Günah Anlamında Kullanılan Kelimeler	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTABÜ'L-KEBÂİR'İN TAHLİLİ

I- KİTABÜ'L-KEBÂİR VE DİĞER KEBÂİR KİTAPLARI	61
II- KİTABÜ'L-KEBÂİR'İN NÜSHALARI VE BASKILARI.....	73
A- Kitabü'l Kebâir'in El Yazması Nüshaları	74

B- Kitâbü'l-Kebâir'in Matbû Nûshaları	75
C- Kitâbü'l-Kebâir İle İlgili Yapılan Çağdaş Çalışmalar	77
D- Mevcut Nûshaların Kıyaslanması.....	78
III. KİTÂBÜ'L-KEBÂİR'İN METODU VE İÇERİĞİ	86
IV- KİTÂBÜ'L-KEBÂİR'DE BULUNAN MEVZÛ VE ZAYIF RİVAYETLER	88
.....	88
A- Mevzû Hadisler.....	88
B- Zayıf Hadisler:	90
SONUÇ	104
KAYNAKLAR	107
EK-I.....	113
ZAHİRİYYE KÛTÛPHANESİ'NDE BULUNAN EL YAZMASI NÛSHANIN	
FOTOĞRAFLARI.....	113

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.e.	Aynı eser
AÜİFD	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	Bin, İbn
bkz.	Bakınız
bsk.	Baskı
c.	Cilt
c.c.	Celle Celalüh
ev.	Çeviren
CÜİFD	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DEÜİFD	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.D	Diyanet İlmî Dergisi
EÜSBED	Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
GÜİFD	Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	Hicri
hds.	Hadis
hz.	Hazreti
m.	Miladi
mad.	Madde
nşr.	Neşreden
nu.	Numarası

nüşh.	Nüşhası
r.a.	Radıyallahu anh
s.	Sayfa
(s.a.v.)	Sallallahu aleyhi ve sellem
SÜSBE	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
tlk	Taliki
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
ts.	Tarihsiz
yay.	Yayınları

GİRİŞ

I-ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

*“Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere yerleştiririz”*¹ ayet-i kerimesinde Allah Teâla büyük günahlardan kaçınan müslümanı cennete koyacağını bildirmektedir. O halde müslümanın bu ve benzeri naslarda ifade edilen büyük günahların neler olduğunu araştırıp bulması ve bu günahlardan sakınması gerekmektedir.

Kur’an-ı Kerim ve hadisler dinin en önemli iki temel kaynağıdır. Akaid, kelim, fıkıh gibi pek çok ilim kaynak olarak Kuran-ı Kerim’den hemen sonra Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in sünnetini kullanmışlardır. Bu sebeple hadisler konusunda çok hassas davranılmış, rivayetler üzerinde sıkı bir kontrol mekanizması oluşmuştur. Hadislere asılsız başka sözlerin karışmaması için büyük bir çaba sarfedilmiş ve ilk asırlarda hadislerin sıhhatini tesbit için pratikte uygulanan prensipler geliştirilmiş ve hadis ilmi sistematik hale getirilmiştir.

Hadis kitapları, sünnetin dindeki belirleyicilik fonksiyonu sebebiyle ilk zamanlardan itibaren farklı İslâm anlayışlarına sahip olan grup ve fertlerin temel müracaat kaynağı olmuştur. Büyük günahların tesbit edilmesi konusunda, en çok başvurulan eserlerden birisi olan ve araştırma konumuzu teşkil eden Zehebî’nin Kitâbü’l-Kebâir’ini pek çok farklı nüsha halinde görmekteyiz. Güvenilir yazma kaynaklara dayanmaksızın hazırlanan baskılarda zayıf ve mevzû bazı hadislerin yer alması sebebiyle bu nüshalar hakkında, bir takım şüpheler oluşmuş ve Zehebî gibi titiz bir âlimin üslubuna uygun olmadığı kanaati uyanmıştır.

Yaşadığımız dönemde büyük günahlar hakkında geniş malûmatlar veren, konuyu derinlemesine açıklayan pek çok eser te’lif edilmiş ve büyük bir çoğunluğu kendisine kaynak olarak Zehebî’nin Kebâir’ini almıştır. Hakkında şüpheler olan bu kitabın böylesine bir ilgi ile hala takip ediliyor olması, konunun önemini daha da artırmaktadır.

¹ Kur’an-ı Kerim,4/31.

Büyük günahlar gibi son derece önemli bir mevzûda hazırlanmış olan bu eser ile ilgili şüpheleri ortadan kaldırmak amacı ile başlamış olduğumuz araştırmamızda, öncelikli hedefimiz farklı nüshaların ortaya çıkış sebeplerini belirlemek ve İmam Zehebî'nin hazırlamış olduğu Kitâbü'l-Kebâir'i tesbit etmek olacaktır.

Neşredilen baskılarda rivayetlerin tamamının tahkikleri yapılmıştır. Bu nedenle biz eserde mevcut rivayetlerin tahkik ve tahrirlerine kısaca değinmekle yetinerek daha ziyade kitabın Zehebî'ye nisbeti ile ilgili neticeye varma gayretinde olduk. Eserin mevcut nüshalarından Ammâr Ahmed Abdullah tahkiki ve tahriri ile neşredilmiş olan Şam-1997 nüshasını kaynak olarak kullandık.

II- METOD VE KAYNAKLAR

Hız. Peygamber, ümmetine Kur'ân'la birlikte emanet olarak sünnetini de bırakmıştır. Hız. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini içine alan sünneti öğrenmek ve öğretmek müslümanlar için önemli bir görev olmuştur. Bu sebeple ilk dönemlerden itibaren birçok âlim hadis ilimleriyle meşgul olmuştur. Hadis ilminin önde gelen isimlerinden olan, “*Muhaddisü'l-Asr*” olarak bilinen Zehebî'nin müellifi olduğu “*Kitâbü'l-Kebâir*” araştırmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Belirli bir eser üzerinde yapılan araştırmalarda öncelikle kitabın müellifinin tanıtılması önem arz etmektedir. Bir müellifi doğru tanıyabilmek; kişinin içinde yaşadığı coğrafyanın, zaman diliminin ve bu dönemin özelliklerinin ana hatlarıyla bilinmesine bağlıdır. İnsanın ahlâkî, kişisel ya da ilmî yönlerinin oluşumunda, zamanın, mekânın ve içinde yaşanan şartların önemi bilinen bir husustur. Bu sebeple, tezin ana konusuna geçmeden önce birinci bölümde öncelikle Zehebî'nin içinde yaşadığı dönem siyâsî, dînî, ictimâî ve ilmî yönleriyle ele alınacak ve Zehebî'nin yetişmesindeki etkenlere işâret edilecektir. Ardından ana hatlarıyla Zehebî'nin ilmî şahsiyeti, hadis talebi için yaptığı yolculukları, hocaları, talebeleri, eserleri ve hadisçiliği incelenmiştir.

Zehebî'nin hayatı ve ilmî hüviyeti, başta öğrencisi Sübkî'nin *Tabakâtü's-Şâfiyye* adlı eseri olmak üzere, *Mu'cemü's-Şüyüh*, Hüseyinî'nin *Zeyl-ü Tezkireti'l-Huffâz* ve diğer terâcim-i ahvâl kitaplarında yer almıştır. Zehebî ile ilgili kaynaklarımız tabakât kitapları ve Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un *ez-Zehbî ve Menhecühû fi Kitâbeti Tarihi'l-İslâm* adlı çalışması olmuştur.

İkinci bölümde ise, kebâir kavramının semantik tahlili yapılarak, büyük günahların ayet ve hadislerde kullanım şekilleri örneklerle verilmiştir. Kebîre manasında kullanılan kelimeler tanıtılırken öncelikle lügat manası daha sonra ıstılâhi mana aktarıldı. Kelimenin delalet ettiği manalar, ayet ya da hadislerde kullanılış şekilleri ile sunuldu.

Üçüncü bölümde ise, diğer kebâir kitapları arasında Zehebî'nin kitabının konumu hakkında bir fikir vermesi düşünülerek Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den İbn Hacer el-Heysemî (v. 947)'ye kadar olan dönemde te'lif edilen kebâir kitapları hakkında bilgiler verildi ve bu kitaplar kısaca tanıtıldı. Tesbit ettiğimiz Zahiriyye ve Medine Ârif Hizmet Kütüphanesinde yer alan el yazması nüshalar hakkında bilgi verildi ve bu eserin farklı nüshalarının kıyaslamaları yapıldı. Kitâbü'l-Kebâir üzerine yapılan çalışmalar hakkında literatür bilgisi verilerek değerlendirildi.

Son kısımda *Kitâbü'l-Kebâir*'in içeriği incelenerek yer alan rivayetler hakkında tahkik bilgisi verildi. Eserde zikredilen 457 hadis hakkında sıhhat bilgisi verilerek, hadisler *müttefekün aleyh, sahih, hasen, zayıf* ve *mevzû* olarak sınıflandırıldı. Zikredilen hadislerin tahkik ve tahrirlerinin daha evvel başka kaynaklarda yapılmış olması sebebiyle sadece zayıf ve mevzû rivayetlere yer vermekle yetinilerek ayrıntılı bir cerh-ta'dil cihetine gidilmeksizin hadislerin kaynakları gösterildi.

Çalışmaya hız kazandırmak ve genel olarak bir fikir sahibi olabilmek için teknolojik imkanlardan yararlanılarak, bilgisayarda kullanılabilecek programlardan istifade edildi. Ardından burada tesbit edilen kaynaklara ulaşılarak, hadisin sıhhati hakkında genel değerlendirmeler yapıldı.

Tesbit edilen mevzû ve zayıf rivayetlerin sened zincirindeki râvilerin tümünü zikretmek yerine, sadece sahâbî râvilerine yer verildi. Elbânî ve Abdülkadir Arnavut gibi muhakkıkların görüşlerine öncelik verilerek bu rivayetlerin sahih kaynaklarda zikredildikleri bölümler bildirilmiştir. Öncelikle Sahihayn ve Kütüb-i Sitte kaynak olarak verildi ve hadis hakkında ve rivayetin zayıf ya da mevzû olarak nitelendirilmesine sebep olan ravi hakkında Zehebî'nin *Mizânü'l-İ'tidâl*'de kendi yaptığı yorumlara yer verilmiştir.

Zayıf ve mevzû rivayetleri, öncelikle Elbânî'nin *Silsiletü'l Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa* ve *Daîfü't-Terğîb ve't-Terhîb* eserlerindeki tahkiklere göre belirledik.

Çalışmamızda önemli bir kaynak olan, Zahiye Kütüphanesinde yer alan el yazması nüshanın ilk, orta ve son sayfasından örnekleri ek olarak sunmayı uygun gördük.

Araştırmanın konusu, metodu ve kaynakları hakkında bilgi veren bu girişten sonra, Zehebî'nin yaşadığı dönem, hayatı, ilmî kişiliği, hadisçiliği üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEHEBÎ'NİN YAŞADIĞI ORTAM, HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

I- YAŞADIĞI DÖNEME BAKIŞ

A) İctimâî, Siyasi ve Fikri Durum

Zehebî'nin yaşadığı dönem hicrî yedinci asrın sonlarıyla sekizinci asrın ilk yarısı arasındadır. Eyyûbî Devleti'nin yıkılmasından sonra Mısır'da ve Şam'da Memlûklüler Devleti kuruldu. Havasının güzelliği, suyunun bolluğu ve tatlılığı, ovasının münbitliği ile Şam, o dönemde yeryüzünün en kalabalık ve en ma'mur yerlerinden birisi idi. Ticaret ve ziraat merkezi olması, burada pek çok zanaat ehlini barındırdığı gibi, yerinden ve yurdundan ayrılan binlerce âlim de iltica için Şam'ı tercih ediyorlardı.

Şam 7. asrın sonunda ve 8. asrın başlangıcında İslam aleminin en önemli fikrî merkezi idi. Şam'da çok sayıda medrese, hadis ve Kur'an öğretim merkezi mevcuttu. Bu ilim merkezlerinde özellikle tefsir, hadis, fıkıh, akaid gibi dini ilimler öğretilmekteydi.

Bu asırda Şam mezhebî ve itikadî münakaşaların da en şiddetli yaşandığı merkezlerden birisi idi. Eyyûbîler İmam Şâfiî'nin mezhebini yaymak için büyük çaba sarfetmişler ve Şâfiiliğin yayılması için birçok yerde medreseler açmışlardı. Aynı şekilde Eş'ariliğin yayılması için de çalışmalar yapılmış ve bu çabaların neticesinde Şam ve Mısır, bu iki mezhebin büyük tesiri altında kalmıştı.² Eş'arilik ve Hanbelîlik arasındaki taassub, karşılıklı yarışma durumu oluşturduğu için ictimâî hayatta bir hareketlilik meydana getirmişti. Bunu 8. asırda telif edilen pek çok kitapta kendini gösterdiğini söyleyebiliriz.

İlim ile meşgul olanları hariç Şam halkının büyük bir kısmı, hurafelere inanmaktaydı. Tüm ülkede tasavvuf inancı hâkimdi. Aralarında halkı etkisi altına alan pek çok sihirbaz vardı ki bu kimseler Memlûk hükümdarları tarafından da

² Beşşâr Avvâd Ma'ruf, *ez-Zehbî ve Menhecühû fî Kitâbeti Tarihi'l-İslâm*, s.76.

destekleniyorlardı. Hatta hükümdarların arasında onlara inananlar bile vardı. Zehebî, *Tarihü'l İslam*'da bu kimselerden birisi olan Hıdır b. Ebî Bekr Musa el-Adevî'den bahseder ve dönemin yöneticilerinden Zahir Baybars'ın kendisini ziyaret ettiğini, gizli sırlarını dahi onunla paylaşacak derecede ona güvendiğini bildirir.³

Bu dönemde şeyhlere itikad yayılmış, onlara olan hürmet çoğalmıştı. Halk bu kimselerin kabirlerinde nezir kurbanları kesmekte, hatta kabirlerine secde ederek onlardan mağfiret dilemekteydi.

Bu dönem İslam âlemi açısından, Haçlı savaşlarının yaşandığı oldukça sıkıntılı bir zamandı. Şam, o zaman İslam topraklarının tam ortasında yer aldığı için dış tehlikelerden uzak bir yerde bulunuyordu. Bu sebeple, Abbâsi ülkesinde meydana gelen sorunlardan kaçan âlimler de Şam ve Mısır şehirlerini tercih ediyorlardı.

Şam'daki medreselerin çokluğuna, kalitesine ve okutulan derslere baktığımızda eğitim şeklinin önceki dönemlerdekinden farklı olduğunu görüyoruz. Daha önce medreselerde okutulan sarf-nahiv, mantık, meânî, belâgat ve benzeri derslerin yanı sıra burada selef dönemindeki gibi bir usûl uygulandığını görmekteyiz.

İbn Ebî Useybe, Üsâme b. Mankız, İbnü'l-Cezerî, Mızzî (v. 742), İbnü'l-Verdî es-Safedî (v. 764), Alâmüddîn Birzâlî (v. 739), Bedrü'z-Zerkeşî (v. 794), Tacüddîn es-Sübki (v. 771), İbnü'l-Arabî (v. 638), Sühreverdî (v. 632) gibi pek çok önemli müellif bu dönemde Şam topraklarında yetişmiştir.

II-HAYATI

Zehebî'nin hayatına ait bilgileri kendi eserlerinden, akranlarından ve kendinden sonraki müelliflerin ricâl, tabakât, meşyaha, tarih ve vefayât eserlerinden istifade ederek derlemeye çalıştık.

A-Doğumu ve Nesebi

Asıl adı Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Osman b. Kaymaz b. Abdullâh ez-Zehebî'dir. Şeyh Abdullâh et-Türkmânü'l-Fârukî'nin oğludur. Hicrî 673

³ Zehebî, *Târihü'l-İslam*, XV, 309.

senesinin Rabiü'l-Âhir ayında Diyarbakır'ın Meyyarfarkîn şehrinde dünyaya geldi. Meyyarfarkîn, ülkemizin en eski şehirlerinden birisi olan Silvan olduğu tahmin edilmektedir.⁴

Talebesi olan Hüseyinî ise, hocası Zehebî'nin, Şam'da dünyaya geldiğini ileri sürer. Şam'da bir vaha köyü olan Kefarbatne'de hicrî 673 yılında dünyaya geldiğini rivayet eder.⁵

Zehebî'nin ailesi Meyyarfarkîn'den, Nureddin Zengî zamanında Şam'a göçerek buraya yerleşti.⁶ Bu sebeple Zehebî'nin ismi zikredilirken “*et-Türkmânî*” lafzının ardından “*sümme'd-Dımeşkî=sonra Şamlı*” ifadesi kullanılır.

B-Ailesi

Zehebî'nin dedesinin adı, *Fahreddin Ebû Ahmed Osman*'dır. Bu zât marangozlukla meşgul olan bir ümmî idi ve hicrî 683'de vefat etti.

Babası ise, *Şihâbuddîn Ahmet*'tir. Hicrî 641'de dünyaya geldiği ve kuyumculuk mesleği işe iştigal ettiği rivayet edilir. Bu işle meşgul olmasından dolayı kendisi *Zehebî* ismiyle şöhret bulmuştur.

Esas '*Zehebî*' diye anılan zât önce babası idi, ancak daha sonraları kendisinin de sarraflık mesleğiyle meşgul olması ile birlikte ona da Zehebî denilmiştir. Çoğunlukla İmam Zehebî ismi ile zikredilen müellifimiz kendi el yazısı ile yazdığı eserlerinde künyesi *İbnü'z-Zehebî*'yi kullanmıştır.⁷

Âlim ve fâdil biri olan babası, aynı zamanda Zehebî'nin ilk hocasıdır. Hadis ilmüne olan yakınlığından dolayı 666 yılında Mikdâd el-Kaysî'den “Sahih-i Buhâri”yi okuduğu rivayet olunur.⁸

⁴ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, IV, 236.

⁵ Hüseyinî, *Zeylû Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 22.

⁶ Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâ'il-Kibâr*, s.15.

⁷ Sübkî, *Kâidetün fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, I, 43.

⁸ Zehebî, *Mu'cemü'ş-Şüyüh*, I, 75.

Zehebî'nin babası, Saîd b. Muhammed, Ya'kup b. Ahmed, Ali b. Ahmed, Ali b. Rüzbe, Ali b. Bakâ, Abdüssamed b. Abdilkerim, Hüseyin b. Ebî Bekr, Ebu'l Vakt es-Siczî, Ebu'l Hasen ed-Dâvûdi, Ebû Muhammed es-Serahsî, Muhammed b. Yusuf, Muhammed b. İsmail, Mekkî b. İbrahim, Abdullah b. Ebî Hind, Babası, İbni Abbas (r.a.) isnadı ile Efendimiz (s.a.v.)'den,

“İnsanların çoğu şu iki nimetle, sağlık ve boş vakit hususunda aldanmıştır” hadisini nakleder.⁹

Annesi Musul asıllı, Alemüddîn Ebû Bekir Sancar b. Abdullah'ın kızıdır.

Zehebî'nin babası âlim olduğu gibi, hemen hemen ailesinin tamamı da âlimlerden teşekkül etmiştir. Halası aynı zamanda da sütanesi olan Fatıma'nın eşi *Ahmed b. Abdi'l-Ğanî b. Abdi'l-Kâfi el-Ensârî* devrin hadis âlimlerindedir ve *İbnü'l Haristânî* olarak tanınırdı.¹⁰

Zehebî'nin hanımının ismi *Fatıma bint. Muhammed b. Nasrullah bin el-Kamer* (v. 751)'dir. Kendisinden sonra bir kız ikisi erkek 3 evlat bırakmıştır. Kızı *Emetü'l-Azîz*, büyük oğlu *Ebu'd-Derdâ Abdullah* ve küçük oğlu *Şihâbuddîn Ebû Hureyre Abdurrahmân*'dır. Evlatları da dönemin ileri gelen âlimlerindedir. Kızının oğlu olan torunu Abdülkâdir de iyi bir âlim olup dedesi Zehebî'nin *Tarihü'l-İslâm* kitabının rivayet icazetini almıştır.¹¹

C-Vefatı

Uzun yıllar ilimle meşgul olan Zehebî, vefatından dört yıl kadar önce gözlerine su inmesiyle görmez oldu. Bu durum kendisine çok eziyet veriyordu, kendisine “keşke görme sağlığına kavuşsa” denildiği zaman çok kızardı. “*Bu su değil ben gözümün yavaş yavaş noksanlaşıp yok olmaya doğru gittiğini biliyorum*” derdi.¹²

⁹ Zehebî, a.g.e., I, 76.

¹⁰ Zehebî, a.g.e., I, 68.

¹¹ Muhammed b. Azzûz, *Medresetü'l-Hadîs fi Bilâdi's-Şâm*, s.119-120.

¹² Safedî, *Neksü'l-Himyân*, 242; Beşşâr Avvâd Ma'rûf, a.g.e., s.137.

Hicrî 748 senesi Zilkade ayının yirmi üçüncü gece yarısı Ümmü Salâh türbesinde vefat etti.¹³ Babu's-Sağîr'de bir mezara defnedildi. Tâcettin Subkî, Safedî ve birçok âlim cenaze namazına iştirak ettiler.¹⁴ Hatta Tacuddîn Sübkî, hocası Zehebî'nin vefatından sonra 'Hafız İmam Zehebî'den sonra kim hadis talebi için yolculuk yapacak' şeklinde bir kaside yazmıştı.

III- İLMÎ TEKÂMÜLÜ

Zehebî babasından öğrendiklerinin yanında çok ciddi ve uzun bir tahsil hayatı geçirmiştir. 18 yaşına geldiği zaman ilim öğrenmeye başlamıştır.

Öğrendiği ilimlerin ilki kıraat, ikincisi ise hadis ilmidir. Zehebî Kur'ân-ı Kerim kıraatına çok ehemmiyet verdi. Hicrî 691 senesinde kıraat hocası Fâdilî ismi ile tanınan Cemâluddîn Ebî İshak İbrahim b. Dâvud el-Askalânî (v. 692)'den kıraat ilmi öğrenmeye başladı. Fâdilî, kıraat ilmini Sehâvî (v.643)'den öğrenmişti. Ancak Zehebî'nin hocası Fâdilî'den diraseti esnasında hocası felç olmuş ve öğrencilerine ders veremez hale gelmişti. Bunun üzerine Zehebî, Cemâluddîn Ebî İshak İbrâhim el-Gâlî ed-Dîmeşkî'den ders almaya devam ederek onunla *Cemu'l-Kebîr*'i tamamlamıştır. Kıraat-ı Seb'ayı ed-Dânî'nin '*et-Teysîr*' ve Şâtübî'nin '*Hırzi'l-Emâni*' adlı eserlerinden tam olarak öğrendi.¹⁵

Genç yaşta kıraat ilminde önemli bir mertebeye ulaştı. Zehebî bu alandaki çalışmalarını kesintisiz sürdürüp daha öğrenci iken 691 yılında tecvid ilmine dair "*el-Mukaddime*" adlı eseri hocası Muhammed b. Cevher'den nakille yazmıştır.

Hicri 692 yılında Şeyhi Şemsüddin Muhammed b. Abdilaziz hastalanınca Kârî olarak yerini Zehebî'ye devretti ki bu, onun ilk hocalığı olmuştur. Ama ilim aşkı onu bir yıl bile bu işte durduramamıştır.¹⁶

Zehebî 18 yaşındayken aynı zamanda, hadis meclislerinde hadis ilmini öğrenmeye yöneldi. Hayatının uzun bir kısmını bu ilme ayırdı ve çok itina gösterdi.

¹³ Beşşar Avvâd Ma'rûf, a.g.e., 138.

¹⁴ Sübkî, *Tabakât*, IX, 105.

¹⁵ Hüseyinî, *Zeylû Tezkireti'l-Huffâz*, s. 23.

¹⁶ Beşşar Avvâd Ma'rûf, a.g.e., s. 85.

Hadis hususunda Zehebî dolaşmadık kapı bırakmamıştır. Kendi devrinde mevcut olan bütün meşhur âlimlere yetişip icazet almaya gayret etmiş, özellikle âli isnadlı hadisleri tahsil etmek için seyahatler yapmıştır. Çok büyük bir çalışma ve gayret neticesinde hadis ilminde yüksek bir mertebeye yükselmiştir.

O yalnızca, hadisçi değil bunun yanında çok önemli de bir tarih âlimi idi. En güçlü, en meşhur olduğu ilimlerden birisi bu ilimdir. Zehebî, *Müerrihi'l-İslâm* (İslam'ın tarihçisi) lakabı ile de meşhurdur.¹⁷ *Tarihü'l-İslam* onun en büyük eseridir.

IV- İLMİ KARIYERİ

Zehebî'nin ilmi kariyerini ve ilimdeki otoritesini anlamak için kendinden sonraya bırakmış olduğu eserlere bakmak yeterli olacaktır. Ortaya koyduğu eserler kendinden sonraki gelecek âlimlere yol gösterici olmuş, medreselerdeki derslerinde onun eserlerinden faydalanmışlardır. Elliye yakın muhtasar eser hazırlamış ve hazırladığı bu muhtasarlarda sadece nakillere yetinmemiştir. Muhtasarlarına baktığımızda bol miktarda izahat içerdiğini ve yapmış olduğu ta'liklerle müellifin vehmini ve ğalatını bildirdiğini görüyoruz.

İbnü'l-Esîr'in "*Üsdü'l-Ğâbe fi Marifeti's-Sahabe*" adlı eserine yazdığı muhtasar ve akranı olan Mizzî'nin "*Tehzibü'l-Kemâl*" adlı eserine yazmış olduğu *el-Kâşif* adlı muhtasar bu sahada çok önemlidir.¹⁸

Kıraat ilimleri ile başladığı ilmi çalışmalarından, hadis ve tarihe yönelmiştir. Onun ilmi kariyeri hadis ilmi ile başlar. Hadis ilminde birçok hadis cem ederek asrının en çok tasnifte bulunan musannifi oldu.¹⁹ Hadis ıstılahları ilminde bir çok Erberyyât, Sülâsiyyât, Cüzler, Mu'cemu's-Şuyûh türü eser te'lif etti.

Talebelerinden Safedî (764/1362) hocasının ilmî yaklaşımını şu şekilde ifade etmektedir; "*Ben onda hadisçilerin donukluğunu ve nakilcilerin ezberciliğini görmedim. Tersine O düşünen bir insandı. İnsanların görüşleri, önceki hadis bilginlerinin ve fikir erbabının düşünceleri hakkında söz sahibiydi. Hayranlığımı*

¹⁷ Zehebî, *el-Müktenâ Fi Serdi'l-Künâ*, I, 15.

¹⁸ Sübkî, a.g.e., IX, 104.

¹⁹ İbni Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, I, 185.

celbeden yönlerinden birisi de onun hadis tasnifçiliği idi. O, her hadisin sıhhat durumunu ve güvenilirlik derecesini açıklardı. Senedini, ravilerin durumlarını ve rivayet şeklini ortaya koyardı. Ondan başkasının bu konulara eğildiğini görmedim".²⁰ Yine talebesi Tacuddîn Sübkî (771/1369) hocasının "*Muhaddisü'l-Asr*" (asrının hadisçisi) olduğunu bildirir.²¹

Zehebî'nin daima zühd ve verâ dolu bir yaşantıya sahip olduğunu görüyoruz. O tüm hayatını fukaha, ulema ve sûfilerle beraber geçirmiş, onların eserlerine sınımsız sarılmıştır.

Zehebî kendisi bizzat bir okul gibiydi ve birçok hafız ve ulema yetiştirdi. Devrinin ilim merkezi haline geldi. Hıfzının kuvveti darb-ı mesel haline gelmişti. Bu hususta *âlemin şeyhi* olarak nitelendirilmişti. Çeşitli şehirlerden öğrencileri gelip ondan ilim tahsil ederlerdi. Talebesi Hüseyinî, Zehebî'ye ait pek çok telhisât, müstedrek ve zeyllerin var olmasının bu yoğun ilgiye dayandığına işaret etmektedir.

Zehebî, Cemalüddin Ebû'l Haccac Yusuf b. Abdirrahman el-Mizzî (h.742), Takıyyüddin Ebû'l Abbas Ahmed b. Abdü'l Halim İbni Teymiyye (h.728) ve Alemüddin Ebû Muhammed Kasım b. Muhammed el-Birzalî (h.739) ile aynı dönemde yaşamış ve aynı hocalardan pek çok defa dersler almıştır.

V- HADİS TALEBİ İÇİN YAPTIĞI YOLCULUKLAR

Zehebî'nin hadis talebi için Seyahat yaptığı ilim merkezleri şunlardır;

1-Ba'lebek

2-Şam

3-Halep²²

4-Humus

²⁰ Huseynî, a.g.e., I, 32.

²¹ Sübkî, a.g.e., IX, 100.

²² Zehebî, *Mu'cemu's-Şüyuh*, I, 276.

5-Humat²³

6-Trablus²⁴

7-Kerk²⁵

8-Maarre²⁶

9-Basra²⁷

10-Nablus²⁸

11-Ramle²⁹

12-Kudüs³⁰

13-Tebük³¹

14-Mısır: Zehebî hicri 695'lerde Mısır'a doğru hareket ederek Filistin'den Mısır'a geçmiş ve orada İbn Zâhiri diye bilinen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Halebî'nin (h. 696) yanına gelerek derse başlamıştır. Bu zat, Zehebî'nin hem hocası hemde arkadaşı olan Alemüddin Birzalî'nin de hocasıdır. Sonra Zehebî orada Ebu'l-Muâli Ahmed b. İshak b. Muhammed El-Ebrekûhî (h.701), Takıyyüddîn Ebu'l-Feth Muhammed b. Ali İbni Dakîku'l-lyd el-Kuşeriyye (h.702), Şerefü'd-Din Abdü'l-Mü'min b. Halef ed-Dimyâtî (h. 705) gibi hocalardan dersler aldı.³²

15- İskenderiye³³ Zehebî bu şehirde Yusuf b. el-Hasen et-Temîmî el-Kabîsi'den, Bîrzalî, Mizzî ve İbn Seyyidi'n-Nas ile birlikte ders okudu. Şerefüddin

²³ Zehebî, a.g.e., I, 231,I, 400.

²⁴ Zehebî, a.g.e.,I, 49.

²⁵ Zehebî, a.g.e., I, 85.

²⁶ Zehebî, a.g.e., I, 387.

²⁷ Zehebî, a.g.e., II,10.

²⁸ Zehebî, a.g.e., I, 109,373.

²⁹ Zehebî, a.g.e., I, 236.

³⁰ Safedî. *Vâfi*, I, 166.

³¹ Zehebî, a.g.e., II, 41.

³² Beşşâr Avvâd Ma'rûf, a.g.e., 91-92.

³³ Zehebî, a.g.e., II, 385.

Ebi'l Huseyn Yahya b. Ahmed el-Cüzamî'den (h. 705) ders aldı.³⁴

Zehebî babasının vefatından sonra 698 yılında hacca gitti. Hac ziyareti esnasında da ilim talebine devam ederek bölgedeki Mekke³⁵, el-Ulâ³⁶, Arafât³⁷, Mina³⁸, Medine³⁹ gibi yerlerde dersler dinledi.

VI- HADİSÇİLİĞİ VE TENKİD ANLAYIŞI

Ömrünün hemen hemen tamamını hadis ilmine vakfeden İmam Zehebî, ömrü boyunca yüzlerce hadis kitabı ve cüzü okudu, bunların icazetini aldı. Hazırlamış olduğu “muhtasar” mahiyetindeki eserlere baktığımızda O'nun bu konuda ne kadar gayretli olduğunu ve kendinden önce yazılmış olan eserlere ne kadar hâkim olduğunu rahatlıkla anlamak mümkündür.

İmam Zehebî, hadis ilimleri içinde “Ricâl” ilmi ile ilgili çalışmalara daha çok ağırlık vermiştir diyebiliriz. Zira eserlerinin büyük bir çoğunluğu -“muhtasar” eserler hariç- hadis ricaline ve devrinin ilmi ve siyasi şahsiyetlerine aittir. Zehebî'nin bu özelliği tarih sahasındaki kitaplarında dahi bariz bir şekilde görülmektedir. O, rical ve sened konusunda kendi dönemine kadar süregelen taklid ve nakil ağırlıklı, birbirini tekrarlayan çalışmaların dışına çıkmış, bu sahada yeni bir çığır açmıştır. Bir ravi ve sened konusunda hüküm verirken tahlilî ve tenkîdî bir açıdan değerlendirmiş, akıl süzgecinden geçirmiş, hiçbir hükmü askıda bırakmamıştır. Taassubtan kaçınarak ve elinden gelen azami gayreti göstererek doğru ve gerçek karara varmaya çalışmıştır. Kendisinden önceki dönemlerde hazırlanan tabakât, tarih ve hadis ricaline ait kitaplardaki karmaşıklığı ve dağınıklığı tenkid ederek bir düzen ve intizama sokmuş, çağdaş ansiklopedik sistemin kazandırdığı pratikliği, daha o zamanlarda hadis sahasına kazandırmıştır.⁴⁰

Zehebî, cerh ve ta'dil konusunda kendisinden sonraki dönemler için oldukça önemli yegâne kaynak olacak mahiyette eserler hazırlamıştır. Kendi şeyhi bile olsa

³⁴ Zehebî, *el-İber fi Haberi Men Arafe*, IV, 12-13.

³⁵ Subkî, *Tabakât*, IX. 102.

³⁶ Zehebî, *Mu'cemü'ş-Şuyûh*, II, 101.

³⁷ Zehebî, a.g.e., I, 56.

³⁸ Zehebî, a.g.e., I, 405, 412.

³⁹ Zehebî, a.g.e. I, 209.

⁴⁰ Talat Sakallı, “İmam-ı Zehebî ve Tenkid Anlayışı”, EÜSBED, 1995, sayı:6, s.20.

bir raviyi cerh etmekten çekinmeyecek derecede objektif davranmıştır. Kendinden sonra gelenlerin güvenilir bir kaynak olarak gösterecekleri *Mi'zânü'l-İ'tidal* gibi önemli bir eser hazırlamış ve bu eserinde rical tenkidi konusundaki maharet ve ustalığını ispatlamıştır.

VII- TARİHÇİLİĞİ VE TENKİD ANLAYIŞI

İslam tarihçileri arasında, olayların toplanmasında gösterdiği dikkat ve özenle tanınan Zehebî, kendini özellikle tarih ve hadis öğrenimine vermiştir. Zehebî'nin fikirlerini selefleri ve çağdalarıyla karşılaştırdığımızda onun ilmi şahsiyeti apaçık ortaya çıkar. Meğazi, siyer ve genel tarihle ilgili birçok kitap okumuş, mu'cemleri ve teracim kitaplarını gözden geçirmiştir.

Zehebî'nin ihtisarlara da sıradan ihtisarlardan değildir. İhtisar ettiği bazı kitapları tanzim, bazılarını da tasnif etmiştir. O, ihtisar yoluyla kitaplarının yazılışındaki eksiklikleri görme fırsatı buldu. Hemen her kitabını, ihtisardan sonra genel bir değerlendirmeye tabi tuttu. Raviler ve rivayetleri hakkında görüş belirtti, onları cerh ve ta'dil etti. Sonuçta, yaptığı ihtisarlara tenkit ve tahkik ehlinden oldu ve bu yönleriyle ün yaptı; eleştirel yaklaşımlarını ihtisar ettiği hadis kitapları üzerinde yoğunlaştırdı. Birçok hadis kitabını sened ve metin yönlerinden esaslı bir şekilde eleştirdi. Ayrıca birçok âlimin hal tercümelerini ekledi.

Zehebî, Hatib el-Bağdâdî (v. 463)'nin *Tarihü Bağdâd*'i ile İbnü's-Sem'ânî (v. 643)'un *Tarihü Mısır*, Ebû Abdulah en-Nisâbûrî (v. 405)'nin *Tarihü Neysâbûrî*, İbn Arslan el-Havârizmî (v. 568)'nin *Tarihü Havârizm* adlarındaki mahalli tarih kitaplarını ihtisar etti. Zehebî bunlardan başka Hâkim en-Nisâbûrî (v. 405)'nin *Kitabü'l-Künâ*'sını alfabetik olarak yeniden tertipleledi. Zehebî, Ebu Sa'd es-Sem'ânî (v. 562) 'nin *Kitabü'l Ensâb*'i gibi soy bilimi kaynaklarını, İbnü'l-Esir (v. 630)'in *Üsdü'l-Ğâbe*'si ve Mizzî (v. 742)'nin *Tehzibü'l-Kemal fî Ma'rifeti'r-Ricâl*'i gibi rical kitaplarını da ihtisar etti.

Zehebî'nin tarihçiliği büyük ölçüde ileri düzeydeki hadis bilgisine bağlıdır. O, hadis ilmi ile tarih ilimlerini bir bakıma birleştirmiş durumdadır. Bu durum onun "Rical Kitapları"nda da açıkça görülür. Zehebî'nin rical ilmine ve terâcime fazlasıyla önem vermesinin en önemli sebebi, ravileri iyi bilip zaptetmesidir. Çalışmalarının ağırlık noktasını bu yönün oluşturması onun ünlü bir tarihçi olmasında büyük rol

oynamış. Onu birçok konuda eleştiren öğrencisi Taceddin es-Sübkî (v. 771)'nin tabiriyle “O, “*Cerh ve ta'dil*” ilmi ile biyografi ilminin üstadı idi.” “Mizanu'l-İtidal Fi Nakdir-Ricâl” gibi eleştirileriyle meşhur kitapları bunun açık delilleridir. Ayrıca O, “Zikru men yu'temide kavluhu fi'l-cerh ve't-ta'dil” adlı eserinde eleştiri metodlarından, eleştirici alimlerin tabakatından ve onların görüşlerinin alınış keyfiyetinden söz eder.

Zehebî'nin tenkitçi fikirleri sonraki tarihçiler ve teracim erbabı için uyulan bir esas oldu. Onların kitaplarında birer değer ölçüsü olarak yer aldı.

VIII- HOCALARI

Zehebî gibi bir âlimin hocalarının çok olması da tabiidir. O yapmış olduğu seyahatlerle daha çok hocaya mülâkî olmak için özel bir gayret sarfetmiştir. Bu sayede ulaştığı devrin en büyük âlimlerinden istifade imkânı elde etmiştir. Hocalarının sayısının 1300 civarında olduğu ifade edilmektedir.⁴¹

Zehebî'nin ilmi inkişafında etkili olan hocaları şunlardır;

1- Cemalüddîn Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdirrahmân el-Mizzî eş-Şâfiî (v.742)⁴²

2- Takıyyüddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdi'l-Halîm el-Harrânî (İbn Teymiyye) (v.728)⁴³

3- Ebû Muhammed Kâsım b. Muhammed el-Birzâlî (v.739)⁴⁴

Bu üç isim yani İbn Teymiyye, Birzâlî ve Mizzî, Zehebî ile birlikte birbirlerinden ders okudukları gibi aynı hocalardan da ders okumuşlardır. Bu dört zât hem tedris, hem de sünnetin yerleşmesi konusundaki mücadelelerinde ortak hareket etmişlerdir.

⁴¹ Safedî, *el-Vâfi*, II, 115.

⁴² Zehebî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, II, 389.

⁴³ Zehebî, *Mu'cemü's-Şuyûh*, I, 56.

⁴⁴ Huseynî, *Zeylû Tezkiretü'l-Huffâz*, I, 10.

Birbirlerini sevmeleri, birbirlerinden istifade etmeleri ve müdafaa etmeleri bazı yanlış anlamalara sebep olmuş, Zehebî'nin İbn Teymiyye etkisinde kaldığı gibi bir yanlış yargı oluşmuştur. Halbûki Zehebî, İbn Teymiyye hakkında doğru bulmadığı noktaları açıklıkla ifade etmiş ve ondan ayrılıp muhalefet ettiği, onun aşırı görüşlerini yanlış bulduğunu belirtmek üzere uzun bir risale hazırlamıştır. Bu risale “*en-Nasîhatü 'z-Zehebîyye*” ismi ile Şam'da basılmıştır.

4- Tâceddin Ebî Muhammed el-Mağribî (v.696)⁴⁵

5- Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Kaymaz el-Halebî (İbnü'z-Zâhirî) (v.696)⁴⁶

6- Ebu'l-Huseyn Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Yûnînî (v.701)⁴⁷

7- Kemâlüddîn Ebu'l-Fedâil Abdürrezzâk b. Ahmed b. Muhammed b. Ebu'l-Muâlî eş-Şeybânî İbnü'l-Fûtî (v.723)⁴⁸

8-Takıyyuddîn Ebu'l-Hasen el-Kâdî Zeydû'd-Dîn es-Sübkî (v.756)⁴⁹

9-Sittü'l-Ehl Bint-ü Osman b. Kaymaz b. Abdillâh Ümmü Muhammed (v.729)⁵⁰

10-Fâtıma bintü's-Sâlih el-Âmidî (Ümmü Muhammed) (v.698)⁵¹

IX- TALEBELERİ

Zehebî sadece eserlerini bırakmamış, ilmini daha sonraki nesillere aktaracak talebeler de yetiştirmiştir. Onun derin bilgisinden istifade etmek ve ilim tahsilinde bulunmak için çeşitli ilim merkezlerinden gelen pek çok talebesi olmuştur.

Talebelerinin en meşhurları şunlardır;

⁴⁵ Zehebî, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, I, 313.

⁴⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, IV, 180.

⁴⁷ Zehebî, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, II, 40.

⁴⁸ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, IV, 190.

⁴⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, IV, 200.

⁵⁰ Zehebî, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, I, 284.

⁵¹ Zehebî, *Mu'cemü 'ş-Şuyûh*, II, 105.

1- İbrahim Burhanettin b. Abdirrahim Zeyniddin, İbn Cemâz (v. 790)⁵²

2- İsmail b. Amr İbn Kesîr (v.774)⁵³

3- Halil b. Eybek , Selahaddîn es-Safedî (764)⁵⁴

4-Abdülvehhâb Takıyyüddîn es-Sübkî (v.771)

5- Muhammed b. Ali b. Hasen ed-Dimeşkî el-Huseynî (v.765)

X- HOCALIK YAPTIĞI HADİS ÖĞRETİM MERKEZLERİ

Zehebî, tarih ve hadis ilminde büyük eserler yazdıktan sonra, hicri 703 yılında Keferbatne Mescidi'nde halka hitabete yönelmiş ve hicri 718 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Ümmü Salah Mescidi'nin hadis hocası Kemâleddin Ahmed b. Muhammed'in vefat etmesi üzerine, 718 yılında Şam'ın en büyük hadis öğretim merkezi olan bu mescitte hadis hocalığını üstlenmiştir..⁵⁵

İbn Kesîr Zehebî'nin, İbnü's-Şerîfî'nin görevini üstlendiğini ve ölünceye kadar orada hocalığa devam ettiğini bildirmektedir..⁵⁶

Hicrî 729 yılında şeyhi Şihabüddin Ahmed b. Cehbel'den sonra Dârü'l-Hadîsü'z-Zahiriyye'nin hocalığını üstlenmiştir.

Arkadaşı ve hocası Alâmuddîn el-Birzâlî'nin hicri 739 yılında vefatından sonra Medresetü'n-Nefisiyye'de hadis dersleri hocalığı yapmıştır. Mısır'da ez-Zahiriyyetü'l-Kadîme, Nâsiriyye, Sâhibiyye, es-Sâhibiyyetü'l-Belhiyye, el-Cemâliyye, Mahmûdiyye, Câmîü'l-Ezher, Câmîü Amr b. As'da, Şam'da Nâsiriyye, Adiliye, Eşrafiyye, Ömeriyye Medreselerinde hocalık ve imamlık yapmıştır..⁵⁷

⁵² İbn-i Hacer el-Askalânî, *ed-Dürrerü'l-Kâmine*, V, 148.

⁵³ Hüseyinî, *Zeylû Tezkireti'l-Huffâz*, I, 38.

⁵⁴ İbn-i Hacer el-Askalânî, *ed-Dürrerü'l-Kâmine*, II, 207.

⁵⁵ Beşşâr Avvâd Ma'rûf, a.g.e., s. 108.

⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIV, 105.

⁵⁷ Safedî, *el-Vâfi*, II, 114.

Dâru'l-Hadîsi't-Tenkîziyye'de, Sadrüddîn Süleyman b. Abdülhakîm el-Mâlikî'den sonra 739 yılında hocalık görevini üstlenmiştir.⁵⁸

Zehebî, vefatına kadar 5 önemli hadis öğretim merkezinde hocalık ve imamlık yapmıştır. Bu merkezler şunlardır;

- 1- Dâru'l-Hadîs el-Arûyye
- 2- Dâru'l-Hadîs en-Nefisiyye
- 3- Dâru'l-Hadîs et-Tenkiziyye
- 4- Dâru'l-Hadîs el-Fâdıliyye
- 5- Türbetü Ümmü's-Salâh.⁵⁹

XI- ZEHEBÎ HAKINDA ALİMLERİN GÖRÜŞLERİ

Zehebî, henüz hayatta iken ilim ehli arasında oldukça mühim bir yer edindi. Daha hayatta iken Asrın Muhaddisi ve Hafızların Şeyhi olarak kabul edildi.

Öğrencisi olan Safedî (v.764) Zehebî hakkında şunları söylemiştir:

“İmamların hocası, kendisine ulaşlamayacak bir hafız ve taklid edilemeyecek bir üslub, hadis ve onun ricali ilminde derin, hadislerin ilmine ve illetlerine hakim, insanların hal tercemelerini bilen, onların tarihlerindeki karışıklıkları ve şüpheleri gideren, kuvvetli zeka sahibi, birçok tasnif, muhtasar ve telifi olan, kendisiyle karşılaşp ondan birçok ilim aldığım, birçok tasniflerini okuduğum, lüzumsuz nakilleri olmayan bir şahsiyetti.”⁶⁰

Bazı meselelerde Zehebî'ye muhalefet etmesine rağmen talebesi Tâceddîn Subkî (v. 771), *“Asrın muhaddisi, asrımızın 4 hadis hafızından birisidir ki onlar, el-Mizzî, el-Birzâlî, ez-Zehebî ve İmam Vâlid'dir. Hocamız eşsiz basiret sahibi,*

⁵⁸ Beşşâr Avvad Ma'rûf, a.g.e., s. 109.

⁵⁹ Beşşâr Avvad Ma'rûf, a.g.e., s. 110.

⁶⁰ Safedî, *Neksü'l-Hımyân*, I, 227.

çaresizlerin sığınağı, cerh ve ta'dilin hocası, gece-gündüz çalıştığı halde dili ve kalemi yorulmayan, kendisinden çok kişilerin faydalandığı şahsiyeti” ifadesini kullanmıştır.⁶¹

Öğrencisi Hüseyinî (v.765), “*İmamların ve muhaddislerin hocası, hafızların hafızı ve kurrâların modeli, Şam'ın hadisçisi ve tarihçisi*” der.⁶²

Alâmüddîn el-Birzâlî (v.739) Zehebî'nin, “*Faziletli, temiz düşünceli, ilim için seyahat eden, faydalı pek çok eseri, tasnifleri, muhtasarlara olan bir şahsiyet*” olduğunu söyler.⁶³

Öğrencisi 'Imâdüddîn İbn Kesîr (v.774), “*Hoca, büyük hafız ve İslam tarihçisi, muhaddislerin şeyhi, kendisiyle hadis şeyhliğinin ve hafızlığının sona erdiği bir şahsiyeti*” demiştir.⁶⁴

Muhammed b. Muhammed b. Abdilhalîm el-Mevsilî (v.774) hicrî 734 yılında Şam'a gelerek Zehebî'den ders almış ve insanların ona bağlılığını görünce Onun hakkında bir şiir yazmıştır.⁶⁵

İbn Hacer el-Askalânî (v.852) “*Nablûsi'den şeyhinin hayatını okudum, ricâl ve onların durumları konusunda zamanın allâmesi, keskin zekâlı ve ince görüşlü biri olduğunu anladım*” demiştir.⁶⁶

Hafız İbn Nasıruddîn (v. 842) “*Âlicenap, alçakgönüllü, hafız, Şam için faydalı bir ilim adamıydı*” demiştir.⁶⁷

Sıbt b. Hacer (v. 899) “*Şeyh âleminin imamı, hafız lakablı cerh ve ta'dilde usta ve hünerli, muhaddislerin imamı tenkidçilerin ise modelidir*”der. Başka bir

⁶¹ Sübkî, *Tabakât*, IX, 130.

⁶² Hüseyinî, *Zeylû Tezkireti'l-Huffâz*, I, 22.

⁶³ Beşşâr Avvâd Ma'ruf, a.g.e., s.134.

⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 260.

⁶⁵ İbn Nasıruddîn, *er-Reddû'l-Vâfir*, s. 31-32.

⁶⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, V, 68.

⁶⁷ İbn Nasıruddîn, *er-Reddû'l-Vâfir*, s. 31.

yazısında ise kendi el yazısıyla birçok cüz ve kitaplar yazmış, hadis ilmine çok önem vermiş, bunun için gece gündüz çalışan bir şahsiyet olduğunu ifade eder.⁶⁸

Öğrencisi Subkî, vefatı anında onun için uzunca bir kaside yazmıştır. Onun şahsını bilme bakımından bu kasidenin bir bölümünü zikretmek yerinde olacaktır. Kaside şu şekildedir;

“İmam Zehebî'nin ölmünden sonra hadis talebi için kim seyahat eder

Arap ve acem arasında haberleri ve rivayetleri kim yayar

Dirayeti, yalancı ve uydurmacı kişilerden tenkilde kim korur

Sebtir, doğrudur, haberdârdır, hafındır, nakilde uyanık, kitaplarındaki haberde en doğrudur.”⁶⁹

XII. ESERLERİ

Zehebî, çeşitli ilimlere âit birçok eser yazmaya muvaffak olmuş ve bu eserleri, kendi zamanında ve günümüze kadar ilim ehli tarafından büyük bir rağbet görmüştür. Kıraat, hadis, hadis ıstılahları, akaid, usul-ü fıkıh, fıkıh, rekâik, tarih ve teracim, siyer, müstakil tercüme-i hal, tahrir, ihtisar ve tenkid sahalarda yaklaşık 215 eser müellifi olan Zehebî'nin en meşhur eserleri şunlardır;

A- Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl:

Zehebî'nin zayıf ravilerle ilgili çalışmalarının en önemlisi olarak sayılan eserdir. Bu eserinde kasden hadis uyduranları, duymadığı bir hadisi duyduğunu ileri süren yalancı ravileri, hadis uydurmakla itham edilenleri, çok hata etmeleri sebebiyle rivayetlerine güvenilmeyenleri, yeterince dindar ve adaletli olmayan hadis hafızlarını, güvenilir sayılmayan ve fazla gevşek bilinen ravileri, tanınmayanları bildirmektedir. 11 bin üzerinde bibliyografyaya yer vermiştir. Eserde zayıf raviler yanında, kendi kanaatine sika olan ve cerhi hak etmediği halde cerh edilen ravileri

⁶⁸ Bedrüddîn Aynî, *İkdü'l-Cümân*, I, 382.

⁶⁹ Sübkî, *Tabakât*, IX, 100.

de zikretmiş, bunları müdafaa etmiş, cerhlerinin yersiz ve haksız olduğunu ortaya koyarak tezkiye etmeye çalışmıştır. Eser dört cild olarak basılmıştır

B- Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ:

Zehebî'nin en meşhur eserlerindedir. Bu eserini tabakalara göre tertib etmiştir. İslâmiyetin başlangıcından, Hicrî 700 senesine kadar yazmıştır. Peygamber Efendimizi ve Hulefâ-i Râşidîni ayrı iki cilt hâlinde toplamıştır. Bu eseri son zamanlarda neşredilmiş İslâm Târîhi araştırmaları için mühim bir kaynaktır.

Eserdeki tercüme-i hallerin uzunlukları arasında oldukça fark vardır. Bazen birkaç satırdan oluşan biyografiler bazen sayfalarca yer tutmaktadır. Bunda, tercüme sahibinin kişilik ve ilmi seviyesinin müessir olduğunu söylemek mümkündür. Bu, uzunluk ya da kısalığa bağlı olarak tercümede zikredilen hususlar da değişebilmektedir. Müellif genellikle şu noktalara değinmektedir:

- a) Tercüme sahibinin ismi, nesebi, lakabı, künyesi, nisbesi,
- b) Doğum tarihi veya yaşı,
- c) Yetiştmesi,
- d) İlim alıp kendilerinden rivayette bulunduğu hocaları,
- e) Kendisinden istifade edip rivayette bulunan talebeleri,
- f) Geriye bıraktığı ilmi, edebi, sosyal eserleri,
- g) Akidevî durumu (muhalif fikirleri de vererek),
- h) Vefat tarihi.

Zehebî biyografisini verdiği şahsın cerh-tadil açısından değerlendirmesini de yapmaktadır. Bu konuda çoğunlukla, tercüme sahibinin muasırı olan sikaların görüşlerini serdetmekte; bunları kabul, red veya tercih açısından kendi fikirlerini,

sika, saduk, suveylih, deccal, metruk, kezzab, mechul v.s. gibi ıstılahlarla ortaya koymaktadır.

C- Tezkiretü'l-Huffâz:

İsminden de anlaşılacağı gibi, hadis hafızlarını tanıtmaktadır. Hafızları ve ravileri güvenilirlik açısından değerlendirme konusunda, kendilerine müracaat edilen hafızları belli tabakalar halinde ihtiva etmektedir. Sahabeden başlayarak hocalarına gelinceye kadar 21 tabaka içinde toplam 1176 biyografi bulunmaktadır. Eser alfabetik değildir. Faydalanmayı kolaylaştırmak için eserin üçüncü baskısında, sonuna alfabetik fihrist konulmuştur.

Eser basılırken her şahsın adının başına, o kişinin genel sıra içindeki numarasını, kaçınıcı tabakanın hangi sırasında bulunduğunu ve Kütüb-i Sitte'den hangilerine ait ricalden olduğunu gösteren rakamlar konmuştur.

Tezkiretü'l-Huffâz'a üç ayrı zeyl yazılmıştır. Bunların ilki müellifin talebesi el-Hüseyni (765/1363), ikinci Fehd el-Mekki (871/1466) ve üçüncüsü Celaleddin es-Suyuti'ye (911/1505) aittir. Bu üç zeyl de basılmış bulunmaktadır.

D- Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri vel-A'lâm:

Zehebî bu eserinde yedi yüzyıllık olayları, her biri onar yıldan ibaret olmak üzere 70 tabakaya ayırmış, her tabakadakiler için ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu eser, halifelerin, İslam Devletleri hükümdarlarının, vezirlerin, askeri şahsiyetlerin, valilerin ve diğer yüksek makam sahiplerinin, kadınların, 4 mezhebe mensub din adamlarının, ilim erbabı, şair ve ediplerin hayatlarından, faaliyet ve eserlerinden bahsetmektedir.

Selçuklular, Eyyübiler ve Moğol istilası gibi yakın doğu sahasında derin tesirler yapan, büyük tarihi hadiselerle ehemmiyet atfetmesi, Şiilik, Bâtınlık gibi dini ve ictimâî hayat açısından mühim gelişmelere yol açan hareketlere genişçe yer ayırması, Zehebî'nin yüksek tarihçilik değerini ortaya koymaktadır.

E- el-Müstedrek alâ Müstedreki'l-Hâkim:

Bu eser, Hâkim'in *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn* eserindeki zayıf ve uydurma hadislerin zikredildiği bir çalışmadır ve Şam Zahiriye Kütüphanesi'nde bir kısmı mevcuttur.

F- Kitabü'z-Ziyâdâtî'l-Muzdaribe:

Sika olmayan ravilerin, sika ravilerin rivayeti gibi rivayet edip bir yere yerleştirdiği ziyadelerin, ilmen *muzdarip* olduğunu isbatlayan bir eserdir.

G- Düvelü'l-İslâm:

Zehebî bu eserini, Târih'inden derlemiştir. Et-Târîhu's-Sağîr diye tanınır. Matbûdur.

H- et-Tıbbü'n-Nebevî:

İbrâhim Ezrâk'ın yazdığı *Teshîl-ül-Menâfi* ile birlikte Mısır'da basılmış, ayrıca 1976 yılında Hakikat Kitabevi tarafından basılmıştır.

I- el-Iber fî Haberi men Ğaber:

Müellifimiz Târîh-ül-Evsat diye de bilinen bu eserini Et-Târîh-ül-Kebîr'inden derlemiştir. Yalnız bâzı ilâvelerde bulunmuştur. Daha sonra bu târihine bir de zeyl yazmıştır.

İ- er-Risâletü'z-Zehebîyyetü ilâ İbn-i Teymiyye:

Zehebî'nin, hocası ve arkadaşı olan İbn Teymiyye'ye nasihat ettiği ve bazı hareketlerini tasvib etmediğini ifade ettiği bir risaledir.

J- el-Mûkız fî İlmi Mustalihi'l-Hadîs:

Hadis usûlüne dair hazırlanmış olan bu eser matbudur.

K- Diğer Kitapları

Kıraat İlmine Dair Eserler: et-Telvîhât fî 'İlmi'l-Kıraat.

Tarih ve Terâcime Dair: Mu'cemü's-Şuyûhu'l-Kebîr, Mu'cemü's-Şuyûhu'l-Evsat, Mu'cemü's-Sağîr, Zeylü'l-İber fî Haber-i men Iber, er-Reddü Ibnü'l-Kattân, ez-Zelâil, Divânü'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn, Ahbârü's-Seddi, Ahbâru Kudâtü'd-Dımeşk, Esmâu Men Âşe Semânîne Sene, El-Beyân an İsmi İbnü Fülân, Et-Târîhü'l-Mümtea, Tabakâtü's-Şuyûh.

Hadis İlmine Dair Eserler: el-Erbeûn el-Büldâniyye, es-Selâsûn el-Buldâniyye, el-Kelâmü Hadîsi't-Tayr, Turuk-u Ehâdisi'n-Nüzûl, el-Azbü's-Silsilü fî'l-Hadîsi'l-Müselsel.

Akaide Dair Eserler: Ehâdisü's-Sıfât, el-Erbeûn fî Sıfâtı Rabbi'l-Âlemîn, Cüz'ün Fi's-Şefâati, Cüzâni fî Sıfâtı'n-Nâr, Ru'yetü'l-Bârî, el-Arş, el-Uluvv Li'laliyyi'l-Ğifâr, Mâ Ba'de'l-Mevt, Mes'eletü Devâmi'n-Nâr, Mes'eletü'l-Ğaybiyye, Mes'eletü'l-Vaîd.

Fıkha Dair Eserler: Tahrîmü'l-Edbâri'n-Nisâ, Teşbihü'l-Hasîs bi Ehli'l-Hamîs, Cüzün fî'l-Hıtâb, Cüz'ün min Salâti't-Tesbîh, Cüz'ün fî'l-Kahkaha, Hukuku'l-Câr, Fedâilü'l-Hacci ve Efâlihi, el-Libâs, Mes'eletü's-Semâ', el-Vitr.

Fıkıh Usulüne Dair: Mes'eletü'l-İctihâd, Mes'eletü Haberi'l-Vâhid

Rekâike Dair: Cüz'ün fî Muhabbeti's-Sâlihîn, Duâu'l-Mekrûbî, Zikrû'l-Vildânî, Ettâziyetü'l-Haseneti bi'l-Eızzeti, Keşfü'l-Kurbet Inde Fegadi'l-Ehıbbeh

Siyer ve Terâcimü'l-Müfredâta Dair: es-Siyerü'n-Nebeviyye, Sîretü'l-Hallâc, Menâkıbü'l-Buhârî, Tercümetü's-Şâfiî, Tercümetü Mâlik b. Enes, Ahbâru Ebû Müslimü'l-Horasânî.

Muhtasar ve Müntekıyâta Dair: Tezhîbü Tehzîbü'l-Kemâl, el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehû Rivayetün fî'l-Kütübi's-Sitte, Muhtasaru'l-Ba'sü ve'n-Nüşûr, Muhtasaru Tarihi Bağdâd, Muhtasaru Târîhi Dımeşk, Muhtasaru Tuhfetü'l-Eşrâf.

Zehebî, kendisine pek çok eser yazmak nasib olmuş bir müelliftir. Özellikle tarih ve hadis sahasında te'lif etmiş olduğu eserler, hadisle ve tahkik ile meşgul olan her zatın vazgeçilmez bir başucu kaynağı mahiyetindedir.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK GÜNAH (KEBİRE) KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Günah, ferdin özgür iradesi sonucu bilinçli bir şekilde işlemiş olduğu ve karşılığında bir cezanın oluşmasını gerekli kılan fiillerdir. Bilinçli bir şekilde işlemiş olduğu ifadesini kullanıyoruz, çünkü kişi bilinçsiz olarak, bilmeden işlemiş olduğu fiillerden sorumlu değildir. Yani günahta kasıt varsa eğer o zaman cezaya tabidir. Tıpkı beşeri hukuk sistemlerinde olduğu gibi, bir suçlunun cezalandırılması için şuurunun açık ve akli melekelerinin yerinde olması şarttır. İtikadi konuda da bir kimsenin mükellef olabilmesi için gerekli şartlardan birisi de akıllı olmasıdır ki bu günahın bilinçli olarak yapılması ile direkt alakalıdır.

Büyük günahlar üzerine yapılmış olan bu çalışmamızda günah kelimesinin doğru olarak anlaşılmasına ehemmiyet veriyoruz. Çünkü ferdin günahı işlemesindeki ana nedenlerden en önemlisi, iman zayıflığıdır. Allah'a karşı olan sorumluluk bilincinden uzak olması, yaratanına karşı olan görevlerini yeterince idrak edememesi veya hafife alması sonucu kişi, kendini günah olgusunun içerisinde bulacaktır. Bu da günahın yalnızca ferdî ve kullara karşı değil aynı zamanda Allah'a karşı işlenmiş bir suç olduğunun göstergesidir.

Günah olgusunun meydana gelebilmesi için öncelikle bir yasaklamanın olması gerekiyor ki bu yasağın çiğnenmesi sonucu ceza söz konusu olsun. Allah Teâla "*Biz bir ümmete peygamber göndermedikçe azab etmeyiz*"⁷⁰ buyurmaktadır. Allah Teâla mükellefiyeti vermeden önce muhakkak peygamberler ve kitaplar aracılığıyla emir ve nehiyleri bildirmiş ve bunlara uygun davranışlar istemiştir. İnsan da iradesi ile bunlara uymuş ya da aykırı davranarak cürüm işlemiştir.

Günah kavramı ve insandaki günaha olan meyil imanı ile doğrudan alakalıdır. Çünkü iman kuvvetlendikçe insan bu yasakları terk etmekle yetinmeyip, günah olduğu şüpheli olan şeylerden bile kaçınmaya başlar. Takvası arttıkça kul, yasaklara karşı daha hassas yaklaşmaya ve imtinâ etmeye başlar. Bu açıdan günahın çok iyi

⁷⁰ İsrâ Sûresi, 17/15.

anlaşılması gerekir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) günah ile ilgili şöyle buyurmaktadır;

إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَخْطَأَ خَطِيئَةً نُكِنَتْ فِي قَلْبِهِ نُكْتَةٌ سَوْدَاءٌ، فَإِذَا هُوَ نَزَعَ وَاسْتَعْفَرَ وَتَابَ سَقِلَ قَلْبُهُ، وَإِنْ عَادَ زِيدَ فِيهَا حَتَّى تَغْلُوَ قَلْبُهُ، وَهُوَ الرَّانُ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ « { كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ }

Şüphe yok ki mü'min bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer mü'min pişman olur, tevbe ve istiğfâr ederse siyah nokta silinir. Mümin günaha dönerse o leke de artar. Sonra arta arta (bir kılıf gibi) kalbini kaplar ki,

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“Hayır! Onların işleyip kazandıkları şeyler kalplarının üzerinde pas tutmuştur”⁷¹ ayetindeki “rân” budur.⁷²

Yani mükellef olan kulun günahı iyi tanınması ve işlemiş olduğu bu hatayı anladığı anda tevbe ederek vazgeçmesi, imanın mekânı olan kalbi temiz tutması açısından çok önemlidir. Günahı işlemeyip, terk etmek efdal olandır, ancak işlenmiş olan günahdan da en kısa zamanda pişmanlıkla tevbe etmek gerekir. Çünkü işlenen her günah kalbi kirleterek kalbin bazı özelliklerini yitirmesine sebep olmaktadır.

Netice olarak günah işledikçe kararın kalbiyle günahlara daha çok meyilecek ve Rabbinden uzaklaşacaktır. Rabbinden uzaklaşması da kulu şeytana ve günahlara yaklaştıracaktır. Kulun bu kısır döngüden kurtulabilmesi için günahları iyi tanıyıp sakınması gerekir. Çünkü, önlem alınmadığı takdirde insan günah yumağı içerisinde kendisini kaybedecek, hem bu dünyada hem de âhirette sıkıntı çekmesine sebebiyet vermiş olacaktır.

İnsanı günah işlemeye sevk eden olguların başında nefis geldiği gibi, dış etken olarak da dünya hayatının çekiciliği, insanın aşırı istekleri ve en önemlisi de iman zayıflığı günaha sevk eden olgular arasındadır. Kul ne ölçüde nefisini dizginler,

⁷¹ Mutaffifin Sûresi, 83/14.

⁷² Tirmizî, *Tefsîrü's-Sûre*, 73; İbni Mâce, *Zühd*, 39.

dünyevi istek ve arzularına gem vurur ve bir o kadar da yaratanına yaklaşırsa hataya düşmekten ve günah işlemekten de o ölçüde uzaklaşmış demektir. Bizim bu çalışmamızdaki ana hedef ise “Büyük Günahlar” adı altında toplanmış olan günahları analiz etmektir.

Şimdi “büyük günah-kebîre” kelimesinin ıstılah ve lügat manalarını incelemek suretiyle semantik tahlilini yaparak, insanın ferdi, ailevi, kültürel ve toplumsal hayatında bir realite olan günah kavramını daha yakından tanımaya, tanıtmaya ve bu olgunun insan hayatındaki yansımalarına işaret etmeye çalışacağız.

I- BÜYÜK GÜNAH (KEBÎRE) KAVRAMININ SEMANTİK TAHLİLİ

“*Büyük Günah*”ın en iyi şekilde anlaşılması için öncelikle günah kelimesinin tam anlamıyla bilinmesi gerektiğini düşünerek önce *günah* kelimesi üzerinde durmayı uygun gördük.

A-Günah Kavramının Lügat Manası

Günah, Farsça olan “کناه” kelimesi kaynaklarda “Allah’ın emirlerine aykırı olarak görülen iş, dini suç⁷³” demektir. Günah kelimesinin Arapçadaki en yakın karşılığı olarak “*Cunah*” kelimesi karşımıza çıkmaktadır. “*Cunah*” ise “*meyletmek, yönelmek*”⁷⁴ anlamlarına gelir. Kur’an’da ise hem “*darlık, sıkıntı*” ve hem de “*günah*” manasında kullanılmaktadır. Ancak genellikle bu kelime “*sakınca, engel, be’s, vb.*” manasında kullanılmaktadır.⁷⁵

Kur’an-ı Kerim ve hadis metinlerinde günah kelimesini ifade eden kelimeler olarak genellikle *ism, zenb, vizr, ma’siye, hûb, vb.* kelimelerini görmekteyiz. Nitekim Muhammed et-Tunci’nin, *el-Mucemu’z-Zehebî Fârisi-Arabî* adlı Farsça-Arapça lügatte de günah kavramını karşılayan kelimeler olarak *ism, ma’siye, hıyane, isyan* kelimeleri gösterilmiş⁷⁶, ancak “*cunah*” kelimesi ifade edilmemiştir.⁷⁷

⁷³ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 357.

⁷⁴ Cihat Tunç, “*Kelâm ilminde Büyük Günah Meselesi*”, AÜİFD 1978, c. 23, s. 325, 326.

⁷⁵ Bakara Sûresi, 2/158; Nisâ Sûresi, 4/23, 24, 101, 102, 128; Enfâl Sûresi, 8/61; Nûr Sûresi, 24/58.

⁷⁶ Muhammed et-Tunci, *el-Mu’cemu’z-Zehebî Fârisi-Arabî*, s. 511.

B- Günah Kavramının İstilah Manası

Günah, dinin emrettiklerini yerine getirmemek, yasakladığı fiilleri işlemek suretiyle kişinin işlediği dînî, vicdanî, ahlakî davranışlardır. Günah, insanı ve onun geleceğini ilgilendiren, davranışların yönüne tesir eden ve çoğu kez vicdanın hüküm vermesine kıstas olan canlı bir kavramdır.⁷⁸ "Günah, meşrûyetini Allah'ın varlığından alan her şeye saldırma ve gayri meşrû olma keyfiyetini yine Allah'tan alan her şeyi yapmaktır. Bu ise Allah tarafından yap denilenleri yapmamak, yapma denilenleri ise yapmaktır.⁷⁹ Râğıb el-İsfahâni günah kelimesini "*işleyeni tevbe etmeye zorlayan fiil*" olarak tanımlamaktadır.⁸⁰ Çünkü insanın işlemiş olduğu günahı önce kendi vicdanı, sonra da toplum kabul etmeyerek baskı uygulayacaktır. Bu psikolojik baskı ile insan kendini tevbe etmek mecburiyetinde hissedecektir.

Günah bir anlama dengenin yitirilmesi veya zedelenmesidir. Bu bazen ileri gitmek (ifrat), bazen geri kalmak (tefrit) şeklinde olur. İki halde de aşırılık vardır ve denge bozulmuştur. Mesela israf günahı ileri derecede harcamadan, cimrilik günahı ise gereğinden az harcamadan doğar. Bu iki günahın biri ifrata biri tefrite oturan bir aşırılıkta dengeyi bozar.⁸¹

Günah, her konuda Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına muhalefet etmektir. İslam, yasak olan fiilleri yani günahları bildirmiş ve mü'minlerin bunlardan sakınmalarını emretmiştir. Kişi bu emir ve yasaklara riayet ettiği takdirde kendisini kurtaracak ve Allah'ın sevgili kulları arasına girebilecektir. Aksi takdirde bu emirlere muhalefeti gereği günah işlemiş olacaktır ki, bu da işlenen günah sebebiyle kendisine cezai bir yaptırımın uygulanacağı anlamına gelmektedir.

Günahın insanın nefsâni arzularına karşı koyamayarak, şeytana aldanması manasında kullanılan "*zenb*" kelimesini görmekteyiz. Dünyevî arzular ahrette de tahakkuk edecek bir cezayı beraberinde getirmektedir. Bu kelime şu şekilde

⁷⁷ Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı*, s. 25.

⁷⁸ Sadık Kılıç, a.g.e., s. 5.

⁷⁹ Muhammet Yılmaz, CÜİFD, cild XV, say. 2, s. 257.

⁸⁰ Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 10.

⁸¹ Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 27.

tanımlanır; ‘‘Allah’a karşı işlenen günahları gösteren, sonucu korkunç ve tehlikeli olan her davranış ve fiilin adıdır.’’⁸²

Günah, ferdî ve ictimâî hayatı enine boyuna her yönüyle ilgilendiren bir kavramdır. İnsanı iyi bir sonuca ileten sevap fiiline karşılık günah, bazen Allah’ın emir ve yasaklarına, zaman zaman kendisinin öz hakkına ve bazen de başkalarının meşrû haklarına isyan edip başkaldırmak sûretiyle işlenir. Ferdi en isabetli kararları almaktan uzaklaştıran ve toplum için en acı sonuçları hazırlayıp onların cezalandırılmasına sebep olan bir fiildir.⁸³

II- GÜNAH ÇEŞİTLERİ

Niteliği açısından günahların, büyük günah (كبيرة=kebire) ve küçük günah (صغيرة=sağire) olmak üzere ikiye ayrılarak mütalaa edildiğini görmekteyiz. Bu ayrımı İslam âlimlerinin yanı sıra bizzat Kur’an-ı Kerim yapmaktadır. Hadislerde ve Kur’an-ı Kerim’de bu ayırım mevcuttur, ancak hangi günahlar büyük günahdır, hangi günahlar küçük günahdır bu konuda ihtilaflar oluşmaktadır. Bu ihtilaftan dolayı muhtelif hacimde büyük günah kitapları ortaya çıkmaktadır. Âyet ve hadislerin kesin olarak yasakladığı, işleyene dünyada had gerektiren, ahirette de cezalandırılmalarına sebep olan günahlar büyük günahlar kategorisinde değerlendirmişlerdir. Büyük günahlar dışında kalan günahlar ise küçük günahlar olarak nitelendirilmiştir. Bu noktada, bu günahlardan hangilerinin büyük, hangilerinin küçük olarak sınıflandırılması gerektiği hususu, aydınlatılması gereken bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur’an’da “*hûb-u kebir, ism-i kebir, hut’-i kebîr, zulm-ü azîm, keyd-i azîm*” terkiplerinde olduğu gibi *azîm* ve *kebir* sıfatları ile tavsif edilen günahların *kebîre-büyük günah* olduğunu söyleyenler yanında, kul hakkına sebep olan günahları *büyük günah-kebîre*; Allah’la kul arasında kalan günahları ise *küçük günah-sağire* sayan

⁸² Rağib el-İsfahânî, a.g.e. , s. 121.

⁸³ Sadık Kılıç, a.g.e., s. 32.

görüşler de vardır.⁸⁴ Bunun yanı sıra Allah'a karşı işlenen günahlarda büyük günah küçük günah diye bir ayrıma gitmenin gereksiz olduğunu, küçük ya da büyük her günahın Allah'a itaatsizlik ifade ettiğini, dolayısıyla işlenen her günahın büyük günah çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini söyleyenler de olmuştur.⁸⁵

Günahların bir başka tasnifi de, Allah Teâlâ'nın haklarını zedeleyen günahlar ve kul haklarını zedeleyen günahlar şeklinde yapılmaktadır.⁸⁶ Allah ve Rasûlüne yalan söz isnad etmek, ibadeti terk etmek, Allah'ın nimetlerine nankörlük gibi günahlar Allah'ın haklarını zedeleyen günahlar içerisinde sayılırken, alay etmek, iyiliği başa kakmak, hased gibi insanlar arasında cereyan eden günahlar da kul haklarını zedeleyen günahlar arasında mütalaa edilmektedir.

Heysemî ise günahları, kalbî günahlar ve bedenî günahlar şeklinde tasnif etmektedir. Kalb ile işlenen günahlara dikkat çekerek, bedenî günahlara bulaşmaktan daha tehlikeli olduğunu ifade eder. Şu hadis-i Şerifi zikrederek kalbin ne kadar önemli olduğunu vurgular;

إِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضَغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ

*“İnsan bedeninde bir parça vardır, o düzgün olursa tüm beden düzgün olur, eğer o bozulursa tüm beden bozulur, işte o kalptir.”*⁸⁷

Bu hadis-i şerifi hatırlattıktan sonra, kalbin azaların hükümdarı olduğunu ve tüm bedenin kalbe tâbii olduğunu ifade eder.⁸⁸

Bu konudaki ilk problem büyük günahların hangileri olduğu, diğeri de büyük günah işleyen kimsenin dinî statüsüdür. Yani “mürtekib-i kebîre” diye ta’bir edilen büyük günah işleyen kimsenin itikadî durumunun ne olacağıdır. Birçok kelam ekolü bu mevzuda muhalefete düşmüş, farklı görüşler benimsemişlerdir.

⁸⁴ Beğavî, *el-Meâlimü't-Tenzil*, I, 177.

⁸⁵ Sadık Kılıç, a.g.e., s. 322-324.

⁸⁶ Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 80.

⁸⁷ Buhâri, *İman*, 39; İbni Mâce, *Fiten*, 14, Dârimî, *Buyû*, 1.

⁸⁸ İbn-i Hacer el-Heysemî, *ez-Zevâcir*, I, 131.

Görüldüğü gibi İslam âlimleri, günah kavramın değişik açılardan yaklaşarak farklı başlıklar altında değerlendirmişlerdir. Bunlar arasında en meşhuru, günahın niteliği açısından yapılan bir tasnif olan, Küçük Günahlar (*Sağâir*) ve Büyük Günahlar (*Kebâir*) şeklindeki tasniftir. Biz de tez çalışmamız ile doğrudan bağlantılı olması bakımından bu iki günah çeşidini daha yakından tanımayı uygun gördük.

A- Küçük Günahlar-(Sağâir صغائر)

Küçük günah için en çok kullanılan *sağâir* (صغائر) ismi, “küçük günah” manalarını ifade eden *sağîr* (صغیر) kelimesine ta eklenerek kullanılan *sağîre* (صغيرة) kelimesinin çoğuludur. Büyük günah’ın karşıt anlamında kullanılan bir terimdir.

Küçük günahlar, büyük günahların dışında kalan, yani hakkında bir ceza bulunmayan, dolayısıyla işleyen için cehennem ateşi tehdidi bulunmayan günahlardır. Ayrıca büyük günah, tövbe ile affolunurken, küçük günahın silinmesi için güzel amel yeterlidir.⁸⁹ Ancak dikkat edilmesi gereken, küçük günahları önemsenmeyip ısrarla yapıldığında, büyük günaha dönüşebilme ihtimali bulunmaktadır. Zira günahı küçümsemek kadar büyük günah yoktur. Hz. Peygamber de, Hz. Ayşe'yi bu konuda şöyle uyarılmaktadır: “*Ey Aişe! Göze önemsiz gibi görünen günahlardan sakın! Çünkü bu günahlar için Allah tarafından görevlendirilmiş bir görevli vardır.*”⁹⁰ Bu uyarısıyla Rasulullah (s.a.v.), günahları önemsemeyip onlarda ısrar etmenin, kişiyi zamanla büyük günahları kolayca yapmaya hazır hale getiren psikolojik ve ruhî bir değişikliğe götüreceğine işaret etmektedir.⁹¹

Büyük günah ve küçük günahı ifade eden ayetlerden bazıları şunlardır;

إِنْ تَجْتَبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نَكْفُرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

“Siz büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı (kabahatlerinizi) örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız.”⁹²

⁸⁹ Sadık Kılıç, a.g.e., s. 329.

⁹⁰ İbn Mâce, *Zühd*, 29.

⁹¹ Mustafa Türkgülü, “Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/ Kebire Hakkındaki Kelamî Tartışmalar”, D.İ.D., XXXVI, sy. 4 (Ankara-2000), s.67

⁹² Nisâ Süresi, 4/31

الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ

“Onlar ki, küçük günahlar müstesna, günahın büyüklerinden (şirkten) ve fuhşiyattan kaçınırlar, muhakkak Rabbin geniş mağfiretlidir (onları bağışlar).”⁹³

Bu ayetlerde geçen *kebâir* (كَبَائِر) ve *kebâira'l-ism* (كِبَائِرِ الْإِثْمِ) terkipleri büyük günahları ifade ederken; *lemem* (لَمَم) ve *seyyie* (سَيِّئَةٌ) kelimeleri de küçük günahları karşılamaktadır.

Küçük günah için kullanılan *lemem*, sözlükte “bir şeyi lemmetmek, onu bir araya getirip ıslah etmek” manasında kullanılırken ıstilahî olarak, “ma’siyete yaklaşmak” manasında *kebâir* kapsamına girmeyen, ara sıra işlenen küçük günahlar⁹⁴ anlamına gelmektedir.

Küçük günah anlamında kullanılan *seyyie* ise, *sû* kelimesinden türeyen bir isimdir. *Sû*, “insanı üzüp kederlendiren her türlü dünyevî ve uhrevî durum” olarak tanımlanmaktadır. *Seyyie* “kötü, fena, mekruh, zararlı, muhalif olmak” gibi mânalara gelir. Kelimenin Kur'an-ı Kerim'de en fazla kullanılan formu *seyyi*'e (ç. *seyyi'ât*), genel anlamıyla *kötü, şer, fena, menfur; kötü fiil, itaatsizlik fiili, kusur, tecziyesi gereken günah* manalarına gelmektedir.⁹⁵ Hadislerde kullanımı ise şu şekildedir;

اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ، وَإِذَا عَمِلْتَ سَيِّئَةً، فَأَعْمَلْ حَسَنَةً تَمْحُهَا

“Nerede olursan ol Allah'a karşı gelmekten sakın, insanlara karşı güzel ahlakın gereğine göre davran, yaptığın kötülüğün arkasından bir iyilik yap ki, bu onu yok etsin.”⁹⁶

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَسْطُرُ يَدَهُ بِاللَّيْلِ لِيُتُوبَ مُسِيءُ النَّهَارِ، وَيَسْطُرُ يَدَهُ بِالنَّهَارِ لِيُتُوبَ مُسِيءُ اللَّيْلِ، حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ

مَغْرِبِهِ

⁹³ Necm Sûresi, 53/32

⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 426

⁹⁵ Rağîb el-İsfahânî, a.g.e., s. 252.

⁹⁶ Tirmizî, *Birr*, 55, Dârimî, *Rikâk*, 47.

“Allah Teâla gündüz günah işleyenin tövbesini kabul etmek için geceleyin elini açar. Geceleyin günah işleyenin tövbesini kabul etmek için de gündüzün elini açar. Güneş battığı yerden doğuncaya kadar böyle devam edip gider.”⁹⁷

İnsanı üzen ve ona zarar veren olumsuz şeyleri ifade eden *seyyie* (سَيِّئَةٌ), *kebire*’nin zıddı olan *sağîre* anlamında küçük günahları ifade etmektedir. Bu kelime türevleri olan *sev’* (سَوءٌ) veya *sû’* (سُوءٌ) ile birlikte Kur’an-ı Kerim’de 160 yerde geçmiştir.⁹⁸

B- Büyük Günahlar (Kebâir كِبَائِر)

Kebâir, farklı tanımların ortak noktaları dikkate alındığında, “*dinen yasaklığı konusunda kesin delil bulunan ve hakkında dünyevî ve uhrevî ceza öngörülen davranış*” olarak tarif edilebilir.

Büyük günah için en çok kullanılan *kebâir* (كِبَائِر) ismi, “maddi ve manevi bakımdan büyük olmak” manalarını ifade eden *kebîr* (كَبِيرٌ) kelimesine ta eklenerek kullanılan *kebîre* (كَبِيرَةٌ) kelimesinin çoğuludur.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsirinde *kebâir* kelimesini “*üzerine tehdit gerçekleşen, haddi ve şer’i cezayı gerektiren yahut açıkça yasaklanmış olan günahlar*” şeklinde tarif etmiştir.⁹⁹ Seyyid Şerif el-Cürcânî (v. 816/1413) ise *kebâiri* “*dünyada ve Ahirette kesin delillerle cezalandırılması gereken mutlak haramlar, haram olan şeyler*” şeklinde tanımlamıştır.¹⁰⁰ Büyük günah, fâkihlerin çoğuna göre, Allah’ın ceza tayin ettiği ve açık olarak azabıyla tehdit ettiği her çeşit günahdır.¹⁰¹ Taberî’ye göre, içinde Allah’a isyan bulunduran her şey büyük günahdır. İbni Ebî Hâtim’e göre, Allah’ın cehennem azabıyla tehdit ettiği her şey büyük günahdır.

⁹⁷ Müslim, *Tevbe*, 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV/434.

⁹⁸ Yaşar Nuri Öztürk, *İslamda Büyük Günahlar*, s. 38.

⁹⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (sadeleştiren: İsmail Karaçam ve diğerleri), İstanbul: Azim Dağıtım, ts., VII, 29.

¹⁰⁰ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât*, s. 183.

¹⁰¹ Şevkânî, *Fethü’l-Kadîr*, I, 526.

Beyhâki'ye göre, kulun üzerinde ısrar ettiği her günah büyük günahdır, ancak tevbe edip vazgeçtiği şey ise büyük günah değildir.¹⁰²

Kebâir kelimesi Kur'an-ı Kerim'de üç yerde geçmektedir.¹⁰³

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ

“Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar.”¹⁰⁴

Hadislerde büyük günahlardan “*mûbikât* (helak edici davranışlar), *kebâir*, *a'zamü'z-zünûb*, *ekberu'l-kebâir*” gibi tabirlerle bahsedilir. Daha sonra ayrı ayrı yer vereceğimiz farklı rivayetlerde Allah'a ortak koşmak, adam öldürmek, ana-babaya karşı gelmek, yetim malı yemek, faiz yemek, dürüst kadınları iffetsizlikle suçlamak, büyü yapmak, savaştan kaçmak, yalancı şahitlik yapmak büyük günahların başında zikredilmektedir.

اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا هُنَّ؟ قَالَ: الشِّرْكُ بِاللَّهِ، وَالسَّحْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ الرِّبَا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ، وَالتَّوَلَّى يَوْمَ الرَّخْفِ، وَقَدْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلَاتِ

“Helâk edici yedi şeyden kaçın: Allah'a şirk koşmak, sihir, haksız yere birini öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, savaş meydanından kaçmak, iffetli mü'min kadına iftira atmak”¹⁰⁵

Bu rivayette “*mûbikât*” şeklinde ifade edilen yedi büyük günahı görmekteyiz. Ancak *Kebâir* kitaplarında, bu rivayette bahsedilmeyen pek çok günahın büyük günah olarak zikredildiğini görmekteyiz. Şunu açıkça görüyoruz ki büyük günahların belirlenmesinde çok net ifadeler görülmemektedir. Bir günahın büyüklüğüne dikkat çekmek için “Onlar cennet kokusunu alamayacaklardır, cehennemlidir,

¹⁰² Cihat Tunç, a.g.m. , s. 327.

¹⁰³ Nisâ Sûresi, 4/31; Necm Sûresi 53/32.

¹⁰⁴ Şûrâ Sûresi, 42/37.

¹⁰⁵ Buharî, *Tıp*, 48; Müslim, *İman*, 144; Ebû Dâvud, *Vesâyâ*, 10; Nesâî, *Vesâyâ*, 14..

lanetlenmiştir, vb.” gibi o amelin hoş görülmediğini belirten ifadelere rastlamaktayız. Büyük günahların sayısı konusundaki ihtilaf bu sebepten ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi fıkıh, tefsir ve hadis uleması büyük günahın tanımı konusunda farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Ancak hem Allah’ın hakkını çiğneyen hem de insanın şeref ve haysiyetini hiçe sayan şirkin en büyük günah olduğuna şüphe yoktur. Ayrıca farz veya haram şeklinde nitelenen ilâhi buyrukların ihlâl edilmesi de büyük günah sayılmıştır.¹⁰⁶

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında, günah ve büyük kavramına genel bir bakış yaptık, lügat ve ıstılah manalarını vererek bu kavramları daha yakından tanıtmaya çalıştık. Günah için kullanılan birçok ismin aynı zamanda büyük günah için de kullanıldığını görmekteyiz. Şimdi ise kebaîr kavramının, Kur’an’da ve Sünnet’te hangi boyutlarda ve nasıl ele alındığını inceleyerek çalışmamızı derinleştirmeye çalışacağız.

III. KUR’AN’DA VE SÜNNETTE BÜYÜK KAVRAMI

A- Kur’an-ı Kerim’de Kebîre (Büyük Günah)

Kur’an-ı Kerim, Allah Teâla tarafından Cebrail (as.) vasıtası ile bütün insanlığa kurtarıcı ve yol gösterici olarak gönderilen, kendinden önce gelen bütün ilahi kitapları nesheden, her çağa ve her mekana hitab eden ilahi bir kitaptır. O, bütün insanlık için bir hidayet ışığı, yegâne yol gösterici ve iki dünya için de bir kurtuluş reçetesidir. O, kendisine peyderpey gönderildiği son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)’in en büyük mucizesidir. O, muhteiyatı ve karşılaşılabilecek her türlü probleme ışık tutması cihetiyle insanlık için en önemli el kitabı mesabesinde bir yol haritasıdır. Bütün insanlığa gönderilen Kur’an-ı Kerim, her asrın ihtiyaçlarını karşılayacak hakikat ve hikmetlerle dolu olan bir kitaptır.

Evrensel olması yönüyle, insanın her türlü halinin çözümleri Kur’an-ı Kerim’de mevcuttur. Kur’an’ın içerisindeki konulardan birisi de günahlardır. İnsanlığa kılavuz olarak gönderilen bu yüce kitapta insana uyarı ve telkinlerde

¹⁰⁶ Adil Bebek, “Günah”, *DİA*, XIV, 282.

bulunmuş, yasaklar bildirilmiş, sadece bildirmekle kalmamış bunlardan uzak durmak için bir takım tavsiyelerde de bulunmuştur. Kur'an-ı Kerim'de bu yasaklar bildirilirken her ne kadar “*günah*” kelimesi kullanılmamış olsa bile, gerek ihtiva ettiği mana gerekse daha evvel bahsettiğimiz gibi günah kelimesinin karşılığı olan terimler cihetiyle pek çok yerde zikredilmiştir.

İnsanı en iyi tanıyan Allah Teâla, Kur'an'da bu dünyaya imtihan için gelmiş olduğunu sık sık hatırlatmış ve kendi tercihlerin yani hür iradesinin önemine dikkat çekmiştir. İşte insan bu iradesi ile yaptığı tercihler neticesinde mükâfat ya da cezayı hak eder.¹⁰⁷ Zira Allah insanı hiçbir zaman uyardıktan cezalandırmaz. Kur'an ferdin bu hür iradesini doğru yönlendirmesi için telkin ve uyarılarda bulunur. Kulun yapması gelen de Allah tarafından gönderilen bu uyarıları dikkate alıp, hayatını ona göre organize etmesidir.

Allah Teâlâ pek çok ayette insanın ne kadar cahil ve âciz bir varlık olduğundan bahsederek, onun bireysel zaafalarını da en iyi bildiğini vurgular. Kur'an-ı Kerim, günah konusunu ele alırken, insanın bireysel, sosyal ve fizikî tüm şartlarını gözeterik bir değerlendirme yapmıştır. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de Allah, insanların günah işleyebilecekleri gerçeğini kabul ederek insana yardım eder.¹⁰⁸

Kur'an bir konuda hüküm koyarken meseleleri her yönden derinlemesine irdeler ve çok yönlü bir açıklık getirir. Kur'an'ın her meselede gösterdiği titizlik ve hassasiyet günah meselesinde de görülmektedir. Çünkü insan, geçirdiği psikolojik, sosyolojik, ruhsal ve bunlara benzer çeşitli depresyonlar sonucu günah işlemeye kalkışır. Kur'an'da, bu çeşitliliklere açıklık kazandırmak için işlenen günahın küçüklük, büyüklük, hafiflik ve ağırlığına göre, ince ayarlı ve hassas anlam taşıyan kelimeler kullanılmış, günahlardan birinin diğerine karıştırılmaması için de birden çok kelime kullanılmak suretiyle bu kelimeler arasında nasıl ayar yapılacağı gösterilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Lütfullah Cebeci, *Kur'an'da Şer Problemi*, s. 268-269.

¹⁰⁸ Atay, ‘*Kur'an'a Göre Tevbe Ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı*’, İslamiyât, I, sayı:3, Ankara, 1998, s. 95.

¹⁰⁹ Latif Solmaz, *Ebu Mansur Muhammed Maturidi'de Günah Meselesi*, SÜSBE Doktora Tezi, Konya, 2002, s.1.

B- Hadislerde Kebâir (Büyük Günah)

Allah Teâla bir imtahan için yaratmış olduğu insanoğlunu, kitaplar ve peygamberler vasıtasıyla uyarmıştır. Bu uyarının teorik bilgileri Kur'an-ı Kerim'de verilmiş, uygulaması ise Kur'an'ın en iyi müfessiri olan Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tarafından yapılmıştır. Dinin uygulanması gereken kısmı, naslarda bildirilmekte olan emir ve nehiyeler doğrultusunda bir hayat nizamı ortaya koymak yani Allah Teâla'ya itaat etmektir.

Allah Teâla, insana gücünün yetmeyeceği, uygulaması imkansız bir mükellefiyet yüklememiştir. Ayetlerde insanı sorumlu tuttuğu mesuliyetlerin uygulanabilirliğini bizzat peygamberler vasıtasıyla insana göstermiştir. Bu nedenle Allah Teâla ferdin doğru eylemlerde bulunabilmesi, seslenişine olumlu cevap verebilmesi maksadıyla kelamını, insanlığa göndermiş olduğu peygamberleri eliyle açıklamış, izah etmiştir. Yani peygamberlik müessesesi bir bakıma teorik plandaki imanın pratik hayata yansıtılabilmesi için bir aynadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in muhatap aldığı topluluğa hitap etmesi şeklindeki sözlü fiillerine '*Kavli Sünnet*', bizzat yasayarak fiili eylemlerde bulunmasına ise '*Fiili Sünnet*' denilmektedir. İşte Peygamber (s.a.v.), gerek sözleriyle-hadisleriyle ve gerekse söylediklerini bizzat hayata yansıtmasıyla, zaten bu dünyada imtihanda olan insanlığa en güzel örnek olmuş ve ferdin hataya düşmemesi, Allah'tan uzaklaşmaması yani günah işlememesi için ferde açıkça telkinlerde bulunmuştur.

Bu nedenle kişinin hem dünyada hor görülmesine, yadırganmasına sebep olan, hem de ahirette cezaya çarptırılmasına sebep olan günah kavramı, peygamberî hayatın ifadesi olan sünnette genişçe yer bulmuştur. Alemlere rahmet olarak gönderilen ve tek derdinin bütün insanlığın kurtuluşu ermesi, dünya ve ahirette zarara uğramaması olan Peygamber (s.a.v.), hadis-i şeriflerinde günah kavramına, ya dolaylı olarak ve yahut da direkt günahın karşılığı olan ve günahı işaret eden ifadelerle, teferruatlı olarak yer vermiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde, bütünüyle insanlığın kurtuluşu amacına yönelik bu olumlu telkinlerden müteşekkil hadis-i şeriflerden örnekler vererek, Peygamber

(s.a.v.)'in büyük günah olgusunu nasıl işlediğinden bahsetmeye çalışacağız. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den büyük günah konusundaki rivayetlerden bazıları şu şekildedir;

اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا هُنَّ؟ قَالَ: «الشِّرْكُ بِاللَّهِ، وَالسَّخْرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ الرِّبَا، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ، وَالتَّوَلَّى يَوْمَ الرَّحْفِ، وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلَاتِ

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) “İnsanı mahveden yedi günahdan kaçının” diye buyurduğunda sahabe Ey Allah 'ın elçisi, bu yedi günah nedir? Diye sorduklarında, Peygamberimiz: “Allah'a ortak koşmak, efsun (sihir, büyü) yapmak, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı bir kimseyi haksız yere öldürmek, yetim malı yemek, riba (faiz) yemek, düşmana hücum anında savaştan kaçmak, namuslu, kendi halinde mümin kadınlara zina iftirası yapmaktır” buyurdular.¹¹⁰

شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي

“Benim şefaetim, ümmetimden kebâir (büyük günah) işleyenler içindir.”¹¹¹ buyurmuştur.

الصَّلَاةُ الْخَمْسُ، وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ، كَفَّارَاتٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ إِذَا اجْتَنَبَ الْكِبَائِرَ

“Beş vakit namaz ve cuma namazı diğer cuma namazına bir Ramazan diğer Ramazan'a keffarettirler. Arada büyük günah (kebâir) işlenmedikçe aralarındaki (küçük) günahları affettirirler.”¹¹²

Görüldüğü gibi Peygamber Efendimiz (s.a.v.), ümmetini özellikle büyük günahlar konusunda uyarılmış, ümmetini “insanları mahveden” kelimesi ile ifade ettiği zararlı amellerden sakındırmıştır.

¹¹⁰ Buharî, *Tıp*, 48; Müslim, *İman*, 144.

¹¹¹ Tirmizî, *Kıyamet*, 11; İbni Mâce, *Zühd*, 37.

¹¹² Müslim, *Taharet*, 14; Tirmizi, *Salât*, 160.

Çalışmamızın bu kısmında ise, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde büyük günah anlamında kullanılan kelimeleri ele alarak, kullanım şekilleri hakkında bilgi vereceğiz.

C- Kur'an-ı Kerim'de ve Hadislerde Büyük Günah Anlamında Kullanılan Kelimeler

Kur'an'da ve Kur'an'ın pratik uygulaması olan hadislerde büyük günah kavramını konu edindiğimiz bu bölümde, büyük günahın karşılığı olarak kullanılan terimlerin ayetlerde ve hadislerde hangi şekillerde ifade edildiğini ve nasıl yer bulduğunu inceleyeceğiz. Aralarında tam bir anlam örtüşmesi olmamasının yanı sıra bu kelimeler işleniş, oluş ve sonuç itibarıyla büyük günahı ifade etmektedir. Büyük günahlar arasında yer alması nedeniyle öncelikli olarak *Küfür* ve *Şirk* terimlerinin kullanılışlarını irdeleyerek başlamayı uygun gördük.

Küfür (كفر): Kur'an-ı Kerim'de pek çok defa kullanılmakta olan bu kelime imanın zıddıdır ve günah anlamında kullanılan en kapsamlı kelimedir. Sözlük anlamı “örtmek, gizlemek, nankörlük etmek”tir. Nimet veren kimsenin aleyhine amel etmek de küfür olarak tarif edilmektedir.¹¹³ İstilah manası ise, iman edilemesi gereken şeylerin hepsini ya da bir kısmını tekzip edip, inkâr etmek demektir.¹¹⁴ İmanın ilk ve en önemli temelini tevhid inancı teşkil etmektedir¹¹⁵ ki bu nedenle Kur'an-ı Kerim ve hadislerde, Allah Teâla'ya ve nimetlerine karşı yapılan nankörlükle ilgili uyarılara oldukça geniş yer verilmiştir.

Şimdi küfür kelimesinin ayetlerdeki kullanımını ile ilgili birkaç örnek verelim.

الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَاَلَّذِينَ قَتَلُوا نَفْسَهُمْ مِّنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ

*Fakat biz, o kâfir olanlara ne yaptıklarını haber vereceğiz ve onlara muhakkak şiddetli bir azab tattıracağız.*¹¹⁶

¹¹³ Seyyid Şerif Cürcânî, a.g.e., s.185.

¹¹⁴ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, İstanbul 1998, s.131.

¹¹⁵ İbni Esîr, *en-Nihâye*, IV, s.185.

¹¹⁶ Fussilet Sûresi, 41/50.

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

*Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cibril'e Mikâl'e düşman olursa bilsin ki, Allah kâfirlerin düşmanıdır.*¹¹⁷

Ayetlerde, işlenilen küfür günahının karşılığında Allah'ın onları şiddetli bir azaba uğratarak cezalandırmasından ve düşmanlığından bahsedilerek, ne kadar tehlikeli bir hata olduğu vurgulanmaktadır. İnsanoğlu, küfürden uzak durma konusunda şiddetle ikaz edilmiştir.

Efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmaktadır;

ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ خَلَاوَةَ الْإِيمَانِ: أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقَدَّفَ فِي النَّارِ

*“Şu üç özellik kimde bulunursa imanın zevkini tadar: Allah ve Rasulünü, herkesten ve her şeyden fazla sevmek, sevdiği kişiyi sırf Allah için sevmek, nasıl ateşe atılmak istemezse, küfre dönüşü de o kadar istememek.”*¹¹⁸

Bu hadis-i şerifte de küfrün ateşe atılmak kadar tehlikeli ve insanı cehenneme sürükleyen bir amel olduğu vurgulanmaktadır.

Şirk (شرك): Kelime manası ortak koşmak olan şirk kelimesi Kur'an-ı Kerim'de, başkasını O'na denk tutarak Allah'a ortak koşmak, ibadet dışında taatte ortak koşmak, amellerde ortak koşmak yani riya manasında üç farklı anlamda kullanılmıştır.¹¹⁹ Kâinatın bir ve tek yaratıcısı olan Allah Teâla, gerek uluhiyetinde, gerek ibadetinde ve gerekse sıfatlarında, şirk koşmanın haram olduğunu kullarına tebliğ etmiştir. Büyük günahlardan olan ve günahın en kapsamlı karşılıklarından bir

¹¹⁷ Bakara Sûresi, 2/98.

¹¹⁸ Buhâri, *İman*, 9; Müslim, *İman*, 66; Nesâî, *İman*, 3-4; İbni Mâce, *Fiten*, 23.

¹¹⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, ter. Beşir Eryarsoy, s. 120-122.

tanisini ifade eden şirk kelimesi küfür kelimesi ile eş anlamlı olarak da tarif edilmiştir.¹²⁰ Kelime ayetlerde ve hadis-i şeriflerde genişçe yer bulmuştur.

Kur'an'da şirk kelimesinin kullanıldığı ayetlerden bazıları şunlardır;

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا

“Doğrusu Allah, kendine eş koşulmasını (eş koşanın günahını) bağışlamaz. Ondan başkasını, dilediği kimse için, bağışlar ve mağfiret buyurur. Kim de Allah'a eş koşarsa gerçekten pek büyük bir günah uydurmuş olur.”¹²¹

مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

“Kim Allah'a ortak koşarsa, ona Allah Cennet'ini haram etmiştir; ve barınacağı yer de Cehennem'dir. Zâlimlerin hiç bir yardımcısı yoktur.”¹²²

Bu ayetlerde, Allah Teâla'ya ortak koşmanın ferdin cennete girmesini haram kılacak derecede azamete sahip bir büyük günah olduğuna dikkat çekilerek, o kimselerin âkıbeti hatırlatılarak şirkten sakındırılmıştır. Peygamber (s.a.v.) kendisine, ilahlaştırırcasına saygı gösterilmesine mani olmuş ve şöyle buyurmuştur:

لَا تُطْرُونِي، كَمَا أَطْرَتِ النَّصَارَىٰ ابْنَ مَرْيَمَ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ، فَقُولُوا عَبْدُ اللَّهِ، وَرَسُولُهُ

“Hıristiyanların Meryem oğlu İsa'yı övdükleri gibi beni övmeyin, şüphesiz ki ben, Allah'ın kuluyum. Bana, “Allah'ın kulu ve elçisi” deyiniz (yeter).”¹²³

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: أَنَا أَعْنَى الشُّرَكَاءِ عَنِ الشَّرْكِ، مَنْ عَمِلَ عَمَلًا أَشْرَكَ فِيهِ

مَعِيَ غَيْرِي، تَرَكْتُهُ وَشِرْكُهُ"

¹²⁰ İbni Esîr, *en-Nihâye*, II, s. 466.

¹²¹ Nisâ Sûresi, 4/48.

¹²² Mâide Sûresi, 5/72.

¹²³ Buhâri, *Enbiya*, 48; Dârimî, *Rikâk*, 68.

Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘‘Allah Teâlâ buyurdu ki: ‘‘Ben, ortakların ortaklıktan en uzak olanıyım. Kim işlediği amelde benden başkasını bana ortak koşarsa, o kişiyi de ortak koştuğunu da reddederim’’¹²⁴

Bu iki hadis-i şerifte şirkin ne derece büyük bir tehlikede olduğu ve bu ameli işleyen kimsenin Allah tarafından reddedilecek bir kul olduğu vurgulanmıştır.

Kebîre-Kebâir (كَبِيرَةٌ-كَبَائِرٌ): Büyük günah ifadesi için kullanılan en yaygın kelimedir. *Kebîr* (كَبِيرٌ) kelimesine ta eklenerek kullanılan *kebîre* (كَبِيرَةٌ) kelimesi, Kur’an’da hem müennes kelimelere büyük anlamında sıfat olarak kullanılmış hem de ‘‘azabı büyük olan günah’’ manasında kullanılmıştır. Her türden büyük günah için *kebâir* ismi kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerim ve hadislerde ‘‘büyük çirkinlik-pislik’’¹²⁵, ‘‘büyük fesat’’¹²⁶, ‘‘büyük dalâlet’’¹²⁷, ‘‘büyük zulüm ve günah’’¹²⁸, ‘‘büyük hata’’¹²⁹, ‘‘büyük azgınlık’’¹³⁰ ve benzeri ifadelerde *kebir* sözcüğü hep bir yanlıştın, sapmanın sıfatı olmaktadır. Zaman içerisinde bu kelime büyük günahı kasteden bir kelime olarak yerleşmiş bir terim haline gelmiştir.¹³¹ *Kebîre* kelimesinin ismi tafidilli kullanımı olan ‘‘Ekberu’l-Kebâir’’ (أَكْبَرُ الْكَبَائِرِ) ve ‘‘A’zamü’l-Kebâir’’ (أَعْظَمُ الْكَبَائِرِ) büyük günahların en büyüğü manasındaki kullanımlarını da hadis metinlerinde görmekteyiz. Bu kelimenin bazı ayet ve hadislerde kullanımı şu şekildedir;

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِنَّمِ وَالْفَوَاحِشِ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ

‘‘Onlar büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınırlar; kızdıkları zaman da affederler.’’¹³²

¹²⁴ Müslim, *Zühd*, 46.

¹²⁵ Bakara Sûresi, 2/219.

¹²⁶ Enfâl Sûresi, 8/73.

¹²⁷ Mülk Sûresi, 67/9.

¹²⁸ Nisâ Sûresi, 4/2.

¹²⁹ İsrâ Sûresi, 17/31.

¹³⁰ İsrâ Sûresi, 17/60.

¹³¹ Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e., s. 34.

¹³² Şûrâ Sûresi, 42/37.

أَلَا أَنْبِئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكِبَائِرِ؟ ثَلَاثًا، قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ - وَجَلَسَ وَكَانَ مُتَكَبِّرًا
فَقَالَ - أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ -

*Peygamber Efendimiz (s.a.v.), “Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?” diye buyurduğunda onlar da “Evet” dediler. Efendimiz (s.a.v.) “Allah’a şirk koşmak, ana babaya eziyet vermek” dedi ve sonra dayanmakta olduğu yerden doğruldu ve “ yalan yere şahitlik” diye buyurdu.*¹³³

إِنَّ مِنْ أَكْبَرِ الْكِبَائِرِ أَنْ يَلْعَنَ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَكَيْفَ يَلْعَنُ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ؟ قَالَ: يَسُبُّ الرَّجُلُ أَبَا الرَّجُلِ،
فَيَسُبُّ أَبَاهُ، وَيَسُبُّ أُمَّهُ

*“Dikkat edin insanın ana babasını lanetlemesi büyük günahların en büyüklerindenidir.” dedi. Ya Rasulallah insanın ana babasını lanetlemesi nasıl olur denildi. Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu; “birisi başka birinin babasına söver, O kişi de onun annesine ve babasında söver” dedi.*¹³⁴

İsm (إثم): Tüm yanlış davranışları kapsayan *ism*, Türkçe'deki günahın karşılığıdır. Kelimenin kökünde “geri bırakma” anlamı olup, sevabı geri bırakan, sevap almayı engelleyen bütün davranışlar için kullanılmaktadır. Kısacası *ism*, “işleyene ceza gerektiren, insanı hayır ve sevaptan geri bırakan fiil veya bundan doğan sorumluluk” anlamına gelmektedir. Kur'an'da otuz beş yerde gelen *ism*, genel anlamından başka “küfür, inkâr, düşmanlık, yalan, içki, kumar, faiz” gibi günahları nitelemek için de kullanılmıştır.¹³⁵

Mukâtil b. Süleyman *ism* kelimesinin Kur'an'da beş farklı anlamda “şirk, ma'siyet, zenb, zina, hata” kullanıldığını belirtmektedir.¹³⁶Bakara Sûresi'nde kelime şu şekilde geçmektedir;

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنْكُمْ مِّن دِيَارِهِمْ تَطَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ

¹³³ Buhâri, *Şehâdât*, 10; Müslim, *İman*, 144, Tirmizî, *Birr*, 4.

¹³⁴ Buhâri, *Edep*, 4; Müslim, *İman*, 38.

¹³⁵ Adil Bebek, “*Günah*”, *DİA.*, XIV, 282.

¹³⁶ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., s.416.

“Sonra sizler öyle kimselersiniz ki, kendilerinizi öldürüyorsunuz ve sizden olan bir grubu diyarlarından çıkarıyorsunuz, onlar aleyhinde kötülük ve düşmanlık güdüyor ve bu konuda birleşip birbirinize arka çıkıyorsunuz...”¹³⁷

Bu ayet-i kerimede ‘ism’ kelimesi, birbirine karşı kötülük etmek manasında kullanılmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ

“Ey iman edenler, zandan çok kaçının; çünkü zannın bir kısmı günahdır.”¹³⁸

Bu ayet-i kerimede *ism* kelimesi ile ifade edilen zann fiili yasaklanmıştır.

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“İyilik etmek ve takva üzerine birbirinizle yardımlaşın, günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın. Allah’dan korkun, çünkü Allah’ın azabı çok şiddetlidir.”¹³⁹

Bu rivayette ise *ism* kelimesi kötülük ve düşmanlık manasında kullanılmıştır.

Fahşâ’ (فحشاء) : (فحش) kökünden gelen *fâhiş* kelimesi, arapça’da itidal sınırını aşırı bir şekilde aşan her şey için kullanılmaktadır. Aynı kökten müştak olan *fahşâ’*, *fâhiş*, *fâhişe* kelimeleri, sözlerde ve fiillerde çirkinliğin en ileri dereceye ulaşması anlamına gelmektedir.¹⁴⁰ Hatta çoğunlukla bir tür özel günahı (cinsi hayatla ilgili) delalete hasrolunmuştur. Bu kökten gelen kelimeler Kur’an-ı Kerim’de zina¹⁴¹, babanın hanımıyla evlenme¹⁴², livata¹⁴³, nüşûz anlamlarında kullanılmaktadır.

Kelime yerine göre farklı manalar da alabilmektedir. Meselâ Bakara Sûresi 169. ayette *sû’* kelimesi ile beraber zikrolunurken, İbn Abbas aralarındaki fark

¹³⁷ Bakara Sûresi, 2/85.

¹³⁸ Hucurât Sûresi, 49/12.

¹³⁹ Maide Sûresi, 5/2.

¹⁴⁰ İbni Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VI, s. 325.

¹⁴¹ Nisâ Sûresi, 4/22.

¹⁴² Nisâ Sûresi, 4/19.

¹⁴³ A’raf Sûresi, 7/80.

hususunda şunları söylemektedir: Hakkında bir ceza (Hadd) olmayan günahlar *su'*, hakkında bir ceza olanlar ise *fahşâ*'dır.¹⁴⁴

eş-Şevkani'ye göre *fahşâ* kelimesi mutlak anlamda her türlü ma'siyete şamildir.¹⁴⁵

Bu kelime, başkalarına karşı zina iftirası atmak suretiyle zinanın cemiyette yayılmasına çalışmak manasına gelirken, bu fiillerin çirkinliğini göstermesi için, *fahişe* kelimesi ile isimlendirilmiştir.¹⁴⁶ Buna örnek olarak;

إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

“Çirkin utanmazlıkların (*fuhşun*) iman edenler içinde yaygınlaşmasından hoşlanarlara, dünyada ve ahirette acıklı bir azab vardır. Allah bilir, siz ise bilmiyorsunuz.”¹⁴⁷

Aşağıdaki ayet-i kerimede büyük günahlardan biri olarak zikredilen livata manasında *fahişe* kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz.

وَلَوْطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ

“Lût'a da peygamberlik verdik. Kavmine şöyle demişti: “Siz açıkça gör düğünüz halde hala o hayasızlığı yapacak mısınız?””¹⁴⁸

Hata' (خَطَأٌ): Lügatlerin beyanına göre hata, kasıtlı olarak kötü fiile yönelmektir. Bir kimse isteyerek ve dileyerek günah işlerse buna *hatie* (خَطَأٌ) denilir. Bu kökten gelen hâtî' (خَاطِئٌ) kasıtlı günah işleyendir. خَطُءٌ kelimesi günah ve zenb anlamında kullanılmaktadır.¹⁴⁹ Rubai mezid olan ahta'a (أَخْطَأًا) ise, kasıt ve irade olmaksızın hata yapmayı gösterir ki, bu anlamda esâbe (أَصَابٌ)'nin zıddıdır.¹⁵⁰

Rağıb el-İsfehani, hata'nın “istikametten meyletmek” şeklinde kısa bir tanımını sunduktan sonra, çeşitleri üzerinde durur ve der ki:

¹⁴⁴ el-Alûsi, *Ruhu'l-Me'ani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azimi ve's-Seb'il-Mesâni*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, c. II, s. 39.

¹⁴⁵ eş-Şevkani, *Fethu'l-Kadir*, II/ 177.

¹⁴⁶ Mukâtil b. Süleyman, a.g.e., s. 161.

¹⁴⁷ Nûr Sûresi, 24/19.

¹⁴⁸ Neml Sûresi, 27/54.

¹⁴⁹ İbni Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, s. 44.

¹⁵⁰ Kılıç, a.g.e., s. 84.

“1- Bu çeşit hata, yapması ve istemesi iyi olanın dışındaki şeyi yapmaktır ki, insan bundan tam sorumludur.

2- Yapılması iyi olan şeyi dilemek, fakat bunu gerçekleştirememek. Bunu ifadede biz ahta'a fiilini kullanmaktayız ki, böyle birisi istekte isabet etmiş, ancak fiilde yanılmıştır. Nitekim:

إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ

“... Hakim (bir şey hakkında) hükmeder, verdiği hükmü de iyice araştırır (ama buna rağmen) yanılırsa –ahta’-a-, onun için bir sevab vardır” hadisinde bu kasdolunmuştur.¹⁵¹

3. Yapılması hoş olmayan bir şeyi dilemek fakat aksini gerçekleştirmek.

Böyle olan kimse istekte hataya düşmüş, fakat fiilde isabet etmiştir. Niyeti dolayısıyla kınanır, yaptığından ötürü de övülmez.

Kullanılış formlarından hatı’, dini yaşayışta hedefi şaşırın, bilerek ve isteyerek yanlış seçen, kötü bir yola düşen veya kısaca haramı işleyeni gösterir.¹⁵²

Hata ile işlenen günah, dini yaşantıda bilerek ve isteyerek yanlış seçme, kötü bir yola düşme, kısaca haramı seçmeyi gösteren bir fiil biçimidir. Bu tür günah Allah’a karşı işlendiği kadar, kullara karşı da işlenen haksız bir davranış olan zinayı gösterir.¹⁵³

يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ

“Dediler ki: “Ey babamız, bizim için Allah'a istiğfar eyle. Biz gerçekten büyük günah işlemiştik.”¹⁵⁴

Bu ayette hata’ kelimesi büyük günah manasında kullanılmıştır.

Yapılması güzel olacak bir şeyi yapmak isterken, istemeden başka bir şeyi yapma durumunda kullanılan “ehtae=خطأ” kalıbı ayet-i kerimede şu şekilde kullanılır.

¹⁵¹ Buhari, *I’tisâm*, 21; Müslim, *Ekdıye*, 15; Tirmizî, *Ahkâm*, 2 .

¹⁵² Ebû Bekr Muhammed İbn-i Aziz Es-Sicistani, *Garibu'l-Kur'an*, Nuzhetu'l-Kulub Matbaası, Mustafa Muhammed Ali, Mısır, 1383/1963, s. 85.

¹⁵³ Solmaz, a.g.e., s.155.

¹⁵⁴ Yusuf Sûresi, 12/97.

وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا

“Kim bir mü'mini 'hata sonucu' öldürürse, mü'min bir köleyi özgürlüğüne kavuşturması ve ailesine teslim edilecek bir diyeti vermesi gerekir.”¹⁵⁵

Bu kelimenin Rasulullah (s.a.v.) tarafından kullanımına, şu hadisi şerifi örnek verebiliriz;

كُلُّ ابْنِ آدَمَ خَطَاءٌ وَخَيْرُ الْخَطَائِينَ التَّوَّابُونَ

“Ademoğlunun hepsi günah işler. Günah işleyenlerin en hayırlısı ise tövbe edenlerdir.”¹⁵⁶

Bu hadisi şerifte günah kavramının karşılığı olarak *hata* kelimesi kullanılmıştır.

Habîs (حبيث): Sözlükte "kirli, pis, murdar, iğrenç, zararlı, kötü, hileci" anlamlarına gelen *habis* kelimesi, Kur'an'da farklı şekillerde on beş defa geçmektedir.¹⁵⁷ Hadislerde ise necaset ve haram anlamında kullanılmaktadır.¹⁵⁸ Livatadan *habâis* (خبائث) diye bahseden Enbiyâ Suresinin 74. ayetinde olduğu gibi bazen *fahşâ* ve *fevâhiş* ile aynı anlamı olarak da kullanılmıştır. Ancak cinsel suçlarla birlikte, insanın tabiat gereği nefret ettiği kan, leş, domuz eti gibi bizzat murdar olan şeylerin yanında, hükmen murdar olan faiz rüşvet vb. kazançlar da bu kapsama dahil edilmiştir.

وَلَوْطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ

“Lut'a da bir hüküm ve ilim verdik ve onu çirkin işler yapmakta olan şehirden kurtardık. Şüphesiz onlar, bozulmaya uğrayan kötü bir kavimdi.”¹⁵⁹

¹⁵⁵ Nisâ Sûresi, 4/92.

¹⁵⁶ Tirmizî, *Kıyame*, 49; İbn Mâce, *Zühd*, 30, Dârimî, *Rikâk*, 18.

¹⁵⁷ Mukatil b. Süleyman, a.g.e., s.159.

¹⁵⁸ İbni Esîr, *en-Nihâye*, II, s. 4.

¹⁵⁹ Enbiyâ Sûresi, 21/74.

Ayet-i kerimede büyük günahlar arasında bulunan, haksız yolla yenen yetim malı *habîs* kelimesi ile ifade edildi.

الْحَيَّاتُ لِلْحَيَّاتِ وَالْحَيَّاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ

كَرِيمٌ

“Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler de kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara lâyıktır. O temiz olanlar, iftiracıların söyledikleri şeylerden uzaktırlar. Onlar için bir bağışlanma ve bolca verilmiş iyi bir rızık vardır.”¹⁶⁰

Ayet-i kerimede kötü kadınlar ve kötü erkekler ifadesi kullanılırken, onların yapmış oldukları zina fiilinin çirkinliğini belirtmek üzere *habîs* kelimesi kullanılmıştır. Büyük günahların en büyükleri arasında zikredilen zina bu kelime ile de ifade edilmektedir.

Rics (رجس) : Sözlükte “pislik, murdar, çirkin iş, işkence, küfür, günah, şeytan, vesvese” anlamlarına gelen bu kelime çirkin iş işlemek manasını ifade etmektedir. Çirkin şeyler, haram, küfür ve lanet gibi şeyler kastedilirken bu kelime kullanılmaktadır.¹⁶¹ Kur’an-ı Kerim’de günah ifade eden farklı fiiller için *rics* kelimesi kullanılmıştır. Kur’an’da pek çok yerde geçen bu kelime, şeytan işi sayılan içki, kumar, dikili taşlar, kumar aletleri¹⁶²; kan, leş, domuz eti¹⁶³, iki yüzlü kafirleri¹⁶⁴ ve putları¹⁶⁵ yani maddi pislikleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra mecazi pisliklerden namusa hâlel getirecek suçlar¹⁶⁶, öfke, azab¹⁶⁷ ve imansızlık¹⁶⁸ için de kullanılmıştır.

¹⁶⁰ Nûr Sûresi, 24/26.

¹⁶¹ İbni Esîr, *en-Nihâye*, II, s. 200.

¹⁶² Mâide Sûresi, 5/90.

¹⁶³ En’âm Sûresi, 6/145.

¹⁶⁴ Tevbe Sûresi, 9/95.

¹⁶⁵ Hac Sûresi, 22/30.

¹⁶⁶ Ahzab Sûresi, 33/33.

¹⁶⁷ En’âm Sûresi, 6/125; A’râf Sûresi 7/71; Yunus Sûresi 10/100.

¹⁶⁸ Tevbe Sûresi, 9/125.

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“De ki: “Bana vahyolunanlar içinde yemek yiyen birine haram edilmiş (bir şey) bulamıyorum. . . Ancak ölü eti, akıtılmış kan, domuz eti -ki o gerçekten pistir- ve Allâh'tan gayrı adına boğazlanan bozuk inançlı eliyle olursa müstesna. . . Ama kim zorda kalırsa, helal saymayarak ve haddi aşmaksızın (bunlardan yiyebilir)” Muhakkak ki senin Rabbin Ğafûr'dur, Rahim'dir.”

Fısk (فسق): *feseka* kelimesi, Kur'anî kullanışta geniş çaplı izafi mana değişikliğine uğrayan bir kelimedir. “bir yerden çıkmak, ayrılmak” anlamında olan *fisk*, insanlar için ilk kez Kur'an tarafından kullanılmıştır. “Dinin koyduğu sınırları aşmak” anlamında¹⁶⁹, istikametten çıkmak¹⁷⁰ anlamında kullanılan bu kelime önceki Arap metinlerinde bitki ve hayvanlar için kullanılmaktaydı. Zamanla isyan etmek ve Allah'ın emrini çiğnemek manasında kullanılır hale geldi. *Fısk*, küfürden daha genel bir anlam ifade eder, az ya da çok günah işleyen kimseye *fâsık* denilmektedir.¹⁷¹ Şer'i kanunları kabul edip, onu ikrar eden, sonra da onun hükümlerinin tümünü veya bir kısmını ihlal edip bozan kimseye *fâsık* denir. Kafire *fâsık* denilmesinin sebebi, aklın kendisini ilzam etmesi ve fitratın gerektirdiği hükmü ihlal etmiş olmasıdır.¹⁷² Kelimenin Kur'an'da şu şekilde kullanıldığını görmekteyiz;

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

“Âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, yapmakta oldukları fenalıklar yüzünden onlara azap dokunacaktır.”¹⁷³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ

¹⁶⁹ Rağib el-Isfahânî, a.g.e., s. 636.

¹⁷⁰ İbni Esîr, *en-Nihâye*, I

¹⁷¹ Metin Özdemir, “Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'anî Bir Kavram” CÜİFD, Sivas 1998, II. Sayı, s. 499-500.

¹⁷² Solmaz, a.g.e., s.161.

¹⁷³ En'âm Sûresi, 6/49.

“Ey iman edenler, eğer bir fasık, size bir haber getirirse, onu “etraflıca araştırın”. Yoksa cehalet sonucu, bir kavme kötülükte bulunursunuz da, sonra işlediklerinize pişman olursunuz.”¹⁷⁴

Ayet-i kerimede, ayetleri yalanlama günahı *fısk* ile ifade edildi. Pek çok ayette de, bu ameli işleyenler için *fâsık* ifadesi kullanıldığını görmekteyiz.

Az veya çok günah işlemeye isim olarak ıtlak edilen kelime,¹⁷⁵ İslam kelam tarihinde önemli tartışmalara odaklık etmiştir. Akaid tarihinde daha ziyade ağır günahlardan birini işlemiş olana *fasık* ismi kullanıldığından, fasıkın ahretteki durumunun ne olacağı problemi ortaya çıkmıştır.¹⁷⁶

Tuğyân(طغیان): Sözlükte “*haddi aşmak, zulmetmek, azmak, israf, isyan etmek*” anlamlarına gelen *tuğyan* kelimesi *tağâ* (طغى) fiilinin mastarıdır.¹⁷⁷ Kur’anî kullanımda ise, “*Allah’ın koyduğu sınırı aşmak, zulüm ve gûnahta aşırı dereceye ulaşmak, isyan etmede ileri gitmek*”¹⁷⁸ anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz.

Tuğyanın en çok, açıkça küfür ve sapıklığa delalet etmek, insanın bir yaratık olduğunu unutup haddi aştığını ifade etmek için -mesela “istağnâ” kendini tamamen serbest görmek, Allah’a muhtaç görmemek- Allah’ın koyduğu sınırları fütursuzca aşmak için kullanılmıştır.¹⁷⁹

أَذْهَبَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ

“Firavun'a git, çünkü o azdı”¹⁸⁰

Allah’a karşı büyüklenerek en büyük günahkâr olan Firavun için de Kur’an-ı Kerim, *tağâ* fiilini kullanmış, onun günahının büyüklüğünü *tuğyân* olarak ifade etmiştir.

¹⁷⁴ Hucurât Sûresi, 49/6.

¹⁷⁵ Rağib el-Isfahânî, a.g.e., s. 304.

¹⁷⁶ Kılıç, a.g.e., s.58.

¹⁷⁷ Rağib el-Isfahânî, a.g.e., s. 421.

¹⁷⁸ İbni Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, s.7.

¹⁷⁹ Bakara Sûresi, 2/15; Mâide Sûresi 5/68.

¹⁸⁰ Tâhâ Sûresi, 20/24.

وَأَمَّا الْعُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنِينَ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهَقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا

“Oğlana gelince, onun ana-babası mümin kimselerdi. Çocuğun onları azgınlık ve inkâra sürüklemesinden korktuk.”¹⁸¹

Bu ayette tuğyân azgınlık ve inkar manalarında kullanılmıştır.

İsyân (عصيان) : Sözlükte “itaatsizlik, asi olmak, emre itaat etmemek” anlamında "itaat"ın zıddı olan *isyân*, dinî anlamda “Allah ve Rasulünün emirlerine uymamak, itaat etmemek” anlamlarına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de küfür¹⁸², inkar etme¹⁸³, azma¹⁸⁴, Allah’ın ayetlerini yalanlama¹⁸⁵, günah gibi geniş anlamda itaatsizlik içeren kabahatler için kullanılmıştır.

وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا أَبَدًا

“Kim Allah'a ve Rasulüne isyan ederse ona, içinde ebedi kalacağı cehennem ateşi vardır.”¹⁸⁶

Bu ayette kullanılan *isyân* kelimesi, Peygamber'in Allah'tan alarak haber verdiği ilahi gerçekleri kabul etmemek, itaatsizlik göstermek, dolayısıyla şirk ve küfürde ısrar etmek demektir.

Zenb (ذنب): Çoğulu zünûb (ذنوب) olan ve “suç” anlamında kullanılan zenb, “kuyruk, arka, geri” anlamlarına gelen zeneb (ذَنْب) kelimesinden türetilmiştir. Kur'an'da otuz yedi yerde gelen bu kelime, terim olarak, sonu kötü görülen bütün davranışlar için kullanılması yanında, şirk, zina, küfür ve adam öldürme gibi büyük günahlar için de kullanılmıştır.¹⁸⁷ Bu kelimenin ayetlerde ve hadislerde şu şekilde kullanıldığını görmekteyiz;

فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ

¹⁸¹ Kehf Sûresi, 18/80.

¹⁸² Nisâ Sûresi, 4/42.

¹⁸³ Hûd Sûresi, 11/59.

¹⁸⁴ Tâhâ Sûresi, 20/121.

¹⁸⁵ Nâziat Sûresi, 79/21.

¹⁸⁶ Cinn Sûresi, 72/23.

¹⁸⁷ Adil Bebek, “Günah”, *DİA*, XIV, s. 196.

“Böylece günahlarını itiraf ederler. (Artık) o çılgın ateş halkı (Allah'ın rahmetinden) uzak olsunlar!”¹⁸⁸

Bu ayet-i kerimede *zenb* kelimesi, günah ve suç anlamını ifade etmektedir.

قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: يَا ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ مَا دَعَوْتَنِي وَرَجَوْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ عَلَى مَا كَانَ فِيكَ وَلَا أُبَالِي، يَا ابْنَ آدَمَ لَوْ بَلَغَتْ
دُنُوبُكَ عَنَانَ السَّمَاءِ ثُمَّ اسْتَغْفَرْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ، وَلَا أُبَالِي، يَا ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ لَوْ أَتَيْتَنِي بِقُرَابِ الْأَرْضِ خَطَايَا ثُمَّ لَقِيتَنِي لَا تُشْرِكُ بِي
شَيْئًا لِأَتَيْتُكَ بِقُرَابِهَا مَغْفِرَةً

“Hz. Enes (radiyallahu anh) anlatıyor: “Rasulullah (s.a.v.) buyurdular ki: “Allah Teâlâ Hazretleri diyor ki: “Ey Ademoğlu! Sen bana dua edip, (affımı) ümit ettikçe ben senden her ne sâdır olsa, aldırmam, ben seni affederim. Ey Ademoğlu! Senin günahın semanın bulutları kadar bile olsa, sonra bana dönüp istiğfar etsen, çok oluşuna bakmam, seni affederim. Ey Ademoğlu! Bana arz dolusu hata ile gelsen, sonunda hiç bir şirk koşmaksızın bana kavuşursan, seni arz dolusu mağfiretimle karşılarım.”¹⁸⁹

إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى دُنُوبَهُ كَأَنَّهُ قَاعِدٌ تَحْتَ جَبَلٍ يَخَافُ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِ، وَإِنَّ الْفَاجِرَ يَرَى دُنُوبَهُ كَذُبَابٍ مَرَّ عَلَى أَنْفِهِ

“Mü'min, günahını, üzerine yuvarlanmasından korktuğu bir dağ zanneder. Günaha dadanmış kişi, günahını burnunun ucuna konmuş, ona bir şey söylediğinde uçacak bir sinek gibi görür.”¹⁹⁰

Ayrıca *zenb* kelimesinde, ruhi ve psikolojik rahatsızlık sonucu işlenen günah ve suç tiplerini bulmak da mümkündür. *Zenb*, birçok yerde cezalandırma sebebi olarak görüldüğünden, Kur'an'da af ve mağfiret kavramları ile beraber zikredilmiştir.¹⁹¹

Hûb (حوب) : Günah anlamı ifade eden *hûb*¹⁹² kelimesi, Kur'an'da sadece bir ayette, yetim mallarını kendi malına katarak yemenin çok çirkin olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Ayet-i Kerime şu şekildedir;

¹⁸⁸ Mülk Sûresi, 67/11.

¹⁸⁹ Tirmîzî, *Sünen*, 5/548.

¹⁹⁰ Buhâri, *Deavât*, 4; Tirmizî, *Kıyâme*, 49.

¹⁹¹ Âli İmrân Sûresi, 3/11, Nahl Sûresi 16, 31, 135.

وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَيْرَ بِالْطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا

“Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahdır.”¹⁹³

Zulüm (ظلم) : Sözlükte “bir şeyi kendine mahsus yerinden başka bir yere koymak, sınırı aşmak, doğru yoldan sapmak, hakkını vermemek” anlamlarına gelen *zulüm* kelimesi, *zaleme* fiilinin mastarıdır. Kur'an'da farklı türevleriyle 289 defa geçen bu kelime, insanlar arasındaki olumsuz ilişkiyi ifade etmekle birlikte çoğunlukla Allah'a karşı görevlerde inkar ve isyan olan söz, fiil ve davranışları ifade etmektedir. En büyük zulmün ise Allah'a şirk koşmak olduğunu belirtmektedir. Adaletsizlik olarak kısaca tanımlanan bu kelime, hem küçük günahlar hem de büyük günahlar için kullanılmıştır. Bu manada Hz. Adem'e zalim denildiği gibi, iblise de zalim denilmiştir.

Hadisi şerifte şöyle zikredilmektedir;

“فِيمَا رَوَىٰ عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ أَنَّهُ قَالَ: «يَا عِبَادِي إِنِّي حَزَمْتُ الظُّلْمَ عَلَىٰ نَفْسِي، وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا، فَلَا تَظَالَمُوا»

“Rasulullah (s.a.v.), aziz ve celil olan Rabbinden naklen anlattığına göre, Rabb Tealâ şöyle buyurmuştur: “Ey kullarım! Ben nefsimde zulmü haram ettim, onu sizin aranızda da haram kıldım. Öyleyse birbirinize zulmetmeyin.”¹⁹⁴

Söz konusu fiil üç şeye taalluk ederek gerçekleşir;

Allah'ı ile ilgili zulüm. Bunun en büyüğü küfür, şirk ve itikadî nifaktır.¹⁹⁵ Bu manada kullanımına şu ayet-i kerimeyi örnek gösterebiliriz;

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ

“ Sonra onların arkasından Musa'yı mucizelerimizle Firavun'a ve topluluğuna gönderdik. Tuttular o mucizeleri inkâr ettiler. Etiler de bak, o bozguncuların akıbetleri nasıl oldu!”¹⁹⁶

¹⁹² Râğîb el-İsfahânî, a.g.e., s. 261.

¹⁹³ Nisâ Sûresi, 4/2.

¹⁹⁴ Müslim, *Birr*, 55.

¹⁹⁵ el-Alûsî, a.g.e., VII, s. 207-208.

2- Başka insanları ilgilendiren zulüm. Haksızlık, hak yeme gibi... Bu manayı ihtiva eden ayet ise şudur:

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا

*“Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı canı öldürmeyin. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine bir yetki verdik. O da öldürmede aşırı gitmesin. Çünkü ona (dinin kendisine verdiği yetki ile) yardım olunmuştur.”*¹⁹⁷

3- Kişinin kendi nefesine yaptığı zulüm. Bu manaya örnek olarak da şu ayeti verebiliriz:

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ يُأْتِنُ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

*“Sonra biz o kitabı kullarımızdan süzüp seçtiklerimize miras bıraktık. Onlardan da nefislerine zulmeden var, orta yolu tutan var, Allah'ın izniyle hayırlarda ileri geçenler var. İşte bu büyük lütuftur.”*¹⁹⁸

Zulümden her üç şekilde de ortaya çıkan sonuç zalimin kendisine döner.¹⁹⁹ Çünkü birden çok ayette Allah, kullarına zulmetmediğini, kişilerin kendi kendilerine zulmettiklerini ve onların Allah'a zulmedemeyecekleri şöyle beyan ediyor:

*“Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyiniz (dedik): Hakikatte onlar bize değil sadece kendilerine kötülük ediyorlardı.”*²⁰⁰

*“Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendileri zalim kimselerdi.”*²⁰¹

Görüldüğü gibi kelime, günahın her nev'i için kullanılsa da, çoğu kez Allah'a yöneltilmiş günahlar için vaz olunur. İmansızlık ve küfür ilk sırayı alır.

Fucûr(فجور): Sözlükte “yarmak, kesmek, günaha dalmak, azmak, azgınlaşmak, inkar etmek, isyan etmek” gibi anlamları ifade eden fücûr, Kur'an'da çeşitli şekillerde

¹⁹⁶ A'râf Sûresi, 7/103.

¹⁹⁷ İsrâ Sûresi, 17/33.

¹⁹⁸ Fâtır Sûresi, 35/32.

¹⁹⁹ Rağib el-İsfahânî, a.g.e., s. 471.

²⁰⁰ Bakara Sûresi, 2/57; A'râf Sûresi, 7/160.

²⁰¹ Zuhuruf Sûresi, 43/76.

“İman, ibadet, itaat ve takvanın zıddı olarak kullanılmaktadır.²⁰² Fücûr, zina yapmak, günah işlemek, yalanlamak, hak ve doğrudan ayrılmak, hayır amellerden sapmak ve fîsk gibi manalara da gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de hemen hemen tamamı Mekkî surelerde zikredilen kelime *fâcir*, *füccâr*, *fecere* gibi türevleri ile de kullanılmıştır.

Şems Sûresinde ise, tamamen Allah’ın uluhiyetine muhalif olmayı ifade için *fücûr* kelimesinin mastarı kullanılmıştır.

فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا

“Sonra da ona fenalıklarını ve (bunlardan) sakınmasını ilham edene yemîn olsun ki”²⁰³

إِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَصْدُقُ حَتَّى يَكُونَ صِدِّيقًا. وَإِنَّ الْكُذْبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكُذِبُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَابًا

Rasulullah (s.a.v.) buyurdular ki: “Sıdk insanı birr'e (Allah'ı razı edecek iyiliğe) götürür, birr de cennete götürür. Kişi, doğru söylerse sonunda Allah'ın indinde siddik (dogru sözlü) diye kaydedilir. Yalan da kişiyi haddi aşmaya (fücûra) götürür. Haddi aşmak da ateşe götürür. Kişi yalan söylerse sonunda Allah'ın indinde yalancı diye kaydedilir.”²⁰⁴

Rasulullah (s.a.v.), hadis-i şerifte kelimenin, azgınlık, haddi aşma manası üzerinde durmuş ve fücûra sürükleyecek bir amel olanyalandan ümmetini sakındırmıştır.

Fesad (فساد): Kelime *fesede* (فَسَدَ) şekliyle kötü olmak, bozulmak, güvenilir olmamak, hatalı, gayr-i adil olmak manalarına gelir. Bir bozulmayı ve kötüye doğru bir mahiyet değiştirmeyi ifade eder. Düzeldi, uygun oldu gibi manaları kapsayan *saleha* (صَلَحَ) kelimesinin zıddıdır. Kelimenin rubai mezidi olan *efsede* (أَفْسَدَ) ise, bozmak, yıkmak, ıslah etmemek gibi manaları gösterir. Kelimenin taşımış olduğu

²⁰² Rağîb el-İsfahânî, a.g.e., s. 625.

²⁰³ Şems Sûresi, 91/8.

²⁰⁴ Buhârî, *Edeb*, 69, Ebû Dvud, *Edeb*, 80.

günah fikri çoğunlukla, cemiyete baskı yapmak ve kabalığı ifade eden bir tavırla ilgilidir. Genel bir ifadeyle fesede ve efsede'nin taşımış olduğu günah fikri insanlığın bozulmasına ve bir kaosa sürüklenmesine yol açan baskı, terör ve yıldırma ile ilgilidir.²⁰⁵

el-İsfahani ise, bu kelimenin manalarını dört farklı şekil olarak tasnif etmiştir.

Bunlar;

“a. Haddi aşma kalben vâki olursa, buna adâvet denilir,

b. Haddi aşma, normal ölçüleri arkada bırakma ve yürümede olursa buna adv denilir.

c. Şayet fiil beşeri muamelelerde adaleti bozma ve ihlâl için olursa buna udvân denilir.

d. Ve nihayet karışıklık ve ihlâl mekân bakımından olursa buna da advâ denilir.”²⁰⁶

Kur'an'da ise bu kelime, Allah'a, insanlara ve kanunlara karşı işlenen her türlü suçu ifade için kullanılmaktadır. Beni İsrail'in peygamberlerini öldürmesi²⁰⁷, iman etmemek²⁰⁸, ceza gününü tekzib etmek²⁰⁹, Allah'a şirk koşmak gibi günahlar için kullanılır.

Vizr(وزر): Sözlük anlamı “sığınılan dağ geçidi, oyuk, kovuk”²¹⁰ olan *vizr* kelimesi Kur'an'da genellikle "manevi yük ve sorumluluk" anlamında *ism* kelimesi yerine kullanılmıştır.²¹¹

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى

“Hiç kimse, bir başkasının yaptığı yanlışların yükünü taşımaz!”²¹²

²⁰⁵ Kılıç, a.g.e., s. 63.

²⁰⁶ Rağib el-İsfahânî, a.g.e., s. 326.

²⁰⁷ Bakara Sûresi, 2/61.

²⁰⁸ Yûnus Sûresi, 10/74.

²⁰⁹ Mutaffifîn Sûresi, 83/12.

²¹⁰ Rağib el-İsfahânî, a.g.e., s. 867.

²¹¹ Adil Bebek, *TDVİA, “Günah” mad.*, XIV, 196.

²¹² İsrâ Sûresi, 17/15.

Cürm (جرم): Türkçeye *cürüm* olarak yerleşmiş ve kullanımda olan bu kelimenin sözlük anlamı, henüz olgunlaşmamış meyveyi ağaçtan kopararak ya da keserek almaktır. İstilahta ise her türlü haksız ve çirkin iktisab için kullanılır.²¹³ Kur'an-ı Kerim'de "ecrame" kelimesi başkasını günah işlemeye sevk etmek, cezayı gerektirici bir suç islettirmek, itaatsiz olmaya tesvik etmek, başkaldırmak gibi manalara gelirken, *ecrame* fiilinin ism-i faili olan "mücrim" kelimesi de mezkûr davranış ve fiilleri yapan kimse için kullanılmıştır. Bu kelime çoğunlukla ulûhiyet ve nübüvvet makamına karşı işlenen bir günah olmakla beraber, başkasını günaha sokmak, onları günah işlemeye tahrik etmek, nübüvvet tasallut, hakkı bulamayıp batıldan kurtulamamanın sonucu olan küfre düşme, yalan söyleme, şirke düşme ve münafıklıkta ısrar ve Allah'a karşı büyülenmeyi ihtiva eden bir günah işleme türüdür.²¹⁴

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالْدَّمَ آيَاتٍ مُّفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ

"Biz de kudretimizin ayrı ayrı alametleri olmak üzere, başlarına tufan, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik. Ama onlar yine büyüklük tasladılar ve suçlu günahkâr bir kavim oldular." ²¹⁵

İsraf (إسراف): Üç form altında gelmiştir: esrafe(أَسْرَفَ) , israf (إِسْرَاف) ve musrifûn (مُسْرِفُونَ). Kök itibarıyla "haddi aşmak, belli ölçüyü geçmek, ölçüsüz yapmak" gibi manalara gelen kelime, Kur'an'da şu altı vecihte gelmiştir:

- a- Haram²¹⁶
- b- Vacip olan şeylere muhalefet,
- c- Uygun olmayan yere harcamak²¹⁷
- d- Haddi aşmak ki, bu asli manasıdır.²¹⁸

²¹³ Yaşar Nuri Öztürk, a.g.e.,s. 58.

²¹⁴ Latif Solmaz, *Ebu Mansur Muhammed Maturidi'de Günah Meselesi*, SÜSBE Doktora Tezi, Konya 2002, s.156.

²¹⁵ A'râf Sûresi, 7/133.

²¹⁶ Nisâ Sûresi, 4/6.

²¹⁷ Furkân Sûresi, 25/67.

²¹⁸ A'râf Sûresi, 7/31.

e- Şirk²¹⁹

f- Gunahta ifrat²²⁰

Kur'an'daki kullanılışıyla israf, bilhassa infaktaki aşırılık için meşhur olmuşsa da, genel olarak yaptığı her şeyde insanın haddi aşmasına itlak olunur.²²¹ Bu bakımdan israf ile tebzir arasında umum husus farkı bulunmaktadır. Yani israf umumi, tebzir ise hususidir; sadece mal ve harcama hususundaki ifrata tebzir denilirken, bunlar da dahil, diğer tür ifrat ve haddi aşmaya da .israf denilir. Bu sebeple, Lut kavmi de *müsrifûn* olarak vasıflandırılmıştır.

وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

“İsraf etmeyin muhakkak ki Allah israf edenleri sevmez”²²²

Bu ifade Kur'an-ı Kerim'de pek çok defa tekrarlanmış ve mü'minler her türlü aşırılıktan sakındırılarak, ölçü ve denge içerisinde olmaları tavsiye edilmiştir.

Dalâlet: Günahı ifade eder mahiyette kullanılan kelimelerden birisi olan *dalle* ve müştakı olan kelimeler, genel olarak şu manalara gelir; *bilerek veya bilmeyerek, az veya çok doğru yoldan ayrılmak* ²²³*Dalâl* ise sapıklığa gitmek, doğru yoldan sapıp, eğri yola “ıvec”e tabi olmak, helak olmaktır.²²⁴

Rağıp el-İsfahani, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an* adlı eserinde dalaleti iki kısım olarak ifade etmiştir:

- Nazari sapma: Allah'ı, O'nun vahyettiğini ve nübüvveti bilmeden sapmadır.
- Ameli sapma: İbadetlerden ibaret sayılan şer'i hükümlerden sapmadır.

Bir terim olarak ise, doğru yolu kaybetmiş, Allah ve Rasulünün yolundan ayrılmış, çıkışı olmayan ve helak eden yollara başvurmuş günahkar kimseler için kullanıldığı da görülmüştür. Meselâ Yusuf Suresinde bu manada kullanıldığını görmekteyiz;

إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِمَّا نَحْنُ غَضَبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

²¹⁹ Mü'min Sûresi, 40/43.

²²⁰ Zümer Sûresi, 39/53.

²²¹ Rağıp el-İsfahânî, a.g.e., s.320.

²²² En'âm Sûresi, 6/141.

²²³ Rağıp el-İsfahânî, a.g.e., s.297.

²²⁴ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara 1975 s. 32.

*Hani demişlerdi ki: Yusuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgili, biz ise güçlü ve tutkun bir grubuz. Doğrusu, babamız belli ki, çok açık bir yanlılık içindedir.*²²⁵

Büyük günah kavramının Kur'an-ı Kerim ve sünnette nasıl yer aldığına, ayetlerden ve hadislerden örnekler vererek değinmeye çalıştık. Hiç şüphesiz ki, günah kavramını içeren hadisler ve ayetler bunlarla sınırlı değildir. Daha birçok ayet ve hadiste günah kavramına değinilmiştir. Fakat biz bu kadarının konumuzun anlaşılmasına yeterli olduğunu düşünüyor ve bununla kifayet buluyoruz

²²⁵ Yusuf Sûresi, 12/8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTÂBÜ'L-KEBÂİR'İN TAHLİLİ

İtikadî anlamda taşıdığı önem vesilesiyle büyük günahlar, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den günümüze kadar her dönemde merak konusu olmuş, üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda hazırlanan eserler daima rağbet görmüştür. Konunun kelâmî boyutu kelimeler arasında önemli bir yere sahiptir. Büyük günah işleyen kimsenin dinî statüsü kelimelerin ana konuları arasında mütalâa edilmiştir. Bu günahları işleyen kimselere mü'min nazarıyla bakılıp bakılmayacağı, nasıl muamele edileceği, vb. sorular konunun önemini artırmış ve büyük günahlara dikkat çekmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in bu konudaki ifadeleri, rivayetleri daha ince araştırılmış, teferruatlı bir şekilde irdelenmiştir. Büyük günahlar ile ilgili hazırlanan hadis eserleri tahkikler ve tercemeler yapılarak pek çok defa basılmıştır. Durum böyle olunca, büyük günahları tanıtan, sayısı hakkında bilgi veren pek çok risale ve kitap hazırlanmıştır.

I- KİTÂBÜ'L-KEBÂİR VE DİĞER KEBÂİR KİTAPLARI

Zehebî'nin *Kitabü'l-Kebâir* kendisinden sonra hazırlanan büyük günah eserlerine bir kaynak mahiyetindedir. Kendisinden sonraki birçok müellife tesir etmiştir. Kendisinden önce ve sonra hazırlanan kitaplarla karşılaştırması yapıldığı zaman bu eserin neden bu kadar büyük bir şöhret kazandığını anlamak çok daha kolay olacaktır. Bu sebeple öncelikle, benzer mahiyette hazırlanan büyük günah kitaplarını tanıtmayı uygun gördük.

Büyük günahları ele alan eserler, müellifleri ve kitapların içerikleri kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir;

A. Cüz'ün Fihi Men Rave Ani'n-Nebiyyi (s.a.v.) Mine's-Sahabeti fi'l-

Kebâir (جزء فيه من روى عن النبي (ص) من الصحابة في الكبائر):

Büyük günahlar ile ilgili hazırlanan ilk eser, **İmam Ebû Bekr Ahmed bin Harun bin Ravh el-Berdicî** tarafından hazırlanmış olan bu cüzdür. Mahtut nüsha “جزء فيه من روى عن النبي صلى الله عليه وسلم من الصحابة في الكبائر” ismi ile bilinmektedir. Hicrî 301 yılında vefat eden Berdecî'nin bu cüzünün el yazması nüshası altı varaktır ve Şam'da Esed (Zahiriyye) Kütüphanesinde'dir.

Berdicî, Berzeî (البرذعي) ve Berdeî (البردعي) diye de bilinir. Hicrî 230 yılında veya birkaç yıl önce dünyaya geldi ve Azerbaycan'daki küçük bir yerleşim birimi olan Berdic'den Bağdat'a gitti ve oraya yerleşti.²²⁶ Hadis ilmi konusunda pek çok seyahatlere çıkarak önemli hocalardan dersler aldı. Pek çok talebe yetiştiren Berdecî ilim talebi konusunda çok gayretli ve hırslıydı. Hadis ilminde *sika*, *me'mûn* ve *hâfız* olarak değerlendirilen Berdicî, Irak, Mısır, Hameyn, Şam, İran gibi ilim merkezlerine seyahatler ederek oradaki hocalardan dersler okudu. 301 yılı Ramazan ayında Bağdat'ta vefat etti.²²⁷

Bu cüz Melik Suud Üniversitesi hocalarından Muhammed bin Türkî et-Türkî tarafından tahkik edilmiştir. Bu cüzde senetli olarak Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'den rivayet edilmiş olan 11 hadis-i şerif yer almaktadır. Her birinin ravileri ayrı ayrı verilmiş ve rivayetlere yorum yapılmamıştır.

Bu konuda hazırlanan ilk müstakil çalışma olması açısından oldukça önemli bir yere sahip olan eser üzerine Muhammed bin Türkî et-Türkî tarafından tahkik çalışmaları yapılmıştır. Bu eserde yer alan rivayetlere İbni Hacer el-Heysemî, ez-Zevâcir'de yer vermiştir. Hadisleri eserdeki sırası ile zikrederken Muhammed bin Türkî et-Türkî'nin tahkiklerine de yer vererek sunacağız.

Muhammed bin Türkî et-Türkî, bu rivayetleri şu zincir ile bize sunmaktadır;

²²⁶ Çakan, “Berdicî”, *DİA*, V, 485.

²²⁷ Zehebî, *Siyerü A'lamü'n-Nübelâ*, XI, 77.

Ebû Kasım Abdulvahid b. El-Kasım b. El-Fâdıl b. Abdilvahid (d.514) kendisine okumamla haber verdi, ona **Ebû Ali el-Haddâd** icazetle bildirdi, ona **Ebû Nuaym** bildirdi, Ebû Nuaym'a **Muhammed b. Ahmed b. El-Hasen es-Savvâf el-Bağdâdî** bildirdi. O şöyle dedi; **Ebû Bekr Ahmed b. Harun b. Ravh el-Berdicî**, Rasulullah (s.a.v.)'den büyük günahlarla ilgili onbir sahabeti rivayette bulundu. Bunlar;

1. Abdullah b. Mes'ud Rivayeti;

هو ما حدثنا الحسن بن علي بن عفان، حدثنا عبد الله بن نمير، عن الأعمش عن ابي وائل، عن عمرو بن شرحبيل، عن عبد الله بن مسعود -رضي الله عنه- قال: سئل النبي صلي الله عليه وسلم عن الكبائر، فقال: "أن تشرك بالله و هو خالقك، و أن تقتل ولدك خشية ان تأكل معك، و أن تزني بحليلة جارك". ثم قرأ صلي الله عليه وسلم: ﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ

Rasulullah (s.a.v.) büyük günahlar sorulduğunda şöyle buyurdu; "Seni yaratmış olan Rabbine şirk koşman, seninle birlikte yiyecek korkusuyla çocuğunu öldürmen ve komşunun karısıyla zina etmendir" diye buyurdu ve şu ayeti okudu; "Onlar Allah'la beraber başka ilahlara inanmazlar (dua etmezler). furkan 68

Bu hadis sahihtir. İbni Ebî Şeybe²²⁸, Hatib el-Bağdâdî²²⁹ ve daha pek çok kimse bu rivayetin tahkikini yapmıştır. Beyhâkî Sünen'inde bu rivayete yer vermiştir.

2- İbn-i Abbas rivayeti;

وهو ما حدثناه أحمد بن عمرو بن أبي عاصم، حدثنا أبو عاصم، عن شيبان، عن عكرمة، عن ابن عباس -رضي الله عنه- عن النبي صلي الله عليه وسلم، حديث الكبائر. و قال فيه: " الفرار من الزحف "

İbn-i Abbas (r.a.), Rasulullah (sav)'ın büyük günahlar hadisinde " *cihaddan kaçmak*" da vardı diye söyledi.

Bu rivayetin isnadı zayıftır.

²²⁸ İbni Ebî Şeybe, *Müsned*, I, 165.

²²⁹ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-Rivaye*, I, 103.

3- Abdullah b. Ömer rivayeti;

En sağlam rivayet zinciri Firâs, Şu'be ve Abdullah b. Ömer şeklindedir. Bu rivayetin başka tarikleri de vardır. Bir başka tarîk şöyledir;

حدثنا أبو زرعة ، حدثنا عبد الله بن معاذ، حدثنا ابي، عن شعبة، عن فراس عن شعبي، عن عبد الله بن عمرو -رضي الله
عنهما- أن النبي صلي الله عليه و سلم قال: "الكبائر : الشرك بالله، و قتل النفس ، و عقوق الوالدين"

Rasulullah (s.a.v.); *“Büyük günahlar Allah’a şirk koşmak, adam öldürmek, ana-babaya isyan etmektir”* diye buyurdu.

Bu rivayet sahihtir.

4- Ebû Bekre rivayeti;

حدثنا محمد بن عبد الملك و غيره، حدثنا يزيد بن هارون، حدثنا الحريري عن عبد الرحمن بن أبي بكر، عن أبيه -
رضي الله عنه- أن النبي صلي الله عليه و سلم قال: "الكبائر : الشرك بالله، و قتل النفس ، و عقوق الوالدين" ثم احتفد فقال:
" و شهادة الزور"

Rasulullah (s.a.v.); *“Büyük günahlar Allah’a şirk koşmak, adam öldürmek, ana-babaya isyan etmektir”* sonra sesini kısarak *“ve yalan şahitliktir”* diye buyurdu.

Bu hadis sahihtir.

5- Ebû Hureyre (r.a.) rivayeti;

حدثنا ربيع بن سليمان، حدثنا ابن وهب، اخبرني سليمان بن بلال، عن كثير بن زيد، عن الوليد بن رباح، عن ابي هريرة
-رضي الله عنه- قال: قال رسول الله صلي الله عليه و سلم: " اتقوا السبع الموبقات"

قلنا: وما هن؟

قال: "الشرك بالله، و قتل النفس التي حرم الله إلا بالحق، والزنا، وأكل الربا، و اكل مال اليتيم، و شهادة الزور، و قذف

المحصنات الغافلات المؤمنات"

Rasulullah (s.a.v.) "insanı helak eden yedi şeyden sakının" diye buyurdu. Biz de "Onlar nedir?" dedik. Rasulullah (s.a.v.) "Allah'a şirk, haksız yere Allah'ın haram kıldığı birini öldürmek, zina, faiz yemek, yetim malı yemek, yalan yere şahitlik etmek ve iffetli, masum mü'min kadına zina iftirasında bulunmak" diye buyurdu.

Bu hadis üç ayrı kanalla gelmiştir ama içlerinde en sıhhatli olan bu zincirdir. Bunun dışındaki diğer rivayetlerde "iffetli kadına zina iftirası" zikredilmez. İsnadı ma'lul (illetli) bir hadistir. Rabî' b. Süleyman konusunda ihtilaf vardır.

6- Enes b. Mâlik (r.a.) rivayeti;

حدثنا اسحاق بن ابراهيم، حدثنا أبو داود، حدثنا شعبة، عن عبيد الله ابن أبي بكر بن أنس، عن أبيه -رضي الله عنه-

قال: قال رسول الله صلي الله عليه و سلم: "أكبر الكبائر: الشرك بالله، و عقوق الوالدين، و قتل النفس التي حرم الله إلا بالحق"

Rasulullah (s.a.v.) "Büyük günahların en büyüğü; Allah'a şirk koşmak, ana-babaya isyan etmek ve haksız yere Allah'ın haram kıldığı bir nefsi öldürmektir" buyurdu.

Bu rivayet sahihtir.

7- İmrân b. Huseyn (r.a.) rivayeti;

حدثنا أبو زرعة، حدثنا الحسن بن بشر، حدثنا الحكم بن عبدالمملك، عن قتادة، عن عمران بن حصين -رضي الله

عنه- قال: قال رسول الله صلي الله عليه و سلم: "ما تعدون الكبائر فيكم؟"

قلنا: الشرك بالله، والزنا، والسرقه، و شرب الخمر.

قال: "هن الكبائر، و فيهن عقوبات، ألا أنبئكم بأكبر الكبائر"

قلنا: بلى. قال: "شهادة الزور"

Rasulullah (s.a.v.) "siz neleri büyük günah sayıyorsunuz?" diye buyurdu biz de "Allah'a şirk, zina, hırsızlık ve içki içmek" dedik. Rasullullah (s.a.v.): "onlar büyük günahlardır ve cezaları vardır. Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?" diye buyurdu. Biz de "bildir" dedik. O da "Yalan yere şahitlik" diye buyurdu.

Bu hadisin isnadı zayıftır.

8- Hureym b. Fâtek (r.a.) rivayeti;

حدثنا سليمان بن سيف، و محمد بن اسحاق: أبو بكر، قالوا: حدثنا يعلى ابن عبيد، حدثنا سفيان العصفري، عن أبيه، عن حبيب بن النعمان، عن خريم ابن فاتك -رضي الله عنه- أن النبي صلى الله عليه وسلم أصبح ذات يوم بعدها صلى الغداة فقال: "عدلت شهادة الزور الشرك بالله و عقوق الوالدين" ثم قرأ: { فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ }

Rasulullah (s.a.v.) "yalan şahitlik, Allah'a şirk koşmak ve ana-babaya isyan etmek eşittir" dedi ve şu ayeti okudu; Öyleyse iğrenç bir pislik olan putlardan kaçınınız, yalan söz söylemekten de kaçınınız.²³⁰

İsnadı zayıf bir hadistir.

9- İbni Ömer (r.a.) rivayeti;

حدثنا محمد بن اسحاق، حدثنا حسن بن موسى الأشيب، حدثنا ايوب ابن عتبة، عن طيسلة، عن ابن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: " الكبائر سبع، الشرك بالله، وعقوق الوالدين، والزنا، والسحر، والفرار من الزحف، و أكل الربا، و أكل مال اليتيم"

²³⁰ Tâhâ Sûresi, 20/33.

Rasulullah (s.a.v.) "Büyük günahlardır yedidir; Allah'a şirk koşmak, ana-babaya isyan etmek, zina, sihir, harpten kaçmak, faiz yemek ve yetim malı yemektir" diye buyurdu.

İsnadı zayıf bir hadistir.

10- Ebû Eyyûb (r.a.) rivayeti;

حدثنا يزيد بن عبد الملك، حدثنا يزيد بن عمرو السكوني، حدثنا بقية، حدثنا ابن ثوبان، عن أبيه، عن محمول يردده الي
أبي أيوب -رضي الله عنه- أن النبي صلى الله عليه و سلم قال: "أكبر الكبائر : الإشراف بالله، و قتل النفس، و عقوق
الوالدين، منع ابن السبيل، والفرار من الزحف".

Rasulullah (s.a.v.); "büyük günahların en büyüğü; Allah'a şirk koşmak, adam öldürmek, ana-babaya isyan etmek, yolcunun yolunu kesmek ve harbden kaçmaktır" diye buyurdu.

İsnadı zayıf bir hadistir.

11- Abdullah b. Üneys (r.a.) rivayeti;

حدثنا ابن سهل، حدثنا وهب بن بقية، حدثنا خالد بن عبد الله بن، عن عبد الرحمن بن اسحاق، عن محمد بن زيد بن
المهاجر بن قنفذ، عن أبي أمامة الأنصاري، عن عبد الله بن انس رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه و سلم: "اتقوا الكبائر،
فإنهن سبع: الإشراف بالله، و قتل النفس التي حرم الله إلا بالحق، والزنا، و أكل الربا، وأكل مال اليتيم، والفرار من الزحف، و
عقوق الوالدين".

Rasulullah (s.a.v.) "büyük günahlardan sakının. Onlar yedi tanedir; Allah'a şirk koşmak, haksız yere adam öldürmek, zina, faiz yemek, yetim malı yemek, harpten kaçmak ve ana-babaya isyan etmektir" diye buyurdu.

Bu rivayet ile ilgili sahih liğayrihi ifadesi kullanılmıştır.

Büyük günahlara ait rivayetlerden müteşekkil olan bu cüz, elimizdeki ilk müstakil büyük günah kitabıdır. İçindeki rivayetler değerlendirildiği zaman büyük

bir kısmının sahih olduğu gör÷lmektedir ve bu bize önemli ölçüde ışık tutmaktadır. Rivayetler içerik olarak hep birbirini destekler mahiyettedir. Bahsedilen büyük günahlar Buhârî ve Müslim’de yer alan hadislerle örtüşmektedir.

B. Ukûbetü Ehli’l-Kebâir (عقوبة أهل الكبائر):

Ebu’l-Leys Nasruddîn b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Hattâb es-Semerkindî (373) tarafından hazırlanan bu eserde, büyük günahları bildirmiştir. Kitabın el yazması olan aslı, 59 varak halinde Dâru’l-Kütübü’l-Mısıryye’de bulunan 1345 numaralı kitaptır. Bu nüshanın kim tarafından yazıldığı bildirilmemiştir.

Matbû olan bu kitap Mustafa Abdulkâdir Atâ’nın tahkiki ile Beyrut’ta Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye tarafından 1985 yılında basılmıştır.

Ulaşma imkânı bulduğumuz bu kitapta, Ebu’l-Leys es-Semerkindî büyük günahların fikhî boyutundan bahsetmiş ve büyük günahları 10 bâb halinde sıralamıştır. Her bâbda önce o günah ile ilgili ayetleri daha sonra hadisleri zikretmiş. Oldukça fazla rivayete yer verilen kitapta ilk büyük günah olarak namazı terk etmek verilmiştir. Sırasıyla büyük günah babları şunlardır;

- 1- Namazı terk edenin cezası
- 2- Ana-babaya isyan edenin cezası
- 3- Şarap içenin cezası
- 4- Zina edenin cezası
- 5- Livata yapanın cezası
- 6- Faiz yiyenin cezası
- 7- Naiha (ölünün ardından ağlayıp dövünen)’in cezası
- 8- Zekat vermeye engel olanın cezası
- 9- Adam öldürenin ve sıla-ı rahimi kesenin cezası
- 10- Nefesli çalgılar ve eğlencenin yasaklanması

C. Es-Sağâir ve'l-Kebâir (الصغائر والكبائر) :

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib ibni Hammûş b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Kayrânî el- Kurtubî (355-437) tarafından hazırlanmış olan kitaptan Katip Çelebi *Keşfü 'z-Zünûn*'da²³¹ bahsetmektedir. Yine aynı zamanda Bağdatlı İsmail Paşa *Hediyyetü 'l-Arifîn*'de²³² bu kitabından bahsetmektedir ancak maalesef bu esere ulaşamadık.

D. El-Kebâir (الكبائر):

Şireveyh bin Şehredâr bin Şireveyh ed-Deylemî el-Hemedânî (445-509) tarafından hazırlanan bu eserden, İbn-i Hacer el-Heysemî'nin *Zevâcir*'inde bahsedilmiştir²³³. Kitapta kırktan daha fazla büyük günah zikredilmiştir ancak bu kitaba ulaşmaya muvaffak olamadık.

E. Tezkiretü Üli'l-Basâir Fî Ma'rifeti'l-Kebâir (تذكرة اولي البصائر في معرفة

(الكبائر):

İbnü'l-Cevzî ismi ile meşhur olan Cemâleddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Ubeydullah b. Abdullah (597) tarafından hazırlanan eserin, Abdulkadir Arnavut ve Ebû Abdurrahman Talib Avvâd tarafından tahkikli, muhtasar halinde basılmış nüshaları mevcuttur.

Eserde İbnü'l-Cevzî, büyük günahları tarif ettikten sonra büyük günahları maddeler halinde vermektedir. Büyük günahların sayısının, İbni Abbas rivayetinde yer alan “yetmişe daha yakın” ifadesindeki gibi yetmişden daha fazla olduğunu bildirerek, öncelikle en büyük zulüm olarak saydığı “şirk” günahından sakındırmaktadır. Müellif eserinde yedi büyük günahı zikrettikten sonra sahabenin,

²³¹ Hacı Halife, *Keşfü 'z-Zünûn An Esâme'l-Kitâbi ve'l-Fünûn*, II, 1432.

²³² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü 'l-Ârifîn*, II, 471.

²³³ El-Heysemî, a.g.e., 1/14.

Hulefâ-i Raşidin'in ve Aşere-i Mübeşşere'nin faziletlerini zikretmiştir. Kitabın sonunda ise tevbe üzerinde durmuş ve tevbeye teşvik etmiştir.

İbnü'l-Cevzî büyük günahları şu şekilde sıralamıştır;

- 1- Allah'a şirk koşmak
- 2- Haksız yere adam öldürmek
- 3- Sihir
- 4- Namazı terk etmek
- 5- Zekat vermeyi engellemek
- 6- Ana-babaya isyan etmek
- 7- Faiz yemek.

Ebû Abdurrahman Talib Avvâd yaptığı çalışmaya kaynak olarak, "Mektebetü'l-Konğars" ta bulunan 90 varaktan oluşan tek el yazması nüshayı kullandığını bildirmektedir. Muhtasarın ilk sayfalarında mahtut nüshadan sayfa örnekleri sunmuştur. Talib Avvâd öncelikle bu kitapta yer alan hadislerin tahkiklerini ve tahrirlerini yapmış, bazı anlaşılması zor lafızların açıklamalarını yapmış, müellifi tanıtmış ve hadislerin fihristlerini hazırlamıştır.

Büyük günahlardan yedi tanesinin açıklandığı bu çalışmada oldukça fazla ayete ve hadis rivayetine yer verilmiştir. Hadislerin büyük bir kısmı ravi zincirleri ile sunulmuştur. Bahsi geçen büyük günahlar hakkında etraflıca malumat verilmiştir

F. Ahkâmü'l-Usât Min Ehli'l-Mürtekibîne'l-Kebâir (أحكام العصاة من أهل الإسلام)
(المرتكبين الكبائر):

Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan b. Ali b. Ali el-Kalaî eş-Şâfii (630) tarafından hazırlanmış ancak esere ulaşamadık. Bu kitaptan Zerkelî el-A'lâm adlı eserinde bahsetmektedir.

G. Kitâbü'l-Kebâir ve Tebyînü'l-Merâhim (تبيين كتاب الكبار و)

المرء مهم):

Zehebî ismi ile meşhur olan, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz b. Abdullah et-Türkmânî (663-748) tarafından hazırlanan Büyük Günahlar kitabının günümüzde oldukça fazla basılmış nüshası mevcuttur. Çalışmamızın konusunu teşkil eden bu eser, büyük günahlar konusunda en meşhur çalışmadır. Kitap hakkında ilerleyen kısımlarda ayrıntılı bilgi vermeye çalışacağız.

G. El-Kebâir (الكبائر):

İbni Kayyım el-Cevziyye ismi ile meşhur olan, Şemseddin Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb b. Sa'd ed-Dımeşkî (691-751) tarafından yazılmış bir kitaptır. Ulaşma imkanı bulamadığımız bu kitaptan İbni Kayyım el-Cevziyye'nin öğrencileri bahsetmektedir. Bu kitaptan İbni Receb²³⁴, İbnü'l-A'mmâd²³⁵, Bağdatlı İsmail Paşa²³⁶ bahsetmektedir.

İbn-i Kayyım el-Cevziyye'nin el-Kebâir'ine maalesef ulaşamadık ancak bir başka eseri İ'lâmü'l-Mûkiîn'in son kısmında el-Kebâir başlığı altında büyük günahlardan bahsettiğin görmekteyiz.²³⁷ Bu başlık altında müellif, hakkında herhangi bir açıklama yapmaksızın sadece büyük günahların neler olduğunu saymaktadır. Yaklaşık otuz tane günahın ismini zikretmektedir.

H. El-Kebâir (الكبائر):

Salâhaddîn Ebî Saîd Halil b. Keykeldî b. Abdillâh el-Alâî (693-761) tarafından hazırlanan bu esere maalesef ulaşamadık. El'Alâî bir başka kitabı olan "Kavâidü'l-

²³⁴ İbni Receb, *Zeyl-ü Tabakâtü'l-Hanâbile*, V, 175.

²³⁵ İbnü'l-A'mmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VIII, 290.

²³⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, a.g.e., II, 158.

²³⁷ İbni Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, IV, 305-309.

Mezheb”de, büyük günahların tamamını bir cüz halinde tasnif ettiğinden bahsetmektedir. Hadislerde geçen yirmi beş günahı büyük günah olarak zikretmektedir.²³⁸

I. Ez-Zâhiru Fî Beyâni Ma Yectenibü Mine'l-Habâisi's-Sağâiri ve'l-Kebâir

(الزاهر في بيان ما يجتنب من الخبائث الصغائر والكبائر):

Burhâneddin Ebü'l-Vefâ İbrahim b. Ali b. Muhammed b. Farhûn b. Muhammed b. Farhûn el-Ya'murî el-Mâlikî (799) tarafından hazırlanan bu eserin el yazması olan nüshası Ribat'ta “el-Hazânetü'l-Âmme” de 1690 numaralı kısımda bulunmaktadır.²³⁹.Bu esere ulaşma imkanı bulamadık.

İ. Risâletü Fî Beyâni'l-Kebâir ve's-Sağâir (رسالة في بيان الكبائر والصغائر):

Celâleddin Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ömer b. Ruslân b. Sâlih el-Balkînî (763-824) tarafından hazırlanmış olan bu risaleden Sehâvî'nin²⁴⁰, Hacı Halife'nin²⁴¹ zikrettiğini görmekteyiz ancak kitaba ulaşma imkanı bulamadık.

J. Şemsü'l-Münîra Fî Ma'rifeti'l-Kebira ve Temyîzühâ Mine's-Sağira

(شمس المنيرة في معرفة الكبيرة و تمييزها من الصغيرة):

Bu eser İbn Hacer el-Askalânî ismi ile meşhur alim, Şihâbüddin Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Kenânî el-Askalânî (773-852) tarafından

²³⁸ İbn Hacer el-Heysemî, *a.g.e.*, I, 11.

²³⁹ Es-Sefârânî, *ez-Zehâir li şerhi Manzûmeti'l-Kebâir*, s.76.

²⁴⁰ Sehâvî, *ed-Dav'ul-Lâmi*, IV, 113.

²⁴¹ Hacı Halife, *a.g.e.*, s. 885.

hazırlanmıştır. İbn Hacer “*Fethü'l-Bâri*” adlı eserinde kendisinin ayetlerde ve sahih hadislerde geçen büyük günahları bu kitapta saydığını zikretmektedir.²⁴²

K. Ez-Zevâcîr An İktirâhi'l-Kebâir (الزواج عن اقتراح الكبائر):

İbn Hacer el-Askalânî'den sonraki dönemde hazırlanan bu nevî kitaplar arasında en çok dikkat çeken ve şöhret kazanan İbn Hacer el-Heysemî'nin hazırlamış olduğu **Ez-Zevâcîr an İktirâhi'l-Kebâir** kitabıdır. Günümüzde de hala önemli bir kaynak olarak değerlendirilen bu kitabın farklı baskıları mevcuttur. Kitabın müellifi Şihâbuddin Ebû Abbas Ahmed b. Muhammed bin Ali bin Hacer el-Heysemî 974 yılında vefat etmiştir. Bu eser üzerine oldukça fazla sayıda muhatasar ve tahkik yapılmıştır.

II- KİTABÜ'L-KEBÂİR'İN NÜSHALARI VE BASKILARI

Piyasada Zehebî'ye ait olduğu ileri sürülen ancak birbirinden farklı içeriklere sahip nüshalar olduğunu görmekteyiz. Bu kitaplarda zayıf ve uydurma rivayetlere, sahabe sözlerine, bazen öğüt ve hikayelere de yer verildiğine şahit olmaktadır. Bu tercümelerde kitabın asıl kaynağı hakkında bilgi vermeden, hadislerin hangi kaynaklarda yer aldığı bildirilmeden, çoğu defa herhangi bir açıklama dahi yapmadan ayet ve hadisleri ard arda serdetmektedir. İmam Zehebî gibi cerh ve ta'dil konusunda çok yüksek bir dikkate sahip bir hadis âliminin böylesine bir eser hazırlayıp istifadeye sunmuş olması, bazı soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir.

Çalışmamızın asıl gayesi işte zihinlerde belirmiş olan bu soruların cevaplarını bulmaya çalışmaktır. Bu nedenle öncelikle piyasada oldukça fazla sayıda olan İmam Zehebî'ye atfedilmiş “Büyük Günahlar” kitaplarının, el yazması nüshalara mutabık

²⁴² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bâri Fi Şerhi Sahihi'l-Buhâri*, XII, 184.

olup olmadığını belirlememiz gerektiğini düşündük. Bu nedenle ilk olarak el yazması nüshalarına ulaşmaya çalıştık.

A- Kitabü'l Kebâir'in El Yazması Nüshaları

El yazması nüshaları tesbit etmek üzere harekete geçtik ancak Suriye'deki siyasal sorunlar nedeni ile Zahiriyeye Kütüphanesi ile bağlantı kuramadığımızdan bu nüshaları temin etme imkanı bulamadık.

Çalışmamızın bu kısmında Ammar Ahmed Abdullah ve Muhyiddin Muştı'nun yapmış olduğu araştırmalardan büyük oranda istifade ederek edindiğimiz bilgileri inceleyeceğiz.

Kitabımıza ait 3 ayrı el yazması nüshanın olduğunu tesbit ettik. Bu el yazmaları Şam Zahiriyeye ve Medine Ârif Hizmet Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Mahtut nüshaların özellikleri;

1. Zahiriyeye Kütüphanesi Nüshası: Kütüphanede 8778 numaraya kayıtlı **Muhammed b. Ahmed eş-Şâfiî**'nin yazdığı bu kitabın 63 sayfadır. Bu kitap, bizzat **İmam Zehebî, Muhammed b. Ahmed eş-Şâfiî**'ye yazdırılmıştır.²⁴³

2. Zahiriyeye Kütüphanesi Nüshası: Kütüphanede 4669 numaraya kayıtlı **İsa b. Muhammed Aliyyu's-Şâfiî**'nin yazdığı 61 sayfa olan nüshadır. 878 yılında yazılmıştır.

3. Medine'de bulunan Arif Hizmet Kütüphanesi Nüshası: Kayıt Numarası (123/217)'dir. 1272 yılında **Muhammed Said el-Husne el-Kudsî** yazmış, 105 sayfadır.

Bazı hadisçiler Zehebî'ye ait olduğu iddaa edilerek hazırlanan Kebâir kitapları ile ilgili zihinlerde uyanan tereddütler nedeniyle bir takım çalışmalar yaparak, eserin orjinaline ulaşma gayreti ile harekete geçmişlerdir. Baskısı yapılan büyük günah kitapları el yazması olan aslına dayandırılmadığı için bir şekilde yayılmış, ardından

²⁴³ Muhyiddîn Muştı, a.g.e., s. 8.

yapılan araştırmalarla ulaşılan el yazması nüsha üzerine de tahkikler yapılmıştır. Neticede eserin, el yazması kaynak gösterilerek hazırlanan tahkikler ile daha önceki mevcut kebâir üzerine yapılan tahkikler olmak üzere iki farklı baskısı yayımlıdır.

şimdi kitabımızın, bu iki farklı nüsha ile yapılan baskıları inceleyeceğiz.

B- Kitabü'l-Kebâir'in Matbû Nüshaları

Mevcut nüshaların içeriklerini incelediğimizde genel manada iki farklı neşrinin olduğunu görmekteyiz. Aynı grup içerisinde mütalaa ettiğimiz kitaplar, içerdikleri ayet ve hadisler bakımından, konuya genel yaklaşımları bakımından değerlendirildiğinde benzerlik arz etmektedir. Bu nüshalar, büyük günah sayısı yönünden de aynı özelliklere sahiptirler.

Konuyu ele alırken herhangi bir kargaşaya mahal vermemek üzere biz bu kitaplardan 76 büyük günah ifade eden ve mahtut nüshaya mutabık olarak hazırlanan kitapları “Mahtut nüshaya uygun olarak hazırlanan” diye isimlendirirken, içerisinde bol miktarda hikaye barındıran ve asıl eleştirilere sebep olan 70 günahtan müteşekkil nüsha için “70 günah içeren nüsha” ifadesini kullanacağız.

Mahtut nüshaya uygun olarak hazırlanan kitaplar:

1. Muhyiddîn Muştû tahkiki ile şam'da basılan bu nüsha kitabın en ciddi baskısı sayılabilir. Muhyiddin Muştû bu eserin Kahire ve Medine'de bulunan mahtut nüshalarını kullanarak kitabın tahkikini yapmıştır. Kendisinden evvel yapılan tahkiklerde kullanılan nüshaları, özellikle de Abdurrahman Fâhûrî'nin tahkikini yaptığı nüshayı eleştirmiş ve Zehebî'ye ait mahtut üzerinde çalışarak kitabını hazırladığını bildirmiştir. Bu kitap 1988'de şam'da/ Dârü İbn Kesir tarafından basılmıştır.

2. Muhyiddin Nuceyb ve Kâsım en-Nûrî tahkiki ile şam/1990/Dârü'l-Müttehıde.

3. Bisâm Abdülvehhâb el-Câbî tahkiki ile Beyrut/1993/Dârü İbn Hazm, Riyâd/1993/Dârü'l-Hedy.

4. 'Ammâr Ahmed Abdullah tahkiki ile Şam/1999/Dârü'l-Feyhâ'.

5. Ziyâd en-Nakşibendî el-Eserî tahkiki ile Şam/2007/ Mektebetü Dâri'l-Fecr.

6. Beşîr Muhammed 'Uyûn tahkiki ile, Şam/2010/Mektebetü'l-Dâri'l-Beyân.

7. İbrahim Muhammed Ramazan tahkiki ile, Beyrut/1997/ Dârü'l-Erkâm.

70 günah içeren nüshaların en meşhur olanları şunlardır;

1. Abdurrahmân Fâhûrî'nin yapmış olduğu tahkik ile, Beyrut/h. 1938/ Dârü's-Selâm.²⁴⁴

2. Muhammed Abdürrezzâk Hamza'nın tahkiki ile, Kahire/1938.²⁴⁵

3. Mustafa Âşûr tahkiki ile Kahire/1986.

4. Muhammed Ali Kutb tahkiki ile Beyrut/1987

5. Hasan Mahmut Selman tahkiki ile Zerkâ/1988.

6. Seyyid el Cemîlî tahkiki ile Kahire/1988/Dârü'r-Reyyân li't-Türâs.²⁴⁶

7. Üsâme Salâhüddîn Meymene tahkiki ile Riyâd/1990/ Mektebetü'l-Meârif.²⁴⁷

8. Muhammed Mahmud Hamdân tahkiki ile Kahire/1992.

9. Seyyid el-Arabî tahkiki ile Mısır/1995/ Dârü'l-Hulefâ.

²⁴⁴ Es-Sefârânî, *ez-Zehâir Li Neşri Manzûmeti'l-Kebâir*, s. 73.

²⁴⁵ Gölcük, "Kitâbü'l-Kebâir", *DİA*, XXVI, 110.

²⁴⁶ Es-Sefârânî, *ez-Zehâir Li Neşri Manzûmeti'l-Kebâir*, s. 73.

²⁴⁷ Es-Sefârânî, *a.g.e.*, s. 73.

10. Seyyid b. İbrahim b. Sadık ‘Imrân tahkiki ile Kahire/2002/ Dâru’l-Hadis.

C- Kitâbü’l-Kebâir İle İlgili Yapılan Çağdaş Çalışmalar

1- el-Beyânü’l Matlûb li Kebâiri’z-Zünûb, Abdullah b. Cârullah b. İbrahim Cârullah, Riyâd, 1414/ Dâru’l-Kâsım. Bir özet olan bu çalışma 28 sayfa hacminde, mü’minlere kendilerini acı azaba götürecek büyük günahları hatırlatmak üzere hazırlanmıştır. Eserde, öncelikle büyük günahlardan niçin sakınmamız gerektiğine dair ayet ve hadislere yer verilmiş daha sonra, *el-Kebâir ‘in* 70 günah ihtiva eden nüshasındaki günahlar sadece ismi zikredilerek hatırlatılmış ardından da İbn Kayyim’in ifade ettiği büyük günahlara yer verilmiştir. Risale hacmindeki kitap 28 sayfadan müteşekkildir.

2- el-Kebâir, Hasan Âli Selmân Ebû Ubeyde, 2003/Mektebetü’l-Furkân.

Bu eser çoğunlukla İmam-ı Zehebî’nin *El-Kebâir* adlı eserini kaynak almakla birlikte, Musa b. Haccâvî’nin *Manzûmetü Fi’l-Kebâir* eserinden, Harun el-Berdicî’nin *Cüz’ü Men Ravâ Ani’n-Nebiyyi fi’l-Kebâir* cüzünden, İbn-i Kayyim ve İbn-i Nühhâs’ın zikrettiği büyük günahlardan meydana gelmektedir. 670 sayfadan oluşan, oldukça büyük bir hacme sahip olan bu eser Zehebî’nin Kahiredeki mahtut nüshasındaki 76 büyük günahı aynı sıra ile zikrederek açıklamıştır.

3- İthâfü’l-Ekâbir Bi Tehzîbi Kitâbi’l-Kebâir, Prof. Üsâme Muhammed Abdülazîm Hamza. Kahire/1990/Dâru’l-Feth.

4- Tehzîbü Kitâbi’l-Kebâir, Hasan Abdü’l-Mennân, Beyrut/1996/Dâru İbn Hazm, Ammân/ 1996/Mektebetü’l-İslâmiyye. *Kitâbü’l-Kebâir ‘in* 70 gûnahtan oluşan nüshasını kaynak olarak kullanmıştır.

5- Muhtasaru Kitâbi’l-Kebâir, Hiber,1416, Dâru İbni’l-Mübârek.

6- İthâfû'l-Ekâbir Fî Tehzîbi'l-Kitabi'l-Kebâir, Üsâme Muhammed Seyyid, Beyrut/1996/Müessesetü Kütübü's-Sikâfiyye.

7- Tebsiru Üli's-Serâir li Aded mine'l-Eimmeti'l-A'lam bi Şerhi Kitabi'l-Kebâir, Muhammed b. Riyad Ahmed, Beyrut/ 2006/ el-Mektebetü'l-'Asriyye.

D- Mevcut Nüshaların Kıyaslanması

Karşılaştırma yaparken, mahtut nüshaya uygun olarak hazırlanan kitapları değerlendirirken Ammâr Ahmed Abdullah tahkiki ile hazırlanan nüshayı, büyük günahların sayısını 70 olarak veren nüsha olarak da Seyyid İbrahim tahkiki ile hazırlanmış olan nüshayı kullandık. Bu kitapları kıyasladığımızda şu önemli noktalarda farklılıklar olduğunu görmekteyiz;

1- Mahtut nüshaya uyumlu olarak hazırlanan kitaplarda 76 büyük günah ve kebâirden olma ihtimali altında zikredilen 38 hadis varken, diğer nüshalarda 70 büyük günah zikredilmektedir.

2- Mahtut nüshada yer alan rivayetlerin çoğunluğu sahih olan rivayetler ve Zehebi'nin zayıf olduğunu bildirdiği hadisler bulunmaktadır, ancak diğer nüshada zayıf ve mevzû rivayetlere çok fazla yer verilmiş.

3- Mahtut nüshaya mutabık olmayan nüshada ayetler verildikten sonra bu ayetlerin sahabiye ait sahih olan ve olmayan tefsirleri yer almıştır.

4- Mahtut nüshanın sonunda büyük günah olması muhtemel olanlar hakkındaki hadisleri ihtivâ eden bir bölüm eklenmişken, bu bölümden diğer nüshalarda hiç bahsedilmemiştir.

5- Mahtut nüshada konu özet şeklinde verilmeyle yetinilmiş, diğer nüshada konu genişletilerek ele alınmış ve nasihat ve hikayelere yer verilmiştir.

Bu farklılıkların yanı sıra iki nüsha arasındaki uyumsuzluk büyük günah başlıklarında da devam etmektedir. Sayı farkı olduğu gibi içerik olarak da birbirinden oldukça farklıdır. Şimdi bahsi geçen büyük günah başlıklarını inceleyelim;

Mahtut nüshaya uygun olarak hazırlanan kitaplardaki kebair sıralaması

El yazması nüsha toplam 76 büyük günah babı yer almaktadır. Bunlar;

- 1- Allah'a şirk (ortak) koşmak
- 2- İnsan öldürmek
- 3- Sihir (büyü) yapmak
- 4- Namazı terketmek
- 5- Zekatı vermemek
- 6- Anne- babaya karşı gelmek, isyan etmek
- 7- Faiz alıp-vermek
- 8- Haksızca yetim malını yemek
- 9- Peygamberimize yalan isnad etmek (Hadis uydurmak)
- 10- Özürsüz ramazan orucunu bozmak
- 11- Savaş meydanından kaçmak
- 12- Zina yapmak
- 13- Liderin halkına zulmedip zorbalık yapması
- 14- Sarhoş etmeyecek kadar da olsa içki içmek
- 15- Büyüklenmek, kendini beğenmek, övünmek

- 16- Yalan yere şahitlik etmek
- 17- Livata yapmak
- 18- İffetli kadınlara iftira atmak
- 19- Ganimetten, zekat malından ve devletten para ve mal çalmak
- 20- İnsanların mallarını haksız yollarla almak
- 21- Hırsızlık yapmak
- 22- Yol kesmek
- 23- Yalan yere yemin etmek
- 24- Yalan konuşmak
- 25- İntihar etmek
- 26- Hakimin hükmünde haksızlık yapması
- 27- Deyyusluk yapmak
- 28- Kadınların erkeklere, erkeklerin kadınlara benzemeleri
- 29- Hulle yapan ve yapılan
- 30- Leş, kan ve domuz eti yemek
- 31- İdrardan sakınmamak
- 32- Haraç toplamak
- 33- Riyakarlık yapmak
- 34- Allah'a ve Rasulü'ne ihanet etmek

- 35- İlmî gizleme ve sadece dünya için öğrenme
- 36- Yaptığı iyiliği başa kakmak
- 37- Kaderi inkar etmek
- 38- İnsanların duymalarını istemediği şeylerini gizlice dinlemek
- 39- Lanet okumak
- 40- Devlete karşı çıkmak
- 41- Kahin, büyücü ve münecimi (falcı) tasdik etmek
- 42- Nüşûz: Kadının beyine haksız yere huysuzluk yapması
- 43- Akrabalarla ilişkiyi kesmek
- 44- Musavvirler
- 45- Koğuculuk yapmak
- 46- Ölenin arkasından bağırıp-çağırıp, kendini dövme
- 47- Soya-sopa sövmek
- 48- Haddi aşma, başkalarının hakkını çiğneme
- 49- Silahlı isyan yapmak ve büyük günahları kabul etmemek
- 50- Müslümanlara eziyet ve küfretmek
- 51- Evliyaullahı eziyet ve düşmanlık yapmak
- 52- Kibrinden elbiseyi yerlerde sürümek (Elbiseyle gösteriş yapmak)
- 53- Erkeklerin altın ve ipek giymeleri

- 54- Kölenin sahibinden kaçması
- 55- Allah'tan başkası adına kurban kesmek
- 56- Sınır ve insanlara yol gösteren levhaların yerini değiştirmek ve sökmek
- 57- Sahabenin önde gelen büyüklerine sövme
- 58- Ensardan herhangi birine sövme
- 59- Sapıklığa ağırma veya kötü bir çığır açma
- 60- Sa ekletme, dişlerin arasını açma ve dövme yaptırarak
- 61- Herhangi bir demiri kardeşine doğru tutmak
- 62- Bilerek babasından başkasına baba demek
- 63- Uğursuzluğa inanmak
- 64- Altın ve gümüş kaptan içmek (kullanmak)
- 65- Haktan saparak münakaşa tarzında tartışmak, niza yapmak
- 66- Kölesini iğdiş etmek, burnunu kesmek ve haksızlık edip zulmetmek
- 67- Tartıda ve ölçüde haksızlık yapmak
- 68- Allah'ın azabından emin olmak
- 69- Allah'ın rahmetinden ümidini kesmek
- 70- İyilik yapana nankörlük yapmak
- 71- Fazla suyu hapsedip kimseye vermemek
- 72- Hayvanın yüzünü dağlamak

73- Kumar oynamak

74- Harem (Mekke) bölgesinde taşkınlık yapmak

75- Cuma namazını terk edip tek başına namaz kılmak

76- Müslümanları gizlice izlemek ve mahremlerini açığa çıkarmak.

Mahtut nüshada zikredildiği halde, içinde 70 büyük günah zikredilen nüshada yer almayan büyük günahlar:

Bu nüshada mahtut nüshada yer verilmiş olan 13 madde yoktur bunun yanı sıra 7 ayrı madde de büyük günah olarak zikredilmiştir. Şu 13 büyük günah maddesi Seyyid İbrahim'in nüshasında mevcut değildir;

1- Soya-sopa sövmek

2- Silahlı isyan yapmak ve büyük günahları kabul etmemek

3- Sınır ve insanlara yol gösteren levhaların yerini değiştirmek ve sökmek.

4- Ensardan herhangi birine sövme

5- Sapıklığa çağırma veya kötü bir çığır açma

6- Saç ekletme, dişlerin arasını açma ve dövme yaptırmak

7- Herhangi bir demiri kardeşine doğru tutmak

8- Uğursuzluğa inanmak

9- Altın ve gümüş kaptan içmek (kullanmak)

10- Kölesini iğdiş etmek, burnunu kesmek ve haksızlık edip zulmetmek

11- İyilik yapana nankörlük yapmak

12- Hayvanın yüzünü dağlamak

13- Harem (Mekke) bölgesinde taşkınlık yapmak

70 büyük günah maddesi ile yayınlanan nüshada bu 13 büyük günaha yer verilmemiş bunun yanısıra, mahtut nüshada yer almayan 7 günah maddesi büyük günah olarak zikredilmiştir. Bunlar;

1- Gitmeye imkanı olduğu halde hacca gitmemek

2- Rüşvet almak

3- Anlaşmayı bozmak ve vafasızlık

4- Komşuya eziyet etmek

5- Vasiyet konusunda zorlamada bulunmak

6- Hile yapmak ve tuzak kurmak

7- Özürsüz olduğu halde cemaate katılmayı terk etmek

İki nüshada da kullanılan ortak başlık 63 tanedir. Bunların başlıkları aynı, ancak içerikleri farklıdır. Örnek teşkil etmesi açısından iki kitapta da yer verilmiş olan “İyiliği Başa Kakmak” maddesini inceleyelim;

Mahtut nüshaya uygun olan nüshada, bu başlık altında “*Ey iman edenler! Sadakalarınızı başa kalkarak ve eziyetle boşa çıkarmayın*” mealindeki Bakara Suresi 264. ayet ve iki hadis-i şerife yer verilmiş. Bu hadisler şu şekildedir;

ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ”الْمُسِيلُ، وَالْمَنَانُ، وَالْمُنْفَقُ سَاعَتَهُ

بِالْخَلْفِ الْكَاذِبِ”

“Kıyamet gününde Allah üç kimseyle konuşmayacak, onlara bakmayacak, onları temize çıkarmayacaktır ve onlar için acıklı bir azab vardır. bunlar;

“Kibirliilik taslayarak eteğini sarkıtan, iyiliği başa kakan ve yalan yere yeminle malını satan kimse”²⁴⁸

ثَلَاثَةٌ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ لَهُمْ صِرْفًا وَلَا عَدْلًا: عَاقٌّ، وَمَتَّانٌ، وَمُكَذِّبٌ بِالْقَدْرِ

“ Allah üç kişinin amelini kabul etmez; Ana-babaya eziyet eden, başa kakan ve kaderi yalanlayan ”²⁴⁹

Bir ayet ve iki hadisi şerif verildikten sonra herhangi bir ilavede bulunmadan bir sonraki bâba geçilmiştir.

Ancak 70 günah içeren meşhur nüshada ise, ayet-i kerime verildikten sonra ilave olarak İmam Vâhidi ve Kelbî'nin ayet hakkındaki tefsir ve yorumlarına yer verilmiştir. *Mennân* kelimesinin tarifi yapılmış ve konu ile ilgili İbn-i Sîrîn (r.a.), İmam-ı Şafii (r.a.)'ın açıklamaları zikredilerek “bir büyüğümüz şöyle der” ve “Seleften bir zât şöyle derdi” ifadeleri kullanılarak konu hakkında fikirler verilmiş. Daha sonra da “*Nasihât*” başlığı altında bir hikaye verilerek konu genişletilmiştir.

Bir başka büyük günah olan “*Muhallil ve Muhallilün Leh (Hülle yapan ve hülle yapılmasını kabul eden)*” maddesini incelediğimizde el yazması olan nüshada konu ile ilgili “*Muhallil ve Muhallilün lehu'ya lanet olsun*²⁵⁰” şeklindeki tek bir rivayeti zikredildiğini görmekteyiz. Bu nüshada sadece bu hadis-i şerif verilerek kifayet edilmiştir.

70 günah içeren nüshada ise mesele çok uzun ele alınmış, Efendimiz'in bu hadisinden sonra başka hadisler ilave edilmiş, Hz. Ömer (r.a.) ve İbn-i Ömer (r.a.)'ın bu konudaki fikirlerine yer verilmiş, yorumlar yapılmış, sahabelen Abdullah b. Şureyk el-Amirî ile Hz. Ömer arasında cereyan eden bir hadise nakledilmiştir. Tabii imamlarından İbrahim Nehâî'nin, Hasan Basrî'nin, Said b. Müseyyeb'in hüllenin kesinlikle helal olmadığını söyledikleri zikredilmiştir. İmam Ahmed (r.a.) ve İmam Şafii (r.a.)'ın mesele ile ilgili mezhebî görüşleri anlatılmıştır. Böyle bir nikahın

²⁴⁸ Müslim, *İman*, 171.

²⁴⁹ İbni Ebî Asım, *es-Sünne*, 1/142.

²⁵⁰ Ebû Davud, *Sünen*, 2/227; Tirmizî, *Sünen*, 3/419.

sıhhat durumu ile ilgili ayrıntılara yer verilmiş ve dikkat çekmek üzere bir hikaye aktarılmıştır.

Görüldüğü gibi el yazması nüsha sade ve yorumsuz halde meselenin anlaşılabilceği kadar nassı zikretmekle yetinmiş, ancak diğer nüsha meseleyi bir vaaz haline getirmiştir. Bu genişletmeyi yaparken de kullandığı hadisleri, sahabe yorumlarını ve nasihatleri herhangi bir kaynağa dayandırmadan sanki İmam Zehebî'nin usulüymüş gibi nakletmeye devam etmiştir.

III. KİTABÜ'L-KEBAİR'İN METODU VE İÇERİĞİ

Kitabın içeriği hakkında bilgi verirken, Ammâr Ahmed Abdullah tarafından tahkik edilen ve Zahirîye'de bulunan el yazması nüshaya mutabık olarak hazırlanan *Kebâir*'i değerlendirmeyi uygun gördük.

Eser içeriği ve ifade şekilleri açısından değerlendirildiğinde Zehebî'nin diğer eserlerinde pek fazla rastlanmayan bir yapıya sahiptir. Daha ziyade halkın istifadesine sunulan bu risalede müellifimiz kolay anlaşılır bir üslub kullanmıştır.

Zehebî bu risalesini belirli bir kaide ve usûle göre telif etmiştir. Başlangıçta kısa bir mukaddime hazırlamış ve bu kısımda büyük günahları kısaca tarif etmiş daha sonra ayet ve hadislerden birkaç örnek vererek büyük günahların ne kadar önemli olduğunu bildirmiştir. Büyük günahların sayılarının yedi ile yetmiş arasında değiştiğini ifade eden bazı hadislere yer vermiştir. Mukaddime yaklaşık iki sayfa kadardır.

Giriş kısmından sonra birer birer büyük günahları sıralamış. Büyük günahları numaralandırarak birinci günahdan yetmiş altıncı günaha kadar devam etmiştir. Her birine muhakkak başlık vermiş ve önce konu ile ilgili iki ya da üç ayet zikretmiş ardından hadis-i şeriflere yer vermiştir. Eğer te'vil ve tefsir yapılmadan direk o günahı kasteden bir ayet yok ise, sadece hadisleri vermekle yetinmiştir.

Zehebî'nin anlamı muğlak olan ve açıklamaya ihtiyaç duyan şirk, livatâ, mekkâs (haraççı), vb. ²⁵¹ kelimeleri kısaca tarif ettiğini görmekteyiz.

Eserde büyük günah olarak üzerinde durulan konuların pek azı akâide dairdir. Hukuk ve daha çok ahlak alanını ilgilendiren çeşitli davranışların kebâir statüsünde mütalaa edilmesi, muhâfazakar selef telakkisini bile aşan katı ve sert bir anlayışı ortaya koymaktadır. Meselâ kebâir olarak zikredilen hususlar içerisinde yer alan “İdrar sıçrantılarından sakınmama”, “Ölünün ardından ağlayıp dövünme” gibi meseleler vardır.

Hadislerin senedlerini vermemiş sadece sahabî olan ravinin ismini zikretmiştir. Çoğunlukla sadece ayet ve hadisleri verdiğini görmekteyiz, bazen birkaç cümle ile o rivayetin anlaşılması için açıklama yapmıştır. Ama genellikle yorumsuz bırakmıştır. Konunun anlaşılması için yeterli nakli yaptıktan sonra daha fazla teferruat vermeden, konuya dair tüm verileri sunmaya gerek duymadan babı bitirmiştir.

Zikredilen hadislerin sıhhat durumlarını belirlerken Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, Abdülkâdir Arnavut ve Şuayb Arnavut'un tahkiklerinden istifade ettik. Kitap ile ilgili çok fazla tahkik çalışması yapıldığı için rivayetleri yeniden tahkik etmek yerine, bu hocalar tarafından yapılan değerlendirmeleri kullanmayı uygun gördük.

Tekrarları ile birlikte toplam 457 hadis rivayetine yer verilmiştir. Bu rivayetlerin büyük bir çoğunluğu müttefekün aleyh ve sahih hadislerden oluşmaktadır. Hadislerin sıhhat durumu ise şu şekildedir; Müttefekün Aleyh 114, Sahih 197, Hasen 38, Zayıf 39, Mevzû 2 tanedir.

²⁵¹ Zehebî, *el-Kebâir*, s. 21.

IV- KİTABÜ'L-KEBÂİR'DE BULUNAN MEVZÛ VE ZAYIF RİVAYETLER

Eserlerini ve hadis usûlünü incelediğimizde Zehebî'nin, ciddiyet ve prensip sahibi olduğunu açıkça görmekteyiz. Büyük günahları belirlerken zayıf hadislerle konuya yaklaşmayı uygun görmemiştir. Zayıf rivayetler konulara delil teşkil edecek şekilde değil, belki konuların ayet ve sahih hadislerle delillendirilmesinden sonra konuları süslemek ve tasvir etmek gayesi ile kullanılmıştır.

Daha ziyade vaaz ve nasihat kitabı olarak değerlendirilen eserde, meselelerin zayıf hadislerle delillendirilmesi gibi bir iddia varid olamaz. Elbânî ve Abdülkadir Arnavût gibi muhakkiklerin zayıf olarak değerlendirdiği pek çok rivayet, Hakim ve Zehebî tarafından sahih görülmüştür. Bu bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz bu hadislerin büyük bir kısmını Zehebî sahih görmüş ve burada zikretmiştir.

Şimdi Kitâbü'l-Kebâir'de tenkide medâr olmuş zayıf ve mevzû rivayetlerin üzerinde duralım.

A- Mevzû Hadisler

Eserimizde zikredilen rivayetleri incelediğimizde mevzû olarak nitelendirilen iki rivayete rastlamaktayız.

Üzerinde duracağımız birinci Mevzû hadis Rasulullah (s.a.v.)'den Enes b. Malik (r.a.)'ın rivayet ettiği, “*Cennet annelerin ayağı altındadır*” hadisidir.

الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ²⁵²

Bu hadisin ravilerinden Musa b. Muhammed b. Atâ yalancı olarak bilinen bir zattır.²⁵³ Ebû Zer'a, Dârukutnî, Nesâî gibi pek çok alim Musa b. Muhammed b.

²⁵² ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve 'l-Esmâ*, III, 1091.

²⁵³ Elbânî, *Silsiletü 'l-Ehâdîsi 'd-Daîfe ve 'l-Mevdûa*, II, 59.

Atâ'nın sika olmadığı görüşündedir. Zehebî *Mizânü'l-İ'tidâl*'de bu rivayete ve Nesâî, Hâkim ve İbn-i Hıbbân'ın görüşlerine yer vermiştir.²⁵⁴

Bu lafızda bir hadis yoktur. Şihâb, "*Müsned*"inde bu ifadeyi, bab başlığı olarak kullanmıştır.²⁵⁵ Ancak buna benzer bir rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde şu şekilde zikredilmektedir;

فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَدْتُ أَنْ أَعُزُّوَ وَقَدْ جِئْتُ أَسْتَشِيرُكَ، فَقَالَ: «هَلْ لَكَ مِنْ أُمٍّ؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَالزَّمْهَا، فَإِنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ رِجْلِهَا»

Bir adam Rasulullah (s.a.v.)'e geldi ve ona şöyle dedi; "Ben gaza yapmak istiyorum bu konuda sizinle istişare yapmak için buraya geldim". Rasulullah (sav) "Annen var mı?" diye sordu. Adam "Evet" cevabını verdi. Rasulullah (s.a.v.) bunun üzerine şöyle buyurdu; "Gazaya gitmek yerine annenin yanında kal ve ona hizmet et. Çünkü cennet, onun ayağının altındadır." ²⁵⁶ Bu hadis hasen senetle rivayet edilmiştir ve tüm rivayet tarîkleriyle sahihtir. ²⁵⁷

Kitâbü'l-Kebâir'de geçen ve mevzû olarak nitelendirilen bir diğer rivayet ise, Rasulullah (s.a.v.)'den yalancı şahitlik konusunda İbn Ömer tarafından rivayet edilen "*Kıyamet günü yalancı şahidin cehennemlik olduğu kesinleşmeden ayakları yerinden kıpırdamaz.*"²⁵⁸ hadisidir.

لَنْ تَزُولَ قَدَمَا شَاهِدِ الزُّورِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُوجِبَ اللَّهُ لَهُ النَّارَ

Bu hadisin ravilerinden Muhammed b. Furât (v. 384), hadisleri Buhârî tarafından münker sayılan ve sika sayılmayan bir zâttır. Bu sebeple bu rivayet Elbânî tarafından mevzû olarak nitelendirilmiştir.²⁵⁹

²⁵⁴ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, IV, 220.

²⁵⁵ Şihâb, *Müsned*, I, 102.

²⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 429.

²⁵⁷ Elbânî, *İrvâu'l-Galîl*, V, 21.

²⁵⁸ İbn Mâce, *Ahkâm*, 32; Buhârî, *Tahrîcü'l-Ehâdisi'l-Merfûah*, I, 519.

²⁵⁹ Elbânî, *Daîfü't-Terğîb ve't-Terhîb*, II, 50.

Ancak Hâkim ve Zehebî bu hadisi sahih bularak rivayet etmişlerdir. Bu rivayette geçen Muhammed b. Furât hakkında Zehebî “Mizân” da, Buhârî, İbn Ebî Şeybe, Nesâî ve Ebû Dâvud gibi pek çok ismin olumsuz eleştirilerine yer vermiş²⁶⁰ ve buna rağmen hadisi sahih bulmuştur.

B- Zayıf Hadisler:

Kitabü'l-Kebâir'de zikredilen zayıf hadislerden ilki, büyük günah başlıklarından “Adam Öldürme” maddesi altında Rasulullah (s.a.v.)’den Ebû Hureyre (r.a.) tarafından rivayet edilmiştir.

1- مَنْ أَعَانَ عَلَى قَتْلِ مُؤْمِنٍ وَلَوْ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ، لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ مَكْتُوبٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ: آيِسٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ²⁶¹

“Bir kelime söylemek sûretiyle bile olsa bir mü’minin öldürülmesine katkıda bulunan kimse, kıyamet gününde gözlerinin arasında “Allah’ın rahmetinden umudu kesilmiştir” diye yazılı olduğu halde Allah’a kavuşur.”

Bu hadisin senedi zayıftır.²⁶²Ravilerden Yezîd b. Ziyâd ed-Dimeşkî Buhârî ve Tirmîzî tarafından sika kabul edilmez. Zehebî de, Yezid b. Ziyâd tarafından nakledilen hadisleri Buhârî’nin nakletmediğini bildirmiştir²⁶³ ve bu zâtın metruk olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁴

2- حَدُّ السَّاحِرِ ضَرْبَةً بِالسَّيْفِ²⁶⁵

“Sihirbazın cezası kılıçla öldürülmeştir.”

Büyük günahlardan “Sihir” başlığında yer alan Cündüb b. Abdullah tarafından rivayet edilen, sihir yapan kimsenin cezalandırılması ile ilgili hadis-i şerif de zayıf senetli rivayetlerdendir.

²⁶⁰ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, IV, 3.

²⁶¹ İbn Mâce, *Diyyet*, 1.

²⁶² Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa*, II, 1.

²⁶³ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, IV, 423.

²⁶⁴ Zehebî, *Siyer*, VII, 145.

²⁶⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, II, 161.

Tirmîzî bu hadisin, Rasulullah (s.a.v.)’den değil de sahabesi Cündüb b. Abdullah’tan mevkuf olarak rivayet edildiğini belirtmiştir.²⁶⁶ Hadisin râvîlerinden İsmail b. Müslim el-Mekkî, zayıf ve metrûk diye nitelendirilen bir ravîdir.²⁶⁷ Bu hadis zayıf olarak nitelendirilmiştir.²⁶⁸

3- وَمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهَا لَمْ تَكُنْ لَهُ نُورًا وَلَا بُرْهَانًا وَلَا نَجَاةً وَيَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ فَارُوقَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَأَبِي بَنِي خَلْفٍ²⁶⁹

“Kim namazını muhafaza etmezse, onun için bir nur, bir kurtuluş sebebi ve bir delil olmaz ve kuyamet gününde bu kişi Kârun, Firavun, Hâmân ve Übeyy b. Halef ile beraber haşrolunacaktır”

“Namazı Terk etmek” başlığı altında yer alan Abdullah b. Amr (r.a.)’dan rivayet edilen hadis-i şerif de ravîlerinden İsa b. Hilal es-Sadefî nedeniyle zayıftır.²⁷⁰

4- أَوَّلُ ثَلَاثَةٍ يَدْخُلُونَ النَّارَ فَأَمِيرٌ مُسَلِّطٌ , وَذُو ثَرْوَةٍ مِنْ مَالٍ لَا يُؤَدِّي حَقَّ اللَّهِ فِي مَالِهِ , وَفَقِيرٌ فَخُورٌ²⁷¹

“Cehenneme girecek ilk üç kişi şunlardır: Zalim hükümdar, servet sahibi olup da malındaki Allah’ın hakkını ödemeyen ve kibirli fakir.”

“Zekat Vermemek” maddesinde zikredilen Ebû Hureyre rivayeti de zayıf senetli rivayetlerdendir. Bu hadis-i şerif Âmir b. Ukbe ve babası nedeniyle zayıf olarak nitelendirilmiştir.²⁷²

5- يَطْبَعُ الْمُؤْمِنُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا الْخِيَانَةَ وَالْكَذِبَ²⁷³

“Mü’min her ahlak üzerine yaratılabilir, ihanet ve yalan üzerine asla!”

²⁶⁶ Tirmîzî, *Hudûd*, 21.

²⁶⁷ Nesâî, *Ed-Duaî ve 'l-Metrûkûn*, I, 16; Zehebî, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehû Rivâyetün fî Küttübi Sîtte*, I, 249.

²⁶⁸ İbnü'l-Esîr, thk. Abdülkâdir el-Arnâvût, *Câmiu 'l-Usûl*, X, 215.

²⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, I, 363, *Müsned*, XI, 141.

²⁷⁰ Elbânî, *Daîfü't-Terğîb ve 't-Terhîb*, I, 80.

²⁷¹ İbni Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 268; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XV, 267; İbni Hibbân, *Sahih*, X, 151.

²⁷² Elbânî, *Daîfü 'l-Câmi 's-Sağîr*, I, 542.

²⁷³ İbni Ebî Âsım, *es-Sünne*, I, 53.

“*Rasulullah (s.a.v.)’in Söylemediği Sözü Ona İsnad Etmek*” maddesinde yer alan bu hadis zayıf olarak nitelendirilmiştir. Dört farklı rivayet zinciri ile nakledilen hadis-i şerif İbn-i Ömer, Ebû Ümâme, Abdullah b. Ebî Evfâ rivayeti olarak nakledilmiş ancak Elbânî bu hadisin zayıf olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁴

6- مَنْ أَفْطَرَ يَوْمًا مِنْ رَمَضَانَ مِنْ غَيْرِ عُدْرِ وَلَا مَرَضٍ، لَمْ يَغْضِبْهُ صِيَامُ الدَّهْرِ وَإِنْ صَامَهُ

“*Kim mazeretsiz olarak Ramazandan bir gün oruç yerse, ebediyen oruç tutsa da onu (hakkıyla) kaza etmiş olamaz.*”²⁷⁵

*Ebû Hureyre (r.a.)’dan merfu olarak rivayet edilen ve “Özürsüz olduğu halde Ramazan Orucunu Tutmamak” maddesinde zikredilen bu hadis-i şerif zayıf olarak nitelendirilmiştir.*²⁷⁶

7- عُرِيَ الْإِسْلَامَ وَقَوَاعِدُ الدِّينِ ثَلَاثَةً: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَالصَّلَاةُ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ مِنْ تَرْكِ وَاحِدَةٍ مِنْهُمْ فَهُوَ

كافر²⁷⁷

“*İslamın kulpları ve dinin esasları üçtür. Allah’tan başka ilah olmadığına şahadet etmek, namaz ve ramazan orucu. Bunlardan bir tanesini terk eden kimse kafir olur.*”

Bu rivayetin tamamı şöyledir:

Kim bunlardan birini terk ederse sözünden sonra “*bu kişinin yapmış olduğu herhangi bir ibadet de kendisinden kabul olunmaz, kanı ve malı helal olur*” ibaresi vardır.

Hadisin ravilerinden Mü’mel b. İsmail nedeniyle rivayet zayıf olarak nitelendirilir.²⁷⁸

8- مَنْ رَتَى وَشَرِبَ الْخَمْرَ نَزَعَ اللَّهُ مِنْهُ الْإِيمَانَ كَمَا يَخْلَعُ الْإِنْسَانُ الْقَمِيصَ مِنْ رَأْسِهِ²⁷⁹

²⁷⁴ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa*, VII, 196.

²⁷⁵ Buharî, *Savm*, 55; Müslim, *Sıyam*, 181.

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, thk. Abdülkâdir el-Arnâvût, *Câmiu'l-Usûl*, VI, 421.

²⁷⁷ Ebû Ya'lâ, *Müsned-i Ebî Ya'lâ*, IV, 236.

²⁷⁸ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa*, I, 211.

²⁷⁹ Hâkim, *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*, I, 73.

“Bir kul zina ettiği ve içki içtiği zaman o kimsenin kafasından gömleğini çıkarması gibi iman ondan ayrılır”

“Zina Etmek” maddesinde zikredilen Ebû Hureyre (r.a.)’dan rivayet edilen bu hadis-i şerif zayıf olarak değerlendirilmiştir.²⁸⁰Bu rivayet Müslim’in şartlarına göre sahihtir, Zehebî ve Hâkim de sahih sayarak rivayet etmişlerdir. Ancak ravilerden Abdullah b. Velid ve senedindeki bir takım uyuşmazlıklar nedeniyle Elbânî zayıf diye hükmetmiştir.

9- وَمَنْ وَقَعَ عَلَى ذَاتِ مَحْرَمٍ فَاقْتُلُوهُ²⁸¹

“Nikahı yasak olan mahremlerinden biriyle zina yapanı öldürün”

Mahrem kimse ile zina edenin cezalandırılması ile ilgili olan bu rivayet, ravilerinden İbrahim b. İsmail b. Ebî Habîbe el Ensârî’nin zayıf bir zât olması sebebiyle zayıf olarak nitelendirilir.²⁸²

10-والذي نفسي بيده لتأمرنوا بالمعروف، ولتنهون عن المنكر، ولتأخذنَّ علي يد المسيء، ولتأطرنَّه علي الحق أطراً، او لَيَضْرَبَنَّ اللهُ بِقُلُوبِ بعضكم علي بعضٍ ثم يلعنكم كما لعنهم -يعني بني إسرائيل- علي لسان داود و عيسي بن مريم²⁸³

“Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, iyiliği emredip kötülük yapanlara kötülüklerini bıraktırmadıkça ve hakkı uygulamaya zorlamadıkça, Allah kişilerin kalplerini mühürler ve Meryem oğlu İsa’nın diliyle İsrailoğullarına lanet ettiği gibi onlara da lanet eder.”

İbn-i Mes’ud, Rasulullah (s.a.v.)’in Maide Suresi 81. ayeti kerime okunduktan sonra bu hadis-i şerifi zikrettiğini nakletmektedir. Ancak ravilerden Mü’mel b. İsmail nedeniyle hadisin senedi zayıftır.

²⁸⁰ Elbânî, *Daifü't-Terğîb ve't-Terhîb*, II, 62.

²⁸¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, IX, 138.

²⁸² İbnü'l-Esîr, thk. Abdülkâdir el-Arnâvût, *Câmiu'l-Usûl*, III, 512.

²⁸³ Ebû Davûd, *Sünen*, IV, 121.

“Kıyamet gününde insanların en şiddetli azaba uğratılacak olanları, zalim yöneticilerdir.”

Ebû Said el-Hudrî tarafından rivayet edilen bu hadis-i şerife “*Hükümü Altındaki Aldatan, Zulmeden, Sahtekar Yönetici*” maddesinde yer verilmiştir. Tirmîzî, Ahmed b. Hanbel her ne kadar bu rivayet yer vermiş olsa da isnad zinciri Atıyye el-Avffî'nin zayıf ve müdelles olması²⁸⁵ nedeniyle zayıftır.²⁸⁶

“Kadınların sihâkı (birbiriyle zina yapmaları, sevicilik) zinadır.”

“*Livata*” başlığında yer alan bu rivayet, ravileri arasında hadis uydurmakla itham olunan Ambese b. Abdurrahman'ın olmasından dolayı zayıftır.²⁸⁸

“*Rasulullah (s.a.v.), Ebû Bekir (r.a.) ve Ömer (r.a.), ganimet mallarını çalan kimselerin mallarını yakarlar ve onları döverlerdi.*”

Abdullah b. Amr b. As tarafından nakledilen bu rivayet “*Ganimetten ve Zekattan Çalmak*” maddesinde zikredilmiştir. Bu rivayetin Züheyr b. Muhammed ve Velid b. Müslim nedeniyle senedi zayıftır. Ancak Zehebî ve Hâkim hadisi “*sahih-garib*” olarak değerlendirip nakletmişlerdir.²⁹⁰

²⁸⁴ Tirmîzî, *Ahkâm*, 4; İbn Mâce, *İkâme*, 78.

²⁸⁵ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, I, 532.

²⁸⁶ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, III, 298.

²⁸⁷ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XIII, 476; Beyhâkî, *Şuabü'l-İmân*, VII, 326.

²⁸⁸ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, IV, 105.

²⁸⁹ Ebû Davud, *Cihad*, 135.

²⁹⁰ Elbânî, *Daîfü Ebî Davud*, II, 350.

²⁹¹ Bezzâr, *Müsned*, I, 105; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 84.

“Haramla beslenen beden cennete giremez.”

“Batıl Yolla İnsanların Mallarını Alarak Zulmetmek” maddesinde zikredilen bu rivayetin senedi, ravileri arasında Abdülvahid b. Zeyd ve Elsem el-Kûfi'nin yer alması nedeniyle zayıftır.²⁹²

15- إِنْ فِي الْمَعَارِضِ لَمَنْدُوحَةٌ عَنِ الْكُذِبِ²⁹³

Bu rivayet “Çok Yalan Söylemek” maddesinde zikredilmiştir. Imrân b. Hüseyin tarafından rivayet edilen bu hadis-i şerifin senedi, ravileri arasında yer alan Davud b. Ez-Züberkân nedeniyle zayıftır.²⁹⁴

16- لَا يَقْبَلُ اللَّهُ صَلَاةَ إِمَامٍ حَكَمَ بِغَيْرِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ²⁹⁵

“Allah'ın indirdiğinden başkasıyla hükmeden imamın (idareci-yönetici) namazını Allah kabul etmez”.

“Adaletsiz Hakim ve İdareci” maddesinde zikredilen bu hadisin senedinde Abdullah b. Muhammed el-Adevî yer almaktadır. Bu zâtın, Buhârî, İbn Hibbân tarafından cerh edilmiş bir ravi olması nedeniyle sened zayıftır.²⁹⁶

17- مَا مِنْ أَحَدٍ يَكُونُ عَلَى شَيْءٍ مِنْ أُمُورِ هَذِهِ الْأُمَّةِ فَلَا يَعْدِلُ فِيهِمْ إِلَّا كَتَبَهُ اللَّهُ فِي النَّارِ²⁹⁷

“Bu ümmet içinde birisi hüküm verme makamına gelip de onlara eşit davranmazsa Allah onu cehenneme sokar.”

Hakim ve Zehebî tarafından sahih sayılarak nakledilen bu hadis, Ma'kîl b. Yesâr'dan merfu olarak rivayet edilmiştir. Ancak rivayet hakkında tedlîs endişesi olduğu için Elbânî zayıf olarak nitelendirmiştir.²⁹⁸

²⁹² el-Kessî, *el-Müntehab*, I, 47.

²⁹³ İbni Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 282; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, I, 462.

²⁹⁴ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, III, 213.

²⁹⁵ Hâkim, *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*, IV, 100.

²⁹⁶ Zehebî, *Mîzânü'ül-İ'tidâl*, II, 486.

²⁹⁷ Hâkim, *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*, IV, 102.

²⁹⁸ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'is-Sağîr*, I, 742.+

“Riyanın azı bile şirktir.”

Rasulullah (s.a.v.)’den Muaz b. Cebel (r.a.) tarafından nakledilen bu rivayete “Riya” maddesinde yer verilmiştir. Zehebî ve Hakim Rabî’ b. Selman zinciri ile gelen bu rivayeti sahih görmüş ancak, Elbânî Muaz b. Cebel zinciri ile gelen rivayetin senedinin zayıf olduğunu bildirmiştir.³⁰⁰

19-مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا لغيرِ اللَّهِ أَوْ أَرَادَ بِهِ غَيْرَ اللَّهِ فَلْيَتَّبِعْهُ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ³⁰¹

“Kim Allah’tan başkası için veya onunla Allah’tan başkasını kastederek ilim öğrenirse, Cehennemdeki yerine hazırlansın”

“İlmi Gizlemek ve Dünya İçin Öğrenmek” maddesinde zikredilen bu rivayete, Tirmizi *hasen* ifadesi ile “Sünen”inde yer vermiştir. Abdullah b. Ömer (r.a.) kanalı ile nakledilen rivayette, râvilerden Halid b. Derîk’in İbn-i Ömer’den rivayette bulunmuş olması durumu nedeniyle sened zayıf olarak değerlendirilmiştir.³⁰²

20-مَا بَعَثَ اللَّهُ تَعَالَى نَبِيًّا قَطُّ إِلَّا فِي أُمَّتِهِ قَدْرِيَّةٌ وَمُرْجِيَّةٌ، إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْقَدْرِيَّةَ وَالْمُرْجِيَّةَ عَلَى لِسَانِ سَبْعِينَ

نَبِيًّا³⁰³

“Allah hiçbir nebi göndermemiştir ki onun ümmeti içerisinde Kaderiye ve Mürcie bulunmasın. Allah kaderiye ve mürcieyi yetmiş nebinin diliyle lanetlemiştir.”

Muaz b. Cebel (r.a.) kanalı ile nakledilen bu rivayet, “Kadere İnanmamak” maddesinde zikredilmiştir. Bu rivayet bu lafızla sadece İbn-i Ebî Âsım tarafından nakledilmiştir.

²⁹⁹ İbn Mace, *Fiten*, 16.

³⁰⁰ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, VI, 545.

³⁰¹ Tirmîzî, *İlim*, 6.

³⁰² Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, XI, 25.

³⁰³ İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, I, 142; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XX, 117.

21-لُعِنَتِ الْقَدْرِيَّةُ عَلَى لِسَانِ سَعِيدٍ نَبِيًّا، آخَرَهُمْ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Kaderiye yetmiş peygamberin diliyle lanetlendi onların sonuncusu da Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir.”³⁰⁴

Bu rivayetin senedi, ravileri arasında yer alan Haris’in *kezzâb* (yalancı) olması nedeniyle zayıf olarak değerlendirilmiştir.

22-ثَلَاثَةٌ ، لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ، وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ، وَلَا يُرَكِّبُهُمْ، الْمُكَذِّبُ بِالْقَدْرِ، وَالْمُدْمِنُ الْحَمْرِ، وَالْمُتَبَرِّئُ مِنْ

وَلَدِهِ³⁰⁵

“Allah Kıyamet gününde üç kişiyle konuşmaz, onlara bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar; Kaderi yalanlayan, ayyaş (içki müptelası) ve kendi çocuğunu kabul etmeyendir.”

Bu hadis-i şerif, Ebû Hureyre (r.a.)’dan merfu olarak zayıf senetle rivayet edilmiştir.³⁰⁶

23-لِكُلِّ أُمَّةٍ مَجُوسٌ وَمَجُوسٌ هَذِهِ الْأُمَّةِ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا قَدْرَ³⁰⁷

“Her ümmetin mecûsileri vardır. Bu ümmetin Mecusileri “kader yoktur” diyenlerdir.”

Bu rivayet, ravilerinden Ömer Mevlâ Ğufra’nın zayıf olarak değerlendirilmesi³⁰⁸ nedeniyle zayıf isnadlı olarak nitelendirilmiştir.³⁰⁹

24-صِنْفَانِ مِنْ أُمَّتِي لَيْسَ لَهُمَا فِي الْإِسْلَامِ نَصِيبٌ: الْمُرْجَأَةُ وَالْقَدْرِيَّةُ³¹⁰

³⁰⁴ Muhammed el-Cevzî, *el-İlelü’l-Mütenâhiye*, I, 143.

³⁰⁵ İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, I, 147.

³⁰⁶ Ammâr Ahmed Abdullah, *Kitâbü’l-Kebâir*, s. 103.

³⁰⁷ Ebû Davud, *Sünnet*, 16.

³⁰⁸ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, III, 210.

³⁰⁹ Muhammed el-Cevzî, *el-İlelü’l-Mütenâhiye*, I, 145.

³¹⁰ Tirmîzî, *Kader*, 13; İbn Mâce, *Mukaddime*, 6.

“Ümmetimin içinde iki grup vardır ki, İslamdan nasipleri yoktur. Onlar; mürcie ve kaderiye.”

İbn Âsım, Tirmîzî ve İbn Mâce tarafından nakledilen bu rivayeti Darukutnî zayıf olarak nitelendirmiştir.³¹¹

25- سِتَّةٌ لَعْنَتْهُمْ وَلَعَنَهُمُ اللَّهُ وَكُلُّ نَبِيٍّ كَانَ: الزَّائِدُ فِي كِتَابِ اللَّهِ، وَالْمُكَذِّبُ بِقَدْرِ اللَّهِ، وَالْمُتَسَلِّطُ بِالْجَبْرُوتِ، وَيُدِلُّ مَنْ

أَعَزَّ اللَّهُ، وَالْمُسْتَجِلُّ لِحُرْمِ اللَّهِ، وَالنَّارِكُ لِسُنِّي³¹²

“Altı kişi vardır ki onlara ben lanet ettim, Allah ve tüm nebiler de onlara lanet ettiler; Allah’ın kitabına bir şey ekleyen, Allah’ın kaderini yalanlayan, zorba yönetici, Allah’ın izzetli kıldığını zelil eden, Allah’ın haram kıldığını helal sayan, sünnetimi terk eden.”

Hız. Aişe (r.a.) zinciri ile gelen bu rivayetin senedi zayıftır.³¹³

25- إِنْ مَجُوسَ هَذِهِ الْأُمَّةِ الْمُكَذِّبُونَ بِأَقْدَارِ اللَّهِ، إِنْ مَرَضُوا فَلَا تَعُودُوهُمْ، وَإِنْ مَاتُوا فَلَا تَشْهَدُوهُمْ، وَإِنْ

لَقِيْتُمُوهُمْ فَلَا تُسَلِّمُوا عَلَيْهِمْ³¹⁴

“Bu ümmetin mecûsileri kaderi yalanlayanlardır. Hastalandıkları zaman onları ziyaret etmeyin, öldükleri zaman cenaze namazlarını kılmayın, karşılaştığınız zaman selam vermeyin”

Câbir b. Abdillâh (r.a.) zinciri ile nakledilen bu rivayet hakkında Elbânî’nin hükmü “zayıf”tır.³¹⁵

26- مَنْ خَرَجَتْ مِنْ بَيْتِ زَوْجِهَا لَعْنَتُهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تَرْجِعَ أَوْ تَتُوبَ³¹⁶

³¹¹ Muhammed el-Cevzî, *el-İlelü’l-Mütenâhiye*, I, 152.

³¹² Tirmîzî, *Kader*, 17.

³¹³ Elbânî, *Daîfü’l-Câmi’is-Sağîr*, I, 477.

³¹⁴ İbn-i Mâce, *Sünen*, 1/35.

³¹⁵ Elbânî, *Daîfü’l-Câmi’is-Sağîr*, I, 286.

³¹⁶ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, IV, 340; Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, IV, 313.

“Kocasının evinden izinsiz çıkan kadın dönünceye ya da tevbe edinceye kadar melekler ona lanet eder”

Hadis-i şerifin râvilerinden Süveyd b. Abdülaziz *metrûk* diye değerlendirilen bir zât olduğu için bu rivayet zayıf olarak nitelendirilmiştir.³¹⁷

27- لَا يُبَلِّغُنِي أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِي شَيْئًا؛ فَإِنِّي أُحِبُّ أَنْ أُخْرَجَ إِلَيْهِمْ وَأَنَا سَلِيمٌ الصَّدْرُ³¹⁸

“Ashabım hakkında herhangi (kötü) bir şeyi hiç kimse bana ulaştırmasın. Ben kalbim mutmain olduğu halde onlarla buluşmak istiyorum.”

“Koğucu (*Nemmâm*)” başlığında zikredilen İbn Mes’ud rivayeti, senesinde iki mechul râvinin varlığı nedeniyle zayıf olarak nitelendirilmiştir.³¹⁹

28- ادْكُرُوا مَحَاسِنَ مَوْتَاكُمْ، وَكُفُّوا عَن مَسَاوِيهِمْ³²⁰

“Ölmüşlerinizin iyi taraflarını anın, onların kötü taraflarından söz etmeyin”

Bu rivayet Hâkim ve Zehebî tarafından sahih sayılmıştır. Ancak Elbânî, İbn Ömer rivayeti ile naklolunan bu rivayet zayıf olarak nitelendirmiştir³²¹.

29- بَيْنَمَا رَجُلٌ يُصَلِّي مُسْبِلًا إِزَارَهُ إِذْ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اذْهَبْ فَتَوَضَّأْ»، فَذَهَبَ

فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ جَاءَ، ثُمَّ قَالَ: «اذْهَبْ فَتَوَضَّأْ»، فَذَهَبَ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ جَاءَ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَكَ أَمَرْتَهُ أَنْ

يَتَوَضَّأَ، ثُمَّ سَكَتَ عَنْهُ، فَقَالَ: «إِنَّهُ كَانَ يُصَلِّي وَهُوَ مُسْبِلٌ إِزَارَهُ وَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يَقْبَلُ صَلَاةَ رَجُلٍ مُسْبِلٍ إِزَارَهُ»³²²

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle nakletmektedir: Adamın biri elbisesini yere sarkıtmış halde namaz kılmaktaydı. Rasulullah (s.a.v.) ona “*Git ve abdest al*” dedi. Adam gitti, abdest aldı. Rasulullah (s.a.v.) ona tekrar “*Git ve abdest al*” dedi. Orada bulunan birisi: “Yâ Rasulallah bu kişiye abdest almasını emrettiniz, fakat daha sonra onun

³¹⁷ Ammâr Ahmed Abdullah, a.g.e., s. 115.

³¹⁸ Ebû Dâvud, *Sünen*, 4/265; Tirmîzî, *Sünen*, 5/710; İbni Hibbân, *Sahih*, 7/290.

³¹⁹ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'is-Sağîr*, I, 912.

³²⁰ Ebû Dâvud, *Sünen*, 4/275.

³²¹ Elbânî, *Daîfü'l-Câmi'is-Sağîr*, I, 106.

³²² Ebû Dâvud, *Sünen*, 1/172.

hakkında bir şey söylemediniz.” deyince Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “*Bu adam elbisesini sarkıtmış olduğu halde namaz kılıyordu.Oysaki Allah elbisesini sarkıtarak namaz kılanın namazını kabul etmez*”

Ebû Hureyre (r.a.) tarafından rivayet edilen bu hadis-i şerif, “*Etek ve Elbiseyi Kibirlemek ve Böbürlenmek İçin Uzatmak*” maddesinde zikredilmiştir. Râvileri arasında yer alan Ebû Ca’fer’in Medine halkından olması nedeniyle sened zayıftır.³²³

30-ثَلَاثَةٌ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ لَهُمْ صَلَاةً وَلَا يَصْعَدُ لَهُمْ حَسَنَةٌ: الْعَبْدُ الْآيِقُ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى مَوَالِيهِ وَالْمَرْأَةُ السَّاحِطُ

عَلَيْهَا زَوْجُهَا حَتَّى يَرْضَى، وَالسَّكْرَانُ حَتَّى يَصْحُو³²⁴

“Allah üç kimsenin namazını kabul etmez, iyi amellerini de göğe yükseltmez. Onlar: Efendisine dönünceye kadar kaçmış olan köle kocasını razı ettirinceye kadar onu küstürmüş olan kadın, ayılıncaya kadar sarhoş.”

“*Kölenin Efendisinden Kaçması*” maddesinde yer alan bu rivayet senedindeki muzdariplik nedeniyle zayıftır.³²⁵ Ayrıca râvilerden Züheyr b. Muhammed hakkındaki genel kanaat zayıf olduğu yönündedir. Ebû Hâtem bu hadis ile ilgili mevzû şeklinde hüküm vermiştir.³²⁶

31-إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَى أُمَّتِي ثَلَاثٌ: زَلَّةٌ عَالِمٍ، وَجِدَالٌ مُنَافِقٍ بِالْقُرْآنِ، وَدُنْيَا تُفْتَحُ عَلَيْكُمْ³²⁷

“Sizin hakkınızda en çok endişelendiğim şey, alimin sürçmesi, münafık birisinin Kur’an hakkında tartışması ve dünya sevgisi.”

İbn-i Ömer (r.a.) bu rivayeti “*Hak İçin Olmayan Cedelleşme*” maddesinde zikredilmiştir. Hadisin râvilerinden Abdülhakim b. Mansur *metruk* olarak bilinen bir zât olduğu için hadisin senedi zayıftır.³²⁸

³²³ Elbânî, *Daîfü Ebî Davud*, I, 218.

³²⁴ İbn-i Huzeyme, *Sahih*, II, 69.

³²⁵ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa.*, III, 189.

³²⁶ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 85.

³²⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XX, 138; İbn-i Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 412.

³²⁸ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, II, 537.

32- مَنْ قَتَلَ عَبْدَهُ قَتَلْنَا، وَمَنْ جَدَعَ عَبْدَهُ جَدَعْنَا³²⁹

“Kölesini öldüreni öldürürüz, hadım edeni hadım ederiz.”

“Kölesini Hadım Etmek, Haksız Yere Dövmek ve Eziyet Etmek” maddesinde zikredilen bu rivayet, İbn-i Mâce, Nesâî ve Ebû Dâvud tarafından sahih kabul edilmiş ancak Elbânî zayıf olarak nitelendirmiştir.³³⁰

33- نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ إِخْصَاءِ الْخَيْلِ وَالْبَهَائِمِ " وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ فِيهَا نَمَاءُ الْخَلْقِ³³¹

“Rasulullah (s.a.v.) atları diğer hayvanları kısırlaştırmayı nehyetti.”

Bu rivayet Abdullah b. Nâfi'nin zayıf bir râvi olmasından dolayı, senedi zayıftır.³³²

34- لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يَكُونَ هَوَاهُ تَبَعًا لِمَا جُنْتُ بِهِ³³³

“Hevâsı benim getirdiğime tâbî olmadıkça hiçbiriniz iman etmiş sayılmaz”

Büyük günah olması muhtemel konularla ilgili kısımda zikredilen bu Abdullah b. Amr b. Âs rivayetinin senedini Elbânî zayıf olarak bildirmiştir.³³⁴

35- مَنْ فَرَ مِنْ مِيرَاثٍ وَارِثِهِ، قَطَعَ اللَّهُ مِيرَاثَهُ مِنَ الْجَنَّةِ³³⁵

“Mirasçıya mirasını vermeyenin Allah cennetteki mirasını (nasibini) keser”

Ravileri arasında zayıf bir ravi olan Zeyd el-Âmmî ve babasının yer alması nedeniyle senet zayıftır.³³⁶

³²⁹ Ebû Dâvud, *Sünen*, 4/176; Tirmîzî, *Sünen*, 4/26. Nesâî, *Sünen*, 8/20.

³³⁰ Elbânî, *Miškâtü'l-Mesâbîh*, II, 1033.

³³¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 388.

³³² Şuayb el-Arnâvût, *Müsned-i İmam Ahmed b. Hanbel*, VIII, 388.

³³³ Beğavî, *Şerhü's-Sünne*, I, 213.

³³⁴ Elbânî, *Miškâtü'l-Mesâbîh*, I, 59.

³³⁵ İbn-i Mâce, *Sünen*, II, 902.

336- إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ وَالْمَرْأَةُ بِطَاعَةِ اللَّهِ سِتِينَ سَنَةً ثُمَّ يَحْضُرُهُمَا الْمَوْتُ فَيُضَارَّانِ فِي الْوَصِيَّةِ فَتَجِبُ لَهُمَا النَّارُ³³⁷

“Bir kimse atmış sene Allah’a itaat olan işler yapar sonra ölür fakat vasiyetini iyi yapmazsa ona ateş (cehennem) gerekir”

Bu rivayet ravileri arasında yer alan sağlam sayılmayan bir zat olan Şehr b. Hûşb’un yer alması nedeniyler zayıftır.³³⁸

337- لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ حَبٌّ وَلَا مَنَّاٌ وَلَا بِخَيْلٍ³³⁹

“Hilekâr, başa kakan ve cimri cennete giremez”

Râvilerinden biri olan Ferkad es-Subhî nedeniyle rivayetin senedi zayıftır.³⁴⁰

38- لعن الجالس وسط الحلقة

“Rasulullah meclis halkasının ortasına oturana lanet etti”

Bu rivayet benzer bir metinle şu şekilde nakledilmektedir:

لعن الله على لسان محمد صلى الله عليه وسلم، من قعد وسط الحلقة³⁴¹

“Meclis halkalarının ortasına oturanlar Muhammed (s.a.v.)’in lisanıyla lanetlendiler.”

Tirmîzî’nin hasen sahih senet ile naklettiği bu rivayet hakkında Elbânî’nin hükmü zayıftır.³⁴²

39- إِيَّاكُمْ وَالْحَسَدَ، فَإِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَبَ³⁴³

³³⁶ Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, II, 102.

³³⁷ Ebû Dâvud, *Sünen*, 3/113.

³³⁸ Elbânî, *Daîfü’l-Câmi’s-Sağîr*, I, 266.

³³⁹ Tirmîzî, *Sünen*, 4/343.

³⁴⁰ Elbânî, *Daîfü’l-Câmi’s-Sağîr*, I, 915.

³⁴¹ Tirmîzî, *Sünen*, 5/90.

³⁴² Elbânî, *Silsiletü’l-Ehâdîsi’d-Daîfe ve’l-Mevzûa*, II, 97.

“Hasetten kaçınınız, çünkü hased ateşin odunu yediği gibi iyilikleri yok eder.”

Râvileri arasında yer alan İbrâhim ile ilgili malumat olmaması nedeniyle Elbânî bu senet ile ilgili zayıf hükmünü vermiştir.³⁴⁴

Değerlendirmeye tabî tuttuğumuz nüshada, yer verilen hadislerin büyük bir kısmı müttefekün aleyh, sahih ve hasen rivayetlerdir. Ancak yaklaşık otuz dokuz tane rivayet hakkında zayıf hükmü verildiğini görmekteyiz. İki rivayet hakkında da Elbânî mevzû hükmüne varmıştır.

Mevzû hükmü verilmiş olan iki rivayetten *“Cennet annelerin ayağı altındadır”* hadisinin râvilerinden Musa b. Muhammed b. Atâ ed-Deylemî hakkındaki kezzâb, metrûk, hadis uydurur, güvenilir değildir vb. gibi tüm olumsuz görüşlere Zehebî, *“Mizânü'l-İ'tidâl”*de yer vermiştir.³⁴⁵ Bu hadis başka bir ifade ile sahih kaynaklarda yer almaktadır. Mevzû hadis olarak nitelendirilen bir diğer rivayet ise, *“Kıyamet günü yalancı şahidin cehennemlik olduğu kesinleşmeden ayakları yerinden kıpırdamaz”* hadisidir. Bu rivayette ise, Muhammed b. Furât hakkında olumsuz hükümler verilmiştir ve Zehebî de zikretmiştir. Ancak yine de bu rivayeti sahih bulmuş ve kitabında yer vermiştir.

Ayet ve sıhhatli hadisleri zikretmek sûreti ile ifade edilen kebâir maddelerinde zayıf rivayetlerin kullanıldığını da görmekteyiz. Elbânî ve Abdülkadir Arnavût tarafından zayıf hükmü verilen rivayetlerin pek çoğunu Zehebî'nin sahih bulduğu ifade edilmektedir. Sayıları kırk civarında olan bu hadisler, son dönemlerde yapılan tahkik ve tahriçli baskılarda rivayet zincirleri ile verilmiştir.

³⁴³ Ebû Dâvud, *Sünen*, 4/276.

³⁴⁴ Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, IV, 375.

³⁴⁵ Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, IV, 219.

SONUÇ

Zehebî 8. asırda yetişmiş olan hadis, tarih ve kıraat alimlerinden biridir. O, İslam Tarihinde yetişen büyük bir tarihçi, uzman bir muhaddis, Kur'an kıraatine büyük önem veren çok büyük bir araştırmacı ve alimdir. Bilhassa hadis, tarih ve biyografi sahalarında çok sayıda eser yazmıştır. Ona yaşadığı dönemde hadis konusunda *Şeyhü'l-İmuhaddisîn* ünvanı layık görülmüştür. Cerh ve ta'dil konusunda kendisinden sonraki dönemler için oldukça önemli yegâne kaynak olacak mahiyette eserler hazırlamıştır. Sahabe ve Hulafa-i Raşidîn döneminden başlayarak zamanına kadar gelen birçok İslam âliminin ve muhaddisinin biyografilerini bize ulaştırmıştır. O, İslam Tarihinin en büyük biyografi müelliflerinden biridir.

İnsanoğlunu imtihan yaratmış olan Allah, akıl ve iradeyi insanda yaratması cihetiyle insanı sorumlu kılmış ve ona yaptığı her eylemden dolayı hesaba çekileceğini bildirmiştir. Dolayısıyla insan hür iradesi ile yaptıklarından sorumludur. Allah insana, akıl ve irade nimetlerinin yanında ayrıca doğruyu bulabilmesi için peygamberler ve kitaplar göndermiş, onların eliyle insanlığa yol göstermiş ve cezayla muamele karşısında insana hiçbir mazeret bırakmamıştır.

Ayet ve hadislerde farklı kelimeler kullanılarak bu günahlar bildirilmiştir. Kur'an-ı Kerim büyük ve küçük günahlar olduğundan bahsetmekte ve büyük günahlardan sakınmanın ehemmiyeti üzerinde durmaktadır. Büyük ve küçük günahlar pek çok farklı isim ile ifade edilmiş olsa da, islamî literatürde günahın büyüğü "*kebire*", küçüğü ise "*sağire*" olarak isimlendirilmiştir. İnsan da *kebire* olsun *sağire* olsun bu günahlardan kaçınmakla yükümlüdür.

Mükellefin amelî hayatında son derece mühim bir yere sahip olan büyük günahlar üzerine pek çok müstakil kitap hazırlanmıştır. Bu kitaplar arasında Zehebî'nin hazırlamış olduğu *Kitâbü'l-Kebâir*, ilmî çerçevede şüphelere mazhar olsa da, halk arasında çok büyük bir rağbet görmüştür. Bu kitap, büyük günahlar ile ilgili hazırlanan kitaplar arasında gerek dili açısından, gerek konu hakkında verdiği özet bilgi açısından dikkat çeken ve takip edilen bir eserdir.

Kitâbü'l-Kebâir'in pek çok farklı baskısına rastlamaktayız. Bu nüshaları incelediğimizde genel itibari ile iki ayrı nüsha olduğunu görmekteyiz. Bu kitaplardan

bir kısmı, tesbit edebildiğimiz el yazması nüshalara uygun olarak hazırlanmış, üzerine ilavede bulunulmaktan kaçınılmış ve hadislerin tahkik ve tahriçleri verilmekle iktifa edilmiş eserlerdir. Daha çok şöhret bulmuş olan diğer nüsha ise, hikayeler, nasihatler, büyüklerin sözleri ve uydurma rivayetler ilave edilerek neşredilmiş ve daha çok bir vaaz kitabı mahiyeti kazanmıştır. Bu kitaplarda kitaba kaynağı olarak gösterilen asıl nüshalar hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Yapılan ilaveler ile ilgili herhangi bir kaynak bilgisi verilmemiş, sanki kitabın Zehebî'ye ait olan kısmının bir parçası imiş gibi gösterilmiştir.

Tesbit ettiğimiz nüshalar arasında, mahtut olan nüshalara muvâfık olarak hazırlananların Zehebî'ye ait olma ihtimalini daha yüksek görmekteyiz. Zirâ cerh ve ta'dil ilminde söz sahibi olmuş ve "*Asrının Muhaddisi*" olarak nitelendirilmiş olan Zehebî'nin, eserinde hadislerin sıhhat derecelerini zikretmiş olması gerekirdi. Uydurma rivayetleri zikretmek, kimden aktarıldığı bilinmeyen hikaye ve nasihatlere yer vermek Zehebî'nin te'lif anlayışında daha önce benzeri görülmemiş bir üsluptur.

Diğer nüshanın ortaya çıkışı ile ilgili pek çok ihtimal olabilir. Mesela; Zehebî'nin esas el yazısı nüshası belki bir fakihin veya bir alimin eline geçmiş, sonra bu el yazısı olan asıl nüshadan ayetler ve hadisler alınarak Zehebî'nin görüşleri zikredilmeksizin o nüshayı alan fakih ya da alimin görüşleri, hikaye, nasihat ve rüyalarla tekrar yazılmış olabilir. Bu yeni nüshanın zamanla Zehebî'nin Kebâir nüshası olarak yayılmış olması ihtimali mümkündür. Çünkü 1938 yılında Beyrut'ta basılan Abdurrahman Fâhûrî tahkikli nüsha, el yazması olan nüshadan farklı olarak hazırlanan nüshadır.

Bu şekilde neşredilen nüshaların hiçbirinde kitabın aslı ve kaynağına dair bir bilgiye yer verilmemiş olması konuya dair net bir bilgiye ulaşmamızı güçleştirmektedir. El yazması nüshaya uygun olmayan Kebâir kitapları, belki bu şekilde bir yanlış anlama sonucunda, belki de kitabın okuyucu üzerindeki etkisini artırmak amacıyla daha sonraki dönemlerde ilaveler yapılarak yayımlanmış olabilir.

Gayret bizden, Tevfik ve Hidayet Allah'tandır.

KAYNAKLAR

İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn es-Saâdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn-i Abdilkerim eş-Şeybânî el Cezerî (v.606), *Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl*, thk. Abdulkadir el-Arnaût, I-XII, Mektebetü Dârü'l-Lübnan, trs.

Adil Bebek, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi "Günah"*, XIV, s. 196-282, Ankara, 2002.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esedi'ş-Şeybânî, *es-Sünne*, I-II, Dârü İbn-i Kayyım, ed-Dimâm, 1406.

-*Müsnedü'l- İmâm Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Ammâr Ahmed Abdullah, *Kitâbü'l-Kebâir*, Dımeşk, 1997.

Atay, Hüseyin, *"Kur'an'a Göre Tevbe Ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı"*, İslamiyat, I, sayı:3, Ankara, 1998.

Bağdatlı İsmail Paşa, İsmail b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî (h. 1399), *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, I-II, Lübnan, 1951.

Bedrüddîn Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-Ğaytânî el-Hanefî (v.855), *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zaman*, (şamile kitaba muvafık değil).

Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud b. Muhammed b. El-Ferâğ el-Beğavî (v.516), *el-Meâlimü't-Tenzîl fî Tersiri'l-Kur'an*, I-V, Beyrut, 1420.

-*Şerhü's-Sünne*, I-XV, Şam, Beyrut, 1983.

Beşşâr Avvâd Ma'ruf, *Zehebî ve Menhecühû fî Kitâbeti Tarihi'l-İslâm*, Kahire, 1976.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (458), *Şua'bü'l-İmân*, I-XIV, Riyad, 2003.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. 'Amr b. Abdülhalik b. Hilâl b. Ubeydullah el-Atkî, *Müsned-ü Bezzâr*, I-XIIX, Medine-i Münevvere, 2009.

Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah (v. 256), *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahih*, I-IX, Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.

-*Tahrîcû'l-Ehâdisi'l-Merfûa ve'l-Müsnedetü fî Kitabi't-Tarîhi'l-Kebîr*, Riyad, 1999.

Cihat Tunç, “*Kelâm ilminde Büyük Günah Meselesi*”, AÜİFD, 1978, c. 23 ed-Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd b. Said b. Müslim el-Ensârî (v.310), *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I-III, Beyrut, 2000.

Es-Sicistani, Ebû Bekr Muhammed İbn-i Aziz, *Garibu'l-Kur'an*, Nuzhetu'l-Kulub Matbaası, Mısır, 1383/1963.

Ebû Dâvud, Süleyman b. El-Eş'ab b. İshak b. Beşîr es-Sicistânî (v. 275), *es-Sünen*, I-IV, Beyrut, trs.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. El-Müsnâ b. Yahya b. İsa b. Hilâl et-Temîmi (v. 307), *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, I- XIII, Dımeşk, 1984.

Elbânî, Ebû Abdurrahman Ahmed Nasıruddîn b. Nûh b. Necati b. Adem v.1999), *Daîfü'l- Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetüh*, Mektebetü'l-İslami, trs.

-*Daîfü Ebî Davud*, I-II, Kuveyt, 1423.

-*Daîfü't-Terğîb ve't-Terhîb*, I-II, Riyad, trs.

-*İrvâu'l-Ğalîl fî Tahrîci Ehâdis-i Menâri's-Sebîl*, I-IX, Beyrut, 1985.

-*Silsiletü'l Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, I-XIV, Riyad, 1992.

El-Kessî, Ebû Muhammed Abdülhamid b. Hamid b. Nasr (v. 249), thk. Mustafâ el-Advî, *el-Müntehab Min Müsned-i 'Abd b. Humeyd*, I-II, 2002.

Elmahlı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul, trs.

Es-Sefârânî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (v. 1188), *ez-Zehâir li Şerhi Manzûmeti'l-Kebâir*, Beyrut, 2001.

eş-Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed (v. 1250), *Fethu'l-Kadir*, Beyrut, 1414.

Evans, C. Johannes, *Die Idee Der Sünde İm Koran*, Tübingen, 1939.

Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1970.

Hacı Halîfe, Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi (v. h. 1067), *Keşfü'z-Zünûn An Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, I-VI, Bağdad, 1941.

Hâkim, Ebû Abdullah el-Hakim Muhammed b. Abdullah (v. 405), *el-Müstedrek Ale's-Sahihayn*, I-IV, Beyrut, 1990

Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî (v. 463), *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Medine-i Münevvere, trs.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekr el-Heysemî (v.807), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, I-X, Kahire, 1994.

Hüseynî, Şemseddin Ebu'l-Muhâsin Muhammed b. Ali (v.765), *Zeyl-ü Tezkireti'l-Huffâz*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.

İbnü'l-A'mmâd, Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed (v. 1089), *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri Men Zeheb*, I-XI, Beyrut, 1987.

İbni Ebî Âsım, Ebû Bekr b. Ebî Âsım (v. 287), *es-Sünne*, I-II, Beyrut, 1400.

İbni Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (v. 235), *el-Kitâbü'l-Musannef fî'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr*, I-VII, Riyad, 1409.

-*Müsnedü İbni Ebî Şeybe*, I-II, Riyad, 1997.

İbni Esîr, Muhammed İbni Abdilkerîm eş-Şeybânî el-Cezerî (v. 606), *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, I-V, Mektebetü'l-İlmiyye-Beyrut, 1979.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed (v. 852) *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mie es-Sâmine*, I-IV, Haydarabad, 1972.

-*Fethü'l-Bârî Fi Şerhi Sahihi'l-Buhâri*, I-XIII, Beyrut, 1379.

İbni Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer (v. 974), *ez-Zevâcir An İktirâfi'l-Kebâir*, I-II, Dârü'l-Fikr, 1987,

İbni Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Maâz b. Magbed (v.354) thk. Şuayb Arnaût, *el-İhsân fî Tagrîbi Sahihi İbn Hibbân*, I-XIIX, Beyrut, 1988.

İbni Kayyım el-Cevziyye, Ebû Bekr b. Eyyûb b. Sa'd Şemsüddîn (v. 751), *İ'lâmü'l-Mûkı'in An Rabbi'l-Alemîn*, I-IV, Beyrut, 1991.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fedâ İsmail b. Muhammed İbn-i Kesîr (v. 774), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dârü İhyâi't-Türâs el-Arabî, 1988.

İbn-i Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (v. 273), *Sünen*, I-II, Dârü İhyâi'l-Kütübi'l-İslamiyye, trs.

İbni Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali, Ebu'l-Fadl, Cemâlüddin (v. 711), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dârü Sâdır-Beyrut, 1414.

İbn Nasıruddîn, Ebû Bekr b. Muhammed İbn-i Ahmed b. Mücahid (v. 847), *er-Reddü'l-Vâfir*, Beyrut, 1393.

İbn-i Receb, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Receb (v.795), *Zeylû Tabakâtü'l-Hanâbile*, I-V, Riyad, 2005.

İsmail L. Çakan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, “Berdicî” maddesi, (V, 485), Ankara, 2002.

Latif Solmaz, *Ebu Mansur Muhammed Maturidi’de Günah Meselesi*, SÜSBE Doktora Tezi, Konya, 2002.

Lütfullah Cebeci, *Kur’an’da Şer Problemi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1985.

Metin Özdemir, “Anlam Kaymasına Uğrayan Kur’anî Bir Kavram-Fâsık” CÜİFD, Sivas, 1998.

Muhammed el-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (v. 597), *el-İlelü’l-Mütenâhiye fi’l-Ehâdîsi’l-Vâhiyye*, I-II, Faysalâbad, 1981.

Muhammed et-Tunci, *el-Mu’cemu’z-Zehebî Farisi-Arabi*, Beyrut, 1969.

Muhammed Yılmaz, “Kur’an’da Büyük Günah Kavramı”, CÜİFD, Sivas, 2011.

Muhyiddîn Muştû, *Kitâbü’l-Kebâir (tahkik)*, İstanbul, trs.

Mukâtil b. Süleyman, el-Belhî el-Horasânî (v.150), *El-Eşbah ve’n-Nezâir fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, *Kur’an Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2001.

Mustafa Türkgülü, “Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebîre Hakkındaki Kelamî Tartışmalar” *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 2000.

Müslim, b. Haccâc Ebu’l-Hasen el-Kuşeyrî (v. 261), *Sahih-i Müslim*, I-V, Beyrut, trs.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303), *Es-Sünenü’s-Suğrâ*, I-VII, Halep, 1986.

-Ed-Duafâ’ ve’l-Metrûkîn, Halep, h.1396.

Rağîb el-İsfahânî, Ebu’l-Huseyn b. Muhammed Rağîb, (v.502), *el-Müfredat fi Garibi’l-Kur’an*, thk. Muhammed Seyyid Geylani, Beyrut.

Sadık Kılıç, *Kur’an’da Günah Kavramı*, Hibaş Yayınları, Konya 1984.

Safedî, Salahaddin Halil b. Aybek (v. 764), *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, I-XXIX, Beyrut, 2000.

Neksü’l-Humyân fi Nüketi’l-Umyân, Lübnan, 2007.

Şehâvî, Şemsüddin Ebu’l-Hayr Muhammed (v. 902), *ed-Dav’ul-Lâmi’ Li Ehli’l-Karni’t-Tâsi’*, I-VI, Beyrut, trs.

Seyyid Şerif el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali (v. 816), *et-Ta'rifât*, Lübnan, 1983.

Sübkî, Tâcuddin Ebû Abdulvehhâb b. Takıyyüddîn (v. 771), *Tabakâtü'ş-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, I-X, h.1413.

-*Kâidetün fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, Beyrut, h. 1410 m. 1990.

Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, Kelam, Tekin Kitabevi, İstanbul, 1998.

Şerafettin Gölcük, “*Kitâbü'l-Kebâir*” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (XXIV, 110), Ankara, 2002.

Şihâb, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. Ali (v. 454), *el-Müsned*, I-II, Beyrut, 1986.

Şuayb el-Arnaût, *Müsned-i İmam Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb b. Mutayr eş-Şâmi (v.360), *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I-X, Kahire, trs.

-*el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I-XV, Kahire, 1994.

Talat Sakallı, *İmam Zehebî ve Tenkid Anlayışı*, EÜSBED, Kayseri, 1995.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed bin İsa bin Sevre bin Musa bin Dahhak (v.279), *Sünen*, I-V, Mısır, 1975.

Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

Yaşar Nuri Öztürk, *İslamda Büyük Günahlar*, İstanbul, 1991.

Yakut el-Hamevî, Şihâbüddîn Ebû Abdullah (v. 626), *Mu'cemü'l-Buldân*, I-VII, Beyrut, 1997.

Zehebî, Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Osman b. Kaymaz b. Abdullâh (v.748), *el-İber fî Haberi Men Ğaber*, I-IV, Beyrut, trs.

-*el-Müktenâ Fi Serdi'l-Künâ*, I-II, Medine-i Münevvere, 1408.

-*el-Kebâir*, thk. Muiyiddin Muştu, Dârü'n-Nedveti'l-Cedîde, Beyrut.

-*Marifetü'l-Kurrâ'il-Kibâr Ale't-Tabakât ve'l-Âsâr*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

-*Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-IV, Lübnan, 1963.

-*Mu'cemu'ş-Şüyühi'l-Kübrâ*, I-II, Taif, 1988.

- Siyerü A'lami'n-Nübelâ*, I-XVIII, Kahire, 2010.
- Târihü'l-İslam ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, I-XV, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Telhîsu Kitâbi'l-Mevdûât Li-İbn-i Cevzî*, Riyad, 1998.
- Tezkiretü'l-Huffâz*, I-IV, Lübnan, 1998.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kasım Mahmud b. 'Amr b. Ahmed (v. 538), *el-Keşşâf An Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl*, I-IV, Beyrut, 1407

